

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Metin Özbek
IRK KLARA
VEDA

**Yaşasın Biyolojik ve
Kültürel Çeşitlilik**

Metin Özbek, 1948 yılında Mecitözü (Çorum)'nda doğdu. Liseyi Çorum'da bitirdi. 1969 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü'nden mezun oldu. 1970 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın bursu ile alanında doktora yapmak üzere Fransa'ya gitti. 1970-1976 yılları arasında Paris'te *Institut de Paleontologie Humaine*'de misafir araştırmacı olarak çalıştı. 1972 yılında Paris-7 Üniversitesi Fen Fakültesi'nin Biyolojik Antropoloji Bölümü'nden *D.E.A.* (Diplomes d'Etudes Approfondies en Sciences Biologiques) sertifikası aldı. 1974 yılında Paris-VII Üniversitesi'nde alanında doktor unvanını aldı. 1976 yılında Bordeaux şehrinde Bordeaux-I Üniversitesine bağlı Antropoloji Bölümü'nde *Docteur es Sciences* ünvanını aldı. 1976 yılında yurda dönerek kısa dönem askerlik hizmetinin ardından, 1977 yılında Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümünde Dr. Asistan olarak göreve başladı. 1981 yılında Doçent, 1988 yılında Profesör oldu. 1993 yılında Bölüm Başkanı oldu ve bu görevi 2012 yılına kadar sürdürdü. 1994-1997 yılları arasında Edebiyat Fakültesi Dekan Yardımcılığı görevini üstlendi. 15 Ocak 2015 tarihinde emekli oldu.

Özbek'in Başlıca Eserleri:

- *Dünden Bugüne İnsan* (İmge Kitabevi Yayınları, 2007)
- *Dişlerle Zamanda Yolculuk* (Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2007)
- *Beslenme Kültürü ve İnsan* (Alter Yayıncılık, 2013)
- *50 Soruda İnsanın Tarihöncesi Evrimi* (Bilim ve Gelecek, 2015)
- *İrklara Veda* (İmge Kitabevi Yayınları, 2015)

Metin Özbek

Irklara Veda

Yaşasın Biyolojik ve Kültürel Çeşitlilik

İmge Kitabevi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Tabakçı

ISBN 978-975-533-808-8

© İmge Kitabevi Yayınları, Metin Özbek, 2015

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Ankara, Nisan 2015

Düzeltili
Güleda A. Berkalp

Grafik Tasarım
Aslı Sezer

Dizgi ve Sayfa Düzeni
Yalçın Ateş

Baskı ve Cilt
Yorum Basın Yayın Sanayi Ltd. Şti.
İvedik Organize San. Bölgesi Matbaacılar Sitesi
1341 Cadde (Eski 35. Cadde) No: 36
Yenimahalle 06370 Ankara
Tel: 0312 395 21 12 - 394 11 06 (pbx) - Fax: 0312 394 11 09
info@yorummatbaa.com - www.yorummatbaa.com
Sertifika No: 13651

İ m g e K i t a b e v i
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 17/4 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (0312) 419 46 10 - 419 46 11 - 418 19 42
İnternet: imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr
Yayınevi Sertifika No: 11546

*Toplumlar doğada yeşeren rengarenk kır çiçeklerine benzer,
Onlar geçmişten miras kalan değerli hazinelerdir,
Papatya, kardelen, gelincik , çiğdem gibi,
Her mevsim yeniden doğar, her mevsim yeniden açarlar*

Bu biyolojik ve kültürel çeşitliliği daima koruyalım

İçindekiler

ÖNSÖZ	9
IRK KAVRAMI VE IRKÇILIĞA TARİHSEL BİR BAKIŞ ...	15
KÖLE TİCARETİ, SÖMÜRGEÇİLİK, KAPİTALİZM, IRKÇILIK BİRLİKTE YÜRÜDÜ	25
Şeker ile Köle Ticareti Arasındaki İlişki	33
Kola ile Köle Arasındaki İlişki.....	36
Ünlü Şahsiyetlerin Irkçı Söylemleri	37
Hıristiyanlık ve İslamiyetin Irk Kavramına Yaklaşımı.....	49
IRKIN VARLIĞINI KANITLAYAN BİLİMSEL HİÇBİR ÖLÇÜT BULUNMAMAKTADIR.....	59
İrkin Biyolojik Tanımlaması Yapılabilir mi?	59
Saf Irk, İdeal Irk Kavramlarının Hiçbir Bilimsel Temeli Bulunmamaktadır	65
İrksal Farklılık Değil, Biyolojik Çeşitlilik	67
İrk Sınıflamaları Neden Yapılamaz?	71
İnsanda Biyolojik Çeşitliliğin Ortaya Çıkış Nedenleri	74
İnsan Çevresine Uyum Sağladıkça Değişti	76
Deri Rengi Irk Sınıflamalarında Baş Ölçüt Oldu	80

İrk Sınıflamalarındaki Temel Amaç Ne İdi?	81
<i>BEYAZLAR</i>	87
<i>SİYAHILAR</i>	108
YAŞAYAN YERLİLER-YOK OLAN KÜLTÜRLER.....	117
<i>SARILAR</i>	147
<i>AVUSTRALYA YERLİLERİ (ABORİJİNLER)</i>	197
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BÜYÜSEL, RİTÜEL, DİNSEL, ESTETİK AMAÇLI UYGULAMALAR	211
Başın Biçimini Değiştirme	212
Kulak Memesini Delme ve Uzatma	218
Burun Takıları.....	221
Dudaklara Takılan Nesneler	223
Diş Üzerinde Yapılan Değişiklikler	226
Dövme.....	230
Boyuna Takılan Halkalar.....	233
Ayak Biçimini Bozma	235
Sünnet.....	238
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	245

Önsöz

Bugüne kadar yürütölen araştırmalardan anlaşılaçağı üzere, insanın yeryüzündeki bilinen en eski temsilcilerine ait iskeletler ve ilk atalarımızın yapıp kullandıkları aletler Afrika'da bulunmuştur. Bu kıta tüm insan topluluklarının beşiğı, anavatanıdır. İnsanın yaklaşık 3 milyon yıl öncesinde, Doğı Afrika'nın açık alanlarında, daha açık bir deyişle bugünkü Etiyopya, Kenya ve Tanzania sınırları içinde ve kurak bir iklimin hüküm sürdüğü dönemde yaşamış olan narin yapıli insansı grupların birinden türediğı ve birden fazla tür ve birçok toplulukla temsil edildiğı kabul edilmektedir. Bu coğrafyalarda o zamanlar bile çeşit çeşit insan toplulukları bulunduğuna göre biyolojik çeşitlilik başlangıçtan beri var. Bu gerçeğı kabul etmemiz gerekiyor.

Zamanımızdan aşağı yukarı 2 milyon yıl önce, tarihte bilinen ilk kavimler göçü gerçekleşti. Avcılık ve toplayıcılıkla besinlerini sağlayan ilk insan kabilelerinden bazıları, giderek kendini hissettiren kuraklık nedeniyle; buna bağılı olarak azalan su kaynaklarını, av hay-

vanlarını ve bitkisel besinleri başka dünyalarda bulmak ümidiyle ya da bilmediğimiz başka nedenlerden dolayı Afrika'dan ayrıldı. Önce Orta-Doğu ve Anadolu coğrafyasına yayıldılar. Oradan Kafkasya bölgesine geçtiler. Bu bölgede biyolojik çeşitlilik daha da arttı. Farklı farklı insan tipleri ortaya çıktı. Kuzey yarımkürede buzul ikliminin hüküm sürdüğü çağlarda zamanla bazı kabileler Çin'in içlerine, hatta Tayvan'a kadar uzanırken, kimi kabileler de daha sıcak bölgeler olan Pakistan, Hindistan ve Endonezya'ya kadar yayıldı. Yaptıkları kayıklarla denizleri geçip, Okyanusları aştılar ve irili ufaklı birçok adaya yerleştiler. Java ve Flores Adaları da bunlardan birkaçıdır. Anavatan Afrika'dan kuzeye doğru giden bazı ilk insan toplulukları ise, buzul çağında Cebel-i Tarık Boğazı'nın yerinde var olan karasal bağlantıdan istifade ederek, tıpkı filler gibi, Kuzey Afrika'dan İspanya'ya geçti. Aşağı yukarı 1 milyon yıl önce Avrupa ilk insana kapılarını açmış oldu. Bir başka ilk insan göçünün de yine aynı tarihlerde Anadolu üzerinden Avrupa'ya doğru gerçekleşmiş olduğu, son yıllarda gündeme gelmiştir. Üç kıtada her çeşit iklimde ve coğrafyada hem biyolojik hem de kültürel açıdan çevresine başarılı biçimde uyum sağlayarak varlığını sürdüren insan toplulukları zamanla yaşadıkları bölgelere bağlı olarak deri, saç ve göz renkleri, saç biçimleri ve bedensel özellikleri başta olmak üzere çeşitli biyolojik özellikler kazandılar. Bölgeden bölgeye değişen çeşitli kültürler geliştirdiler. Böylece, aradan yüzbinlerce yıl geçti.

Aşağı yukarı 50 bin yıl öncesinde, yine Afrika'dan bu kez *Homo sapiens* adı ile bildiğimiz, yaşayan tüm insan topluluklarının doğrudan atası sayılan ve modern anatomik yapısıyla bizden farksız olan bir başka insan

türü tüm dünyaya yayıldı. Bu ikinci kavimler göçü idi. O çağlarda Afrika'nın kuraklaşma süreci iyiden iyiye kendini hissettirmeye başlamıştı. Doğu ve Güney Afrika'da azalan ormanlık alanların yerini hemen hemen tümüyle bodur bitkilerin simgelediği savanlık bölgeler almıştı. Afrika geriye dönüşü olmayan bir çölleşme sürecine girmişti. *Homo sapiens* atalarımızın böyle bir coğrafyada bugünkü topluluklar gibi siyah deriye sahip olmaları, biyolojik uyum açısından dikkate alındığında, son derece mantıklı bir olasılıktır. O halde, bizim de dahil olduğumuz bu son insan türüne mensup kabilelerin Afrika'dan çıkışlarında koyu derili olabilecekleri akla yatkın gelmektedir. Evrimsel biyoloji açısından şu cümle bize oldukça mantıklı görünüyor: *Önceden siyah idik, zamanla beyazlaştık*. Bu *Homo sapiens*ler sadece atalarının yaşadığı Afrika, Avrupa ve Asya'ya yayılmakla kalmadı; zamanımızdan aşağı yukarı 50 bin yıl önce Avustralya'ya, 20-25 bin yıl önce de Amerika'ya ayak bastı. Böylece, dünya üzerinde insanın girmediği yer kalmadı. Biyolojik ve kültürel çeşitlilikleriyle milyonlarca insan yeryüzünü doldurdu.

Yapılan tahminlere göre, bir milyon yıl önce yeryüzünde 125 bin insan yaşıyormuş. 10 bin yıl öncesinde Yeni Taş Çağı'nda (Neolitik) 5 milyon olarak tahmin edilen dünya nüfusu 1900'lü yıllarda 1 milyar 600 milyona ulaşmış. Bugün neredeyse 7 milyarı bulduk. Nüfus artışı dur durak bilmiyor; 30 yıl sonra 9 milyarı bulacağımız iddia ediliyor. 2100 yılında 11 milyar olacağımız tahmin ediliyor. Yeryüzünde farklı coğrafyalarda yaşayan; deri renkleri, saç ve göz renkleri, saç biçimleri, bedensel görünüşleri, dilleri, inançları birbirinden farklı binlerce etnik grup var. Bu biyolojik ve kültürel çeşitli-

liğin insanlık için paha biçilemez bir zenginlik olduğunu unutmayalım. Ancak, biz insanların diğer canlılardan farklı olan değişmez bir ortak kusuru var ki tarih boyu yakamızı hiç bırakmamış; kendimizi; ırk saplantısından, etnik kimlik tutkusundan, din ve mezhep unsurlarından ya da sınıf statüsünden bir türlü kurtaramamışız. *Sadece bir insan olduğumuzu bir türlü hatırlayamamışız.* Kimi zaman coğrafya aidiyetini ön planda tutmuş kendimizi Avrupalı, Asyalı, Afrikalı, Amerikalı, Avustralyalı olarak ayırmışız; zaman olmuş milliyetçilik sevdasıyla yanıp tutuşmuş Fransız, Alman, İngiliz, Türk, Arap, Japon, Rus vb diye ayrılmışız; kimi zaman da din unsurunu temel alıp Hindu, Budist, Müslüman, Hristiyan ya da Yahudi vb şeklinde bölünmüşüz veya ekonomik statüye kafayı takmış zengin, fakir, az gelişmiş, gelişmekte olan, gelişmiş gibi sınıflamaların içine girmişiz. Birbirimizi bu tür gruplara ayırmış, bunun sonucu olarak birbirimize hep şiddet uygulamışız. Kendimizi sadece bir insan olarak görmeyi bir türlü başaramamışız. Oysa, birçok topluluğun adı insan anlamına gelmektedir. Örneğin Afrika'da Kamerun sınırları içinde yaşayan Pigmeler kendilerini insan anlamına gelen *Baka* diye adlandırmışlar; aynı şekilde Etiyopya'da yaşayan Galla Siyahları kendi dillerinde insan anlamına gelen *Oroma* sözcüğüyle anılırlar; Türkiye de dahil tüm Avrupa ülkelerine dağılmış olan Romanların Bohem dilindeki anlamı *roum* yani insandır; Borneo Adası yerlileri ise insan anlamına gelen *Orang* sözcüğüyle anılırlar; Eskimoların asıl adı *Innu*'dur. Bu sözcüğün anlamı da kendi dillerinde insan demektir. Görüldüğü gibi hangi coğrafyada yaşarsa yaşasın, kültürleri ve görünür özellikleri ne denli değişik olursa olsun bu toplulukların

hepsi de insan olmayı ön planda tutmuşlar; ırksal aidiyeti hiçbir zaman gündeme getirmemişler. Tenimizdeki, kanımızdaki ve kültürlerimizdeki onca çeşitliliğe rağmen, son yapılan araştırmalara bakılırsa yeryüzündeki tüm insanların %98 gibi yüksek oranda ortak genetik mirasa sahip bulundukları görülmüştür. Bu da hepimizin tek bir kökten, bir başka deyişle aynı *Homo sapiens* (modern, bilge insan anlamına gelir) türünden geldiğimizin bir başka kanıtı sayılabilir. Bugünkü insan toplumlarının sergiledikleri farklılıkların biyolojik olmaktan ziyade kültürel olduğu anlaşılmaktadır. O halde, biyo-kültürel çeşitlilik insan toplumlarının sahip oldukları zenginliktir. Farklılık değildir. Bu zenginlik geçmişte varolduğu gibi gelecekte de varlığını sürdürecektir. *Yaşasın biyolojik ve kültürel çeşitlilik!*

İrk Kavramı ve İrkçılığa Tarihsel Bir Bakış

İrk nedir? İnsan ırklarından söz edilebilir mi? Biyolojik ve kültürel ırkçılık ne anlama gelir? İrk ayırımı neden yapılmaktadır? İrk konusunda doğru bildiğimiz yanlışlar nelerdir?

İrk kavramının tarihsel gelişimini izlerken şu iki nokta-
nın özellikle birbirine karıştırılmamasına dikkat etmek
gerekir: İnsan toplumlarını, sahip oldukları bu biyolojik
ve kültürel çeşitliliklerinden ötürü sınıflandırmak baş-
ka; bu çeşitlilikleri istismar ederek onları *beyaz ırk, sarı
ırk ya da siyah ırk gibi* bilimsel hiçbir geçerliliği bulun-
mayan, yarım yüzyıldan bu yana tümüyle terk edilmiş,
deyim yerindeyse modası geçmiş bir yaklaşımın körü
körüne esiri olarak gruplara ayırmak başkadır. Aynı ha-
talı yaklaşım bu sözde büyük ırk gruplarının içinde inşa
edilen alt ırklar için de geçerlidir. 1950'li yılların başın-
dan itibaren antropoloji bilim dalının benimseyerek tüm
dünyaya yaymış olduğu mesaja burada yer vermenin
büyük yararı olacağı düşüncesindeyiz; bu mesaj günü-
müzde tüm bilim insanları tarafından paylaşılmaktadır.

Buna göre, örneğin bir Fransız ırkı yoktur, bir Fransız milleti vardır; bir Latin ırkı yoktur, bir Latin uygarlığı ya da Latin topluluğu vardır; bir Yahudi ırkı yoktur, bir Yahudi dini vardır; bir Türk ırkı yoktur, bir Türk milleti vardır; bir İngiliz ırkı yoktur, bir İngiliz milleti vardır. Bu örnekler diğer tüm toplumlar için de geçerlidir.

İnsan topluluklarının ırk kategorilerine ayrılmasında eğer biyolojik ve kültürel çeşitlilik olguları göz ardı edilerek **ideolojik** yaklaşımlara itibar edilir ve ırk kavramı siyasallaştırılırsa **ırkçı** bir boyut kazanmış olur. Tarihte bazı toplumlar kendilerini dev aynasında görme eğilimine sahip olmuştur. Ne yazık ki insanlık bu hastalıktan yüzyıllar boyu kurtulamadı. Benmerkezcilik ya da kendini en üst konuma yerleştirme olarak tanımlanabilecek olan **etnosantrik** duygu yerini aşırı benmerkezciliğe, bir başka deyişle **hiperetnosantrik** duyguya bırakırsa, işte o zaman ırkçılığın tuzağına düşülür. Tıpkı hipertansiyon gibi herşeyin aşırısı tehlikelidir. Irkçılık hasta zihinlerde filizlenmiş, çarpık düşüncelerden beslenmiş; siyasal, ekonomik, sosyokültürel, dinsel ve psikolojik boyutları olan karmaşık bir davranış örüntüsüdür. Irkçılık yüzyıllar boyu toplumlar arasında kin, nefret ve düşmanlık duygularını körüklemiştir. “Üstün olan topluluğun diğer toplulukları sömürme hakkı vardır”, düşüncesi kimi emperyalist toplumlar tarafından doğanın bir kuralı olarak gösterilmek istenmiştir. Ötekileştirilen, aşağılanan topluluklarda zamanla gelişen aşağılık duygusunun izleri zihinlerde yer etmiş ve yüzyıllar boyu kolay kolay silinememiştir. “Üstün ırk olduğunu sanan beyaz adam efendi; aşağı ırk olduğuna inandırılan siyah adam hizmetkar ve köle” sloganı sanki insanlığın kade-riymiş gibi yansıtılmıştır (Resim 1).

Resim 1: Yorumsuz. Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg kentinde bir otobüs durağı (Yıl 1990).

Sınıflama tutkusu, insanın içinde çok eskiden beri bulunmaktadır. İnsan, yeryüzünde ilk ortaya çıktığı dönemden bu yana içinde yaşadığı dünyanın sırrını çözebilmek için bitip tükenmez bir enerji ile devamlı bir araştırma halindedir; çevresinde var olan canlı, cansız her şeyi sınıflandırırken, bu arada kendini de sınıflamaktan geri kalmamıştır. İnsan var olduğundan bu yana, kendini hemcinslerinden ayıran özelliklere hep duyarlılık göstermiştir. Ne yazık ki, hemcinslerinin hep farklılıklarını görmüş; çoğu kez de bu farklılıkları bir aşağılama unsuru olarak kullanmıştır. Doğada çıplak dolaşma, yüze ve vücuda çeşitli desenler yapma, boyama, geleneksel törenlerde rengarenk giysiler içinde dans etme, çılgınlık atma, şarkılar söyleme ilkelik, yabanilik olarak algılanmıştır.

Yeryüzünün farklı coğrafi bölgelerinde ve iklimleri altında yaşayan; farklı bedensel özelliklere, kültürlere

sahip insan topluluklarının, ticaret başta olmak üzere çeşitli nedenlerle kurdukları ilişkiler, bu toplumların birbirlerini karşılaştırmalarına zemin hazırlamıştır. Deri rengi bu sınıflamalarda en sık başvurulan görünür özellik olmuştur. Irk sınıflamalarıyla ve bir tür ırk ayırımıyla ilgili bilinen en eski örnekler, eski Mısır'da Firavunlar dönemine ait Krallar Vadisi'nde, İ.Ö. 14.-15. yüzyıl ile tarihlenen kral mezarlarının duvarlarında karşımıza çıkar (Vallois 1952). Eski Mısırlılar, dünyada dört toplumun varolduğuna inanıyorlardı ve her toplumu ayrı bir renkle tasvir etmişlerdi; Mısırlılar koyu kırmızı renkte, üstün ve mükemmel bir topluluk olarak; Asyalılar sarı renkte, burun sırtı kemerli ve gür bir sakalla; Afrikalılar siyah renkte ve yapağı saçlı olarak; Beyazlar ise sarı sakallı, açık renk gözlü, uzun boylu, vücutları dövmelerle kaplı ve hayvan postuna bürünmüş barbarlar olarak gösterilmiştir (**Resim 2**). Burada, sözde insan ırkları Tanrı Horus'a yakınlık derecesine göre sıralanmış; en öne, bekleneceği gibi, eski Mısırlı kendini koymuştur. O halde, deri rengine göre yapılan en eski ırk ayırımı, bildiğimiz kadarıyla Mısır'da firavunlar döneminde karşımıza çıkar. Mısır firavunlarından III. Sesostris (İ.Ö. 1887-1849) tarafından Nil Nehri'nin ikinci çağlayanına yakın bir yerde dikilen taşta şu bilgiler yer almaktadır: Mısır'ın güneyinde yaşayan siyah derili Afrikalılardan hiçbiri, ticaretle uğraşanlar dışında, bu taşla belirlenen sınırın ötesine geçip Firavunlar ülkesine giremez. Mısırlıların Siyahlara karşı uyguladıkları bu yasak, belki de tarihte bilinen en eski vize uygulamasıdır. İnsan toplumlarının deri rengi gibi görünür özelliklere göre sınıflandırılmasına sadece Firavunlar döneminde değil, aynı zamanda M.Ö. 200 yıllarında Çin'de de tanık olmakta-

yız; Çinliler deri rengine bağlı olarak insanları beş ırka ayırmışlardır: Solgun menekşe, ten rengi, sarı, beyaz ve siyah.

Resim 2: Eski Mısırlılar dünyada dört ırkın varolduğuna inanıyorlardı.

Antik Çağda Yunanlılar, başka toplumları farklı bir gözle görüyor ve dışlıyorlardı. Kendilerini seçkin ve yetenekli bir ırk olarak gören eski Yunanlılar diğer tüm etnik grupları, hangi renkten ve kültürden olursa olsun, *barbar* diye tanımlıyorlardı. Hatta, Yunanlılar daha da ileri giderek bazı toplumların kendileri gibi doğuştan hür, bazılarının ise köle olarak dünyaya geldiklerini ileri sürüyorlardı. Ünlü tarihçi Herodot toplumları görünür özelliklerine ve konuştukları dillerine göre sınıflandırmıştı (Vallois, 1952). Herodot, Karadeniz'in kuzey kıyılarında yaşayan dilleri farklı, kalkık burunlu, orta boylu ve sarışın insanlarla temsil edilen bir topluluktan söz eder. Herodot'un işaret ettiği bu topluluk Slavlardan başkası değildir. Ünlü tarihçinin Avrupa'nın kuzeyini iskan eden mavi gözlü, uzun boylu ve sarı saçlı insanlardan da söz ettiğine tanık oluyoruz. Bu topluluk ise

Nordiklerdi. Eski Yunanlılar Afrika'da ekvator kuşağı içinde yaşayan Pigmelerden de haberdardı. Tüm Afrika genelinde neden sadece bu toplulukla ilgilendiklerini bilemiyoruz. Afrika'nın en cüce insanları olarak bilinen Pigmeler sadece Mısır Firavunlarının değil onlardan 1000 yıl sonra gelen eski Yunanlıların da dikkatini çekmiştir. İlyada Destanı bu konuda ilginç bir gözlem aktarır. Bu kaynağa göre, kuzeyde kış yağmurlarından kaçan turna kuşları Pigmelerin yaşadığı bölgeye giderler ve o diyara ölüm ile felaket taşırlar. Antik çağdan kalma bir yunan vazosu üzerinde cüce Pigmelerin turnalara mızraklarla saldırma sahnesi resmedilmiştir. Tarihçi Herodot'un da Pigmelere değindiğine tanık oluyoruz; ona göre Libya'nın Tripoli şehrinden hareket eden beş genç Afrika'da Sahra Çölü'nü geçtikten sonra bataklık ve ormanlarla kaplı bir bölgeye varır. Orada çok kısa boylu, siyah tenli orman cüceleriyle karşılaşır. Herodot'un dışında ünlü Yunanlı Filozof Aristo da Pigmelerden söz eder. Bu topluluğun isim babası olan eski Yunanlılar aslında hayran oldukları için Pigmelerle ilgilenmediler; 18. yüzyılda yaşamış olan ünlü Fransız doğa bilimcisi Comte de Buffon'un (Vallois, 1952) ileri sürdüğüne bakılırsa eski Yunanlılar ırkçı bir tutum sergiliyor ve Pigmeleri şempanzelerle bir tutuyordu. Gerek eski Mısır'da gerekse antik Yunan'da insan çeşitliliği ırkçı bir anlayış içinde değerlendirilmiştir. Ortaçağın sonlarına doğru ünlü bazı seyyahların dünyayı keşfetme ve farklı coğrafyaları tanıma tutkusuyla gerçekleştirmiş olduğu geziler Avrupalıların yeni insan tiplerinin varlığından haberdar olmalarına fırsat verdi. Örneğin Marco Polo 13. yüzyıl sonlarında Asya'da Tibet'e kadar gitti. Bu tarihten yüzyıl sonra Vasco de Gama Afrika turunu gerçekleştirdi. 1492

yılında Kristof Kolomb sayesinde dünya Amerika yerlilerini tanıdı. 15. yüzyılın sonlarındaki keşifler sayesinde Avustralya kıtası, Polinezya ve Melanezya takımadalarında kültürleri ve biyolojik özellikleriyle çeşit çeşit yerli halkların varolduğu görüldü. Avrupalılar dünyada böylesine biribirinden değişik insan toplumlarıyla karşılaşınca şaşkına döndüler. Dilleri, inançları, yaşam tarzları kendilerinininkilerden hayli farklı, doğada çıplak dolaşan bu yerlileri çok yadırgadılar. İlkel, vahşi, barbar vb aşağılayıcı yakıştırmalarla bu insanları anmaya başladılar.

Tarihe bir göz attığımızda, birçok toplumda ben-merkezci duygunun egemen olduğu, hatta bunun yaratılış efsanelerine de yansıdığı görülür. Gerçekten de, bazı toplumlar kendilerini en üst ve merkezi konumda kabul etmiş ve diğer toplumları aşağı seviyelerde görmüşlerdir. Örneğin bir Eskimo inanışına göre *Ulu Ruh*, insanı yaratırken iki deneme yapar; ilk denemesinde başarısız olur ve ortaya çıkan kusurlu yaratığa *kob-lu-na* yani beyaz adam adını verir. Büyük Ruh, bu başarısızlıktan sonra daha deneyimli olarak ikinci bir deneme daha yapar; bu kez *in-nu* adını verdiği kusursuz, mükemmel bir insan yaratır; işte Eskimolar kendilerinin bu atadan geldiklerine inanır. İrokuva Kızılderililerinde de Ulu Ruh (Manitu), insanı yaratırken üç deneme yapar; ilk iki denemeden çok kusurlu ve makbul olmayan iki insan elde eder; bunlar Beyazlar ve Siyahlardır. Üçüncü denemede ise mükemmel insana kavuşur, bu da Kızılderililerin atasıdır.

Amerika Kıtası'nı istila eden İspanyolların da Amerika yerlilerine karşı yoğun bir ırkçılık kampanyası sürdürdüğünü görüyoruz (Baker, 1974; Brues, 1978). M.S.

1550'lerde Juan Gines de Sepulveda adlı bir İspanyol araştırmacı, yazılarında yerlileri köle düzeyinde, aptal insanlar olarak tanımlamıştır (Comas, 1960). Maymun insandan ne ölçüde ayrılıyorsa, İspanyollar da yerlilerden o ölçüde ayrılmaktadır, diyen araştırmacının bu davranışı aslında Beyazların Amerika'yı istila ettikten sonra, giderek şiddetini artırdıkları ırk ayırımı politikalarının bir parçasını oluşturmaktadır. Fray Bartolome de Las Casas ve onun gibi düşünenlere göre ise, yeryüzünde yaşayan insanları *aşağı insan*, *yarı insan* gibi anlamsız yakıştırmalarda bulunarak mertebelendirmeye kalkışmak en büyük yanılgıdır.

Avrupa'da M.S. 18. yüzyılda, insanlar arasında ayırım yapan ünlü düşünürleri görüyoruz. Montesquieu, Kant, Hume ve Voltaire bunlar arasından birkaçıdır. *Kanunların ruhu* adlı kitabında Afrikalılardan, tepeden tırnağa siyah yaratıklar diye söz eden ve burunlarının sanki bir yere çarpmış gibi yassılaşmış olduğunu belirten, onlara bu görünümülerinden ötürü acıma hissi duymamanın olanaksız olduğunu söyleyen Fransız düşünür Montesquieu, bu düşünceleriyle de sınırlı kalmamakta ve siyahlar hakkındaki önyargılarını şu ifadelerle dile getirmektedir: "**Erdemli bir varlık olan Tanrı'nın, iyi bir ruhu simsiyah bir bedene yerleştirebileceğini sanmıyorum**" (Baker, 1974). Tüm bu alaylı ifadeler, doğrusu bu ünlü kişiye pek yakışmamaktadır. 18. yüzyıl düşünürlerinden Kant, Afrikalı Siyahların doğuştan bir zeka eksikliğine sahip olduklarını savunurken, "Hiç kimse tanımıyorum ki çıkıp da Siyahların yeteneğinden söz etsin", diye gülünç ve aynı zamanda gerçeklere aykırı iddialarda bulunmaktan geri kalmamıştır. 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında Siyahlara karşı adeta bir ırkçılık

kampanyası başlatılmıştı. Bu akımın öncüleri arasında Voltaire'i anmadan geçemeyiz. 1765'te yayınladığı *Tarih Felsefesi* adlı eserinde ünlü düşünür, Siyahları yassı burunları, yuvarlak gözleri, kalın dudakları, yapağı saçları ve düşük zeka dereceleriyle diğer insan türlerinden apayrı bir topluluk olarak tanımlamıştır. 18. yüzyılda ırklar arasındaki eşitsizlikten söz eden düşünür, tarihçi, din ve siyaset adamlarının yanı sıra, bazı biyologlara da rastlıyoruz. Alman asıllı Blumenbach işte bunlardan biriydi. Etnik sorunları yaşamı boyunca sürekli gündeme getiren Blumenbach, başlangıçta *Kokazyana* adlı tek bir toplumun varolduğuna inanıyordu. Ona göre, diğer tüm insan toplumları belirgin iklim koşullarının etkisiyle bu ana kütükten ayrılmışlardı. Kokazyana ırkı Blumenbach'ın gözünde üstün ve seçkin bir ırktı. Bu ırka o yüzden *varietas prima* adını vermişti. Bazı söylentilere göre, araştırmacı, Kafkas bölgesine yapmış olduğu bir gezi sırasında gördüğü Kafkas kızlarının kusursuz güzelliklerinden son derece etkilenmiş ve bu toplumu Beyazların sembolü olarak kabul etmiştir.

İnsan ırklarını çeşitli ölçütlere göre ayırmaya kalkışan bir başka bilim insanı Alman Petrus Camper (1722-1789)'dir. Aynı zamanda anatomist olan Camper, özellikle yüz açısını kullanmak suretiyle siyah, beyaz ve maymunları karşılaştırmıştır. Camper'e göre, yüz açısı maymunlarda 58°, genç bir siyahta 70°, bir Avrupalıda ise 80° dir. Bu değerlerden hareketle anatomist, Siyahların Avrupalılardan ayrılarak maymunlara yaklaştığı gibi son derece komik ve aynı zamanda saçma bir sonuca varmıştır.

Açıkça görülüyor ki, 18. yüzyılda insan ırklarıyla ilgilenen ünlü kişiler, insanlığın yeryüzünde ilk görüldü-

ğü dönemden itibaren geçirdiğı biyo-kültürel evrim sonucu ortaya çıkan çeşitliliğı ve zenginliğı bilimsel anlayıştan uzak, tümüyle önyargılı bir tutum içinde ele almışlar; Avrupalı Beyazları diğer bütün insan toplumlarından üstün olarak kabul etmişlerdir. Özellikle, siyah derililere karşı yürütölen ırkçılık kampanyası, Avrupalıların 17. yüzyıldan itibaren Afrika'yı istila edip ekonomik yönden sömürmeye başlamasıyla birlikte doruk noktasına ulaşmıştır.

Köle Ticareti, Sömürgecilik, Kapitalizm, İrkçılık Birlikte Yürüdü

Köle ticareti, ırkçılık, kapitalizm ve emperyalizm içiçe girmiş halkalardır. Özellikle de kapitalizm ve ırkçılık arasındaki ilişki çok güçlüdür. Kölelik şu ya da bu şekilde dünyanın her tarafında her devirde karşımıza çıkar. İnsanlığın yüzkarası olan bu uygulamanın ne yazık ki kurbanları hep sömürülen yerli topluluklar olmuştur. Afrika kıtasındaki birçok bölgede, İngiltere, Almanya, Hollanda, Belçika, Fransa ve Portekiz yer üstü ve yer altı kaynaklarının işletilmesinde Siyahları köle olarak kullanmıştır. Ortaya çıkan bu yeni sömürü düzeni içinde kölelik statüsü yasallaştırılmıştır. Köleliğin ilk ortaya çıkışı, işleyiş biçimi ve yarattığı sonuçlar bugüne kadar bir çok araştırmacı tarafından enine boyuna incelendi (Petre-Grenouilleau, 2004). Kölelik, genellikle Afrika'da Siyahlara karşı girilen ırkçılık kampanyasının adeta bir parçasıdır. Köle ticareti, siyah derili insan ticareti ile eş anlamlıdır. Beyazların istilasından çok önceleri Afrika, aslında kendi içinde de bu insanlık dışı uygulamalara

sahne oldu. Köle ticaretine ait somut kanıtlar eski Mısırlılara kadar uzanır; Firavunlar esir aldıkları Siyahları köle olarak çalıştırmak üzere ülkelerine getirirlerdi. Antik Yunan'da, 5. yüzyılda köle birçok ünlü Yunan filozofunun gözünde tam insan olmayan bir yaratıktı. Antik Yunan dünyasında bir siyah köleye sahip olmak olumlu ve uygun bir davranış idi. Ünlü Kartacalı kumandan Anibal İtalya ovalarında Roma ordularının üzerine yürürken filleri idare etsinler diye siyah köleleri kullandı. Böylece Romalılar da ilk kez, antik çağda Yunanlılar tarafından *yankı yüzlü* diye tanımlanan siyah insanlarla karşılaşma fırsatı buldular.

Roma İmparatorluğu fethettikleri topraklarda yaşayan tüm toplumları Akdeniz havzasında köle haline dönüştürdü. İmparatorluğun en görkemli döneminde İtalya, çoğunlukla tarlalarda çalıştırılan 2 ile 3 milyon köle barındırıyordu. Köleliğin bir ekonomik güç olarak kurumsallaştırılması Antik Yunan ve Roma Dönemlerine rastlar. Bu uygarlıklar kölelerin işgücü üzerine görkemli saltanatlarını oturtmuşlardı.

Kilise hiçbir zaman köleliği lanetlemedi; aksine ahlaki açıdan pek de öyle kötü olmadığını savundu. 15. yüzyıldan itibaren *Atlantik Köle Ticaret'i*ni yasal olarak ilan eden bizzat o dönemin papasıydı. Gerçekten de, Papaz Thomas Thompson 1772'de yayınladığı bir makalede Afrika'daki köle ticaretinin dine hiç de ters düşmediğini dile getirmiştir. 18. yüzyılda kilise çevrelerinden bazı yetkililer köleliğe ve siyah ticaretine karşı çıksalar da, sonuçta bunlar kilise dünyasında pek yankı bulmadı. 1764 yılında, Jean Bellon de Saint-Quentin (Petre-Grenouilleau, 2004) kilise'nin görüşünü şöyle özetliyordu; "Siyahların köle olarak alınıp satılması doğanın

kurallarına ve Kutsal Kitap'a ters düşmez.” Kilisenin, siyah ticaretini lanetlemesi için 19. yüzyılı beklemek gerekiyordu. Köle karşıtı hareket Katolik Kilisesi'nde ancak 1888'lerde başladı.

Müslüman dünyasında köle ticareti yapılıyordu; öyle ki Müslüman Arap dünyası bir bakıma köle ticaretinin insan kaynağını sağlıyordu. Bu ticaret türü Müslüman Araplara önemli ekonomik katkılar sağladı. İslamiyetin başlarında Mezopotamya'daki geniş topraklarda siyah köleler, toprağı tarıma hazırlarken üzerindeki tuz tabakasını temizleme işinde kullanılıyordu. 11. yüzyılda bir Arap gezgini Bahreyn'de 30 bin siyah kölenin kullanıldığından söz eder. Afrika'nın doğu ve kuzey bölgelerinde siyah köle ticareti geniş ölçekli olarak sağlam ve kurumsal bir yapıya dönüşmüştü. Özellikle 7. yüzyıldan itibaren, İslamiyetin Afrika'da yayılmasıyla birlikte gereksinim duyulan büyük iş gücü açığı bu yolla kapatılmaya çalışıldı. Arapların Afrika'da Siyahlara karşı gösterdiği ayrımcılık bir ırkçılık boyutunda idi. Siyah köle ticaretinde Afrikalı Araplar önemli rol oynadı. Nitekim, ilk siyah köleler Avrupa'ya da Kuzey Afrika yoluyla Araplar tarafından sokuldu.

Her ne kadar dinen yasaklansa da kölelik, Osmanlı toplumunun ayrılmaz bir parçasıydı. Ancak, bir siyah İslamiyeti kabul etmişse o köle olarak çalıştırılmazdı. 19. yüzyılda siyah köle ticaretinin içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun da yer aldığını görüyoruz. Afrika'nın değişik bölgelerinden getirilen Siyahlar köle olarak satın alınıp daha sonra Mekke'ye gönderiliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal, kültürel ve ekonomik dünyasına köle ticaretinin çok iyi entegre olduğunu görüyoruz (Erdem, 1996).

Portekiz, Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi ülkeler Afrika'daki köle ticaretinin ve sömürgeciliğin öncüleri olmuşlardır. Fransa'da köle ticaretinin merkezi Nantes şehriydi. Amerika'ya yönelik köle sevkiyatının %25'i Fransa üzerinden yapılıyordu. 1700'lü yıllarda köle ticaretinin düzene girmesi ve rayına oturması Avrupa'da devlet eliyle sağlanıyordu. Batı Afrika'da deniz kıyısında bir ülke olan Senegal ise köle ticaretinin adeta merkezi olmuş, burada köleler için özel binalar inşa edilmiştir. Senegal başta olmak üzere birçok Batı Afrika ülkesi ABD'ye yönelik köle sevkiyatında önemli rol oynamıştır. Doğu ve Batı Afrika'da esir alınan Siyahlar yüklenecekleri gemiye kadar en az 200 km yayan yürümek zorunda bırakılıyorlardı. Afrikalıların köle ticaretinden çok acılar çektikleri yadsınamayacak bir gerçektir.

Siyahlar köle ticaretinde kullanılmak üzere seçilirken insanlık dışı uygulamalara maruz kalıyorlardı; ateşte ısıtılan demirle adeta satılık hayvan gibi omuz, göğüs ve kalçalarına damga vuruluyordu. ABD'ye yönelik köle ticareti için toplanan Siyahlar önce sağlık kontrolünden geçiriliyordu. Örneğin kadınların vajinaları, göğüsleri, idrar ve tükürükleri kontrol ediliyor, erkeklerin testislerine bakılıyordu. Hastalıklı ve bedensel kusuru olanlar gemiye alınmıyordu. Ulaşım koşulları tam anlamıyla içler acısıydı; Siyahlar gemilere hayvanlar gibi tıka basa dolduruluyordu. 40 cm²'ye bir köle düşecek şekilde yerleştirme yapılıyordu. Gemide köleler ikişer ikişer zincirleniyordu. Uzun yolculuk esnasında yolda hayatını kaybedenler denize atılıyor, hastalananlar ise mola verilen kıyılara terk ediliyordu. 1500-1867 yılları arasında aşağı yukarı 11 milyon Afrikalı Siyah Amerika'ya taşındı. Buna Ortadoğu ve Doğu ülkelerine yönelik 17 milyon si-

yah köle sevkiyatını da dahil edersek toplam 28 milyon Afrikalının ticaret nedeniyle kıtadan götürüldüğü anlaşılr (Petre-Grenouilleau, 2004). Köle ticareti Afrika'da üç aşamalı gerçekleşti.

1. aşama: 1350-1600 yılları arasında,
2. aşama: 1600-1800 yılları arasında,
3. aşama: 1800-1900 yılları arasında.

19. yüzyıl sonlarında Afrika'daki Siyahların %50'den fazlası köleleştirilmişti. Sadece 7 milyon köle Fransız sömürgesi olan Batı Afrika topraklarında bulunuyordu.

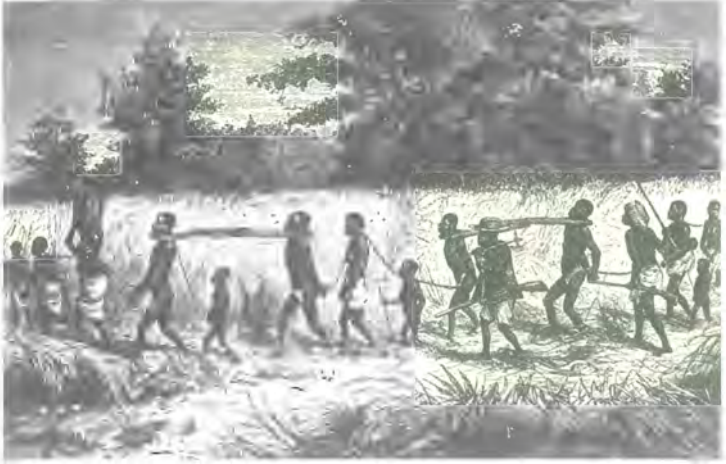
Avrupa'da, kapitalizmin doğuşunda köleler önemli rol oynamıştır. Dünyaca ünlü Paris Metrosu 1900'lü yılların başında inşa edilirken Afrika'dan getirilen yüzlerce siyah derili, karın tokluğuna yerin onlarca metre derinliğinde çalıştırılmıştır. Avrupa'daki Endüstri Devrimi, Afrika'nın sömürülen insan gücü ve doğal kaynaklarının üstünde yükselmiştir. İktisatçılar, 19. yüzyılda İngiltere'de başlayan *Sanayi Devrimi*'ne Liverpool'da kurulan köle alım-satım merkezlerinin önemli katkıda bulunduğuna işaret ederler. *Çağdaş sanayinin çarkları ilk kez siyah derilinin kan ve alın teriyle dönmeye başladı*, dersek bir ölçüde gerçeği dile getirmiş oluruz. Siyah ticareti ve kölelik kurumu sayısız batılı devletlerin ekonomisi için itici bir güç oldu.

Asırlarca süren köle ticareti *Afrika-Avrupa-Amerika* üçgeninde çok karmaşık bir örüntü sergilemiştir. Bu; sosyal, ekonomik, siyasal ve askeri boyutlarıyla ele alınması gereken çok önemli bir olgudur. Birçok devlet ve özel kurum Afrikalı Siyahların pazarlanmasında önemli çıkarlar sağladı. Afrikalı birçok köle simsarı da soydaş-

larının Avrupalı Beyazlara satılmasında suç ortağı oldu. 1850-1860 yılları arasında Brezilyalı ve Kübalı köle tüccarları, Afrika'ya gelip kölelerini bizzat kendileri seçiyorlardı. Afrika çıkışlı köle ticareti sadece Batı ülkelerine yönelik olmadı; Doğu ülkelerine de yapıldı. Afrikalı köle simsarları kadar Arap tüccarlar da bu ticaretten önemli ekonomik kazanımlar elde etti. Araplar, İslamiyeti yaymak için Afrika'ya girdiklerinden itibaren *Doğu Köle Ticareti* başlamış oldu. 1230'larda Yemen'de köle pazarı vardı (Resim 3). Afrika'nın değişik yörelerinden toplanan Siyahlar elleri bağlanır, boyunlarına ikişerli boyunduruk takılır ve silahlı kişiler kontrolünde satılacakları yere götürülürdü (Resim 4).

Resim 3: M.S. 1230'lü yıllarda Yemen'de bir köle pazarı (Petre-Grenouilleau, 2004).

Resim 4: Zincirlere vurulmuş, boyunduruk takılmış siyah kölelerin satılmak üzere götürülüşü (Petre-Grenouilleau, 2004).

Köleliği ilk yasaklayan ülke 1833'te İngiltere oldu. Bunu sırasıyla 1848'de Fransa, 1860'ta Hollanda ve 1885'te Küba takip etti. Ancak, insanlığın yüz karası olan bu çirkin ticaretten en az onlar kadar sorumlu bulunan İspanya ve Portekiz bu yasaklamalara katılmadı. İngiltere, 1880'lerde Osmanlı İmparatorluğu'na köleliği kaldırması için baskıda bulundu. Fransız İhtilali'nden sonra Fransa'nın sömürgelerinde köleliğin kaldırılması doğrultusunda uygun bir ortam oluştu. Fransız vatandaşlığı, özgürlüğüne kavuşan kölelere de tanındı. Bu çarkın birden ortadan kalkması, çeşitli devletlerin çıkarlarına ters düştüğü için, öyle kolay olmadı; tüm yasaklamalara rağmen kölelik gizli gizli devam etti. Köle ticareti yapan gemiler açık denizlerde yakalandığında gemi kaptanı hiç gözünü kırpmadan köleleri, adeta kanıtları yok edercesine, denize atabiliyordu. Brezilya'da köleli-

ğin tümüyle ortadan kalkmasını görmek için 1888'leri beklemek gerekiyordu. Brezilya bu sorunu tümüyle çözmüş sayılmaz. Eski alışkanlıklar hala devam etmektedir. Nitekim, yetkililerin verdiği bilgilere bakılırsa bu ülkede yaklaşık 25 bin kişi kölelerinkine benzeyen koşullarda çalıştırılmaktadır. Afrika'da ise köle ticaretinin kökünün kazınması çok zor oldu. Moritanya'da ancak 1980'lerde resmen yasaklanan köleliğin, Sudan'da 1985'ten sonra yeniden hortladığını görüyoruz. Sömürgecilik giderek azaldıkça köle ticareti de buna paralel olarak azaldı. Köleliğin resmen yasaklanmasının üzerinden 100 yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen bu insanlık ayıbı tümüyle ortadan kaldırılamadı; bugün yeryüzünün değişik bölgelerinde yaklaşık 12,3 milyon insan köle statüsünde çalıştırılmaktadır. Şunu önemle vurgulamak gerekir ki, *köleliğin kaldırılması hiçbir zaman ırkçı ön yargıların sonu anlamına gelmedi*. Irkçılık ve kölelik, tarihte birlikte yürümüştür (Şenel 1984). Ünlü filozof Aristo bile köleliğin savunuculuğunu yapmıştır. Ona göre, köle eksik bir insandı; düşünme ve yöneticilik ruhuna sahip değildi. İnsanların bazıları doğaları gereği diğerlerinin altında olmaya mahkumdu. 19. yüzyılda ABD de yaşayan William Simms adlı bir yazar şöyle der: *"Kölelik zenciyi vahşi konumundan biraz daha yukarıya çıkarmıştır; kara derililerde sadakat, uysallık ve hizmetkarlık doğuştan varolan özelliklerdir"*.

Fransa'dan 7000 km uzakta yer alan Haiti bir zamanlar bu ülkenin sömürgesiydi. Bu adada yaşayan tüm Siyahlar Fransızların kölesiydi. Haitili köleler 200 yıl önce özgürlükleri için İmparatorluğa karşı ayaklandıklarında ömründe savaş ve paradan başka bir şey tanımayan Napolyon Bonapart tarafından gönderilen 20 bin

Fransız askerinin kurşunlarına hedef oldular ve acımasızca katledildiler. Tek günahları kölelikten kurtulup insanca yaşamayı istemiş olmalarıydı. Özgürlük ateşi bir kez kalplerinde yanmıştı; yılmadan mücadele verdiler. Nihayet, 1804 yılında Fransız İmparatorluğuna karşı özgürlüklerini elde edip, tarihte bağımsız ilk siyah cumhuriyeti kurmayı başardılar ve kölelikten kurtuldular. 1896 yılında ise, Beyazlara karşı bağımsızlık mücadelesini sürdüren komşu Küba halkı köleliği kaldırıp bağımsızlığına kavuştu.

Şeker ile Köle Ticareti Arasındaki İlişki

Siyah köle ticareti ile birlikte anılmasından dolayı şekerin oldukça hüzünlü bir öyküsü vardır. Rafine şekerin ilk hammaddesi pancar değil, şeker kamışı oldu. Şeker kamışı, Küba, Guadaloupe, Saint Martinique, Haiti ve Güney Amerika'nın Brezilya başta olmak üzere birçok ülkesinde vaktiyle köleler tarafından ekimi yapılan ürünlerin başında gelirdi. Avrupa'ya Rönesans döneminde giren şeker kamışı kökenli şeker sadece soylular tarafından tüketiliyordu. Halk düzeyinde yaygınlaşmamıştı. Dünya, şekerini ilk kez şeker kamışı ile tanıdı. Şeker kamışı denilince akla hemen Küba ve Brezilya gibi ülkeler gelir. Brezilya hükümeti kölelerin sırtından kendi ekonomisini ayakta tutacak sistemi kurdu ve şeker başta olmak üzere ihtiyaç duyduğu birçok besinin üretimini çok düşük bir maliyetle sağladı. Şeker kamışının ekimi, hasadı, kazanlarda kaynatılıp şeker haline dönüştürülmesi ve Avrupa'ya yönelik pazarlanmasının altında kölelerin alın teri yatmaktadır. Afrika'dan Atlantik Okyanusu yoluyla tam 300 yıl boyunca Amerika ve çevresin-

deki adalara taşınan siyah köleler, Yeni Dünya'nın önemli bir iş gücünü oluşturdu. Bu kıtada, kölelerin alın teri ile gerçekleştirilen üretim olmasaydı hiçbir ekonomik kalkınma hayat bulamazdı. Hayvanlara bile uygun olmayan koşullarda gemilerle Amerika'ya taşınan kölelerden hayatta kalabilenlerin %60-70'i kendini şeker kamışı ekiminin yapıldığı bölgelerin biri ya da diğeri içinde buluyordu. Küba ve Brezilya'daki şeker kamışı, gemilerle Kuzey Batı Avrupa ve İngiltere'ye taşındı. Avrupa'daki Endüstri Devrimi'nin finansmanında şeker kamışından elde edilen gelirin katkısı büyük oldu. 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere ve Fransa'da köle satışı ve şeker kamışından elde edilen zenginlik ekonomik büyümenin adeta lokomotifine haline geldi. Batının ekonomik açıdan gelişmesi ile şeker kamışı ticareti ve köle ticareti arasında çok sıkı ilişki bulunmaktadır. Amerika'dan Avrupa'ya yönelik şeker kamışı ticareti 20 milyon Afrikalı kölenin hayatına mal olan hüznü Atlantik Köle Ticareti'ni çağırıştırır.

İngiltere'de 18. yüzyıl boyunca ve 19. yüzyılın ilk yarısında ulusal ekonomik gelir içinde, şeker kamışından elde edilen şekerin payı büyük oldu. Afrika ve Avrupa'nın batısından gemiler dolusu Afrikalı köle Amerika'nın değişik bölgelerine taşınıyor; aynı gemilerle de İngiliz ekonomisinin gelişmesi, büyümesi ve işlemesinde gerekli olan başta şeker olmak üzere çeşitli ürünler getiriliyordu. Şeker kamışı ticaretine 17. yüzyılda Fransızlar da katıldı. Fransızların sömürgesi olan Antiller'de şeker kamışı tarlaları Afrikalı siyah kölelerle dolup taşmıştı. Köle ticaretinin doğrudan içinde yer alan Fransa, denizaşırı sömürgelerinde ürettiği şeker kamışı ile 1770'lerde İngiltere'yi solladı. Şeker kamışı üretimi üzerine

kurulmuş olan ticaret ağı Fransa'nın Guadaloupe, Saint Martinique ve Saint Dominique gibi sömürgelerini kapsıyordu. Özellikle Saint Dominique, 1750'den sonra adı şekerle anılan ilk ada unvanını aldı; dünya'da şeker adası olarak ün yaptı. Fransa, sahip olduğu şeker Bordeaux limanından Kuzey Avrupa ve Baltık ülkelerine satarak servet üzerine servet ekledi. Bu ticaretin sağladığı gelir Fransa'da Sanayi Devrimi'nin finansmanında kullanıldı. Şeker trafiği sadece devletin değil, köle simsarlarının da cebini doldurdu. Tüm bu sözü edilen adalarda şeker kamışı tarlalarında 1780'lerde Fransa ve İngiltere'nin yaklaşık 1 milyon siyah köleyi çalıştırdığını unutmayalım. 1790'dan itibaren şeker kamışı tarımı Küba'ya kaydı. Tarlalarda 150 bin siyah köle İspanyollar tarafından bu amaçla kırbaç zoruyla ölesiye çalıştırıldı. 1790-1819 yılları arasında Küba'nın Avrupa'ya yönelik şeker ihracatı %147 artış gösterdi. Küba, o yıllarda dünya şeker kamışı üretiminde başı çekiyordu. 1800'lerin başından itibaren Güney Amerika'yı baştan sona saran bağımsızlık savaşları şeker, kakao, pirinç gibi birçok ürünün tarımının yapıldığı bölgelerde önemli tahribata yol açtı. 1820'den sonra kölelik artık modası geçmiş bir kavram haline dönüştü. Siyah kölelerin çoğu bu tarihlerden itibaren özgürlüğüne kavuşmuştu. Bedava işgücü kalmayınca şeker kamışı üretiminin maliyeti de arttı. Eski çekiciliği kalmadı. Güney Amerika ülkelerinden Guatemala, Kolombiya, Venezüella ve Ekvador'da kölelerin işgücüne dayalı olarak dönen çarklar 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çöktü.

Kola ile Köle Arasındaki İlişki

Pepsi Cola ve Coca Cola denilince yediden yetmişe herkes bunları tanır; hayatında bu meşrubatlardan içmemiş hemen hemen hiç kimse yoktur. Cola (kola) bitkisel bir üründür. Enerji veren bir yemiş olarak üne kavuşan kola güvercin yumurtası iriliğinde bir ceviz olup *kolatier* adlı bir ağacın meyvesidir. Coca Cola'nın terkinde yer alan kolanın öyküsü Afrikalı kölelerle başlar. Binlerce yıldan beri Afrikalı Siyahlar kola cevizi tüketirler. Kola cevizi toplandıktan sonra dışındaki kabuğundan ayrılır. Kolanın tohumları bu kabuğun içinde 5-10 taneden oluşan yıldız şeklinde bir diziliş gösterir. Kola cevizi çiğnenerek yendiği gibi, sulandırılarak meşrubat şeklinde de içilebilir. Bu yemişin sayılamayacak kadar faydası vardır. Yorgunluğu giderir, uyarıcı özelliği vardır. Cinsel gücü artırıcı özelliğe sahiptir. İdrar söktürücüdür. Hazmı kolaylaştırır. Çiğnenerek yenildiğinde, içeriğinde yoğun miktarda kafein maddesi bulunduğu için ağızda hafif acı bir tat bırakır. Köle ticareti öncesinde yoğun olarak tarımı yapılan kola cevizinin yerliler arasında sembolik bir değeri bulunur. Dostlukları pekiştirmede, davetlilere hoşgeldin töreni düzenlenirken, kısacası dostluğun, kaynaşmanın bir simgesi olarak çağlar boyu kola cevizinden yararlanılmıştır. Afrika'nın yakıcı güneşi altında çölleri geçerken kervan sahipleri yolda, açlık giderici ve susuzluğa karşı etkisi bilindiğinden, yanlarına bol miktarda kola cevizi alırlarmış. Uzun yolculuklarda, ağır işlerde direnç kazanmak için kola cevizi sakız gibi ağızda devamlı çiğnenir. Kolanın köle ile olan macerası işte bu özelliğinden kaynaklanır. Kolanın bu uyarıcı etkisini keşfeden köle simsarları 1500'lü yıllardan başlayarak Atlantik Köle Ticareti çerçevesinde Amerika'ya

Afrikalı köleleri götürürken gemilere tonlarca kola cevizi koydururlardı. Onların tek amaçları vardı; o da topladıkları köleleri uzun bir yolculuğun ardından sağ salim Amerika'ya götürüp orada satarak para kazanmaktı. Atlantik Okyanusu'nu geçerken aylar süren bu uzun yolculukta kola cevizi siyah kölelere dirençleri artsın, açlık ve susuzluktan ölmesin diye yediriliyordu. Sudanlı köleler Amerika'ya giden gemilerde dalgaların yol açtığı sarsıntılar sırasında belleri ağrıdığı anda ağrı giderici olarak kola cevizi tüketmişlerdir. Afrika'nın iklimine çok benzediği için kola cevizinin elde edildiği kolatier ağacının yetiştirilmesine köle ticareti yıllarında Brezilya'da da başlanmıştır. Görüldüğü gibi ileride, dünyaca meşhur içecek olan Koka Kolanın yapımında hammadde olarak kullanılacak olan kola cevizi Amerika kıtasına köleler vasıtasıyla girmiştir.

Ünlü Şahsiyetlerin Irkçı Söylemleri

Köle statüsünden kurtulmuş olsalar bile siyah derili insanlara karşı sürdürülen ırk ayırımı tarihin her aşamasında var oldu. Paratonerin yaratıcısı Benjamin Franklin (1706-1790); **“Siyah; aşırı yemek yiyen, buna karşılık çok az çalışan bir hayvandır,”** derken ünüyle hiç bağdaşmayan bir ırk ayrımcılığı yaptığını göstermektedir. Hücredeki DNA molekülünün varlığını keşfeden ve bu başarısıyla 1962’de Nobel ödülü alan James Watson’un İngiltere’de bir gazeteciyle röportajı sırasında sarfettiği Afrika Siyahları hakkındaki **“Bu insanlara yönelik yardım politikası, biz Beyazlarla aynı zeka seviyesine sahip oldukları temeli üzerine oturtulmaktadır; oysa zeka testleri gerçeğin hiç de öyle olmadığını göstermektedir”**

şeklindeki küçümseyici ve aşağılayıcı sözleri tam anlamıyla utanç vericidir. Bugünlerde 80 yaşına basmış olan bu bilim insanının Nobel ödülü ırkçı söylemlerinden ötürü ilk fırsatta geri alınmalı. Irk konusunda tuhaf ve o ölçüde saçma savlarıyla 19. yüzyıla damgasını vuran tanınmış Fransız diplomatı ve aynı zamanda gezgini Comte de Gobineau'yu burada anımsamadan geçemeyiz. 1853 ve 1855 yıllarında arka arkaya yayınladığı *İnsan Irklarının Eşitliği Üzerine Denemeler* adlı eseriyle bir bakıma Alman siyaset adamı Adolf Hitler döneminde alevlenen tehlikeli ırkçılık hareketlerine adeta zemin hazırlayan Gobineau'nun kafasında yanıt bulmaya çalıştığı sorulardan biri, belki de en önemlisi, *neden büyük uygarlıkların zaman potası içinde giderek eriyip yok oldukları* idi. "Dinsel inanışların giderek zayıflayıp kaybolması, törelerin unutulması, kültürel yozlaşma, kötü bir yönetim, lüks ve görkemli bir yaşam büyük uygarlıkların çöküşünde sorumlu tutulmamalı," diyordu Gobineau. Ona göre, asıl neden ırkların genetik farklılığında yatmaktadır. Gobineau, uygarlıkların gelişmesinde çevresel faktörleri hiç dikkate almaz; Çin, Mısır ve Mezopotamya'da büyük uygarlıkların yaratılmasında olumlu doğa koşulları, toprağın verimliliği, bol su kaynakları Gobineau'ya göre fazla önemli değildi; bu bölgelerin insanlarında uygarlık yaratma potansiyeli baştan vardı. Gobineau, bir ırkın üstünlüğünü yarattığı uygarlığa göre ölçer. Bu sözde araştırmacı, tarihte 10 büyük uygarlığın yaratıldığına inanır; bunlardan yedisi Eski Dünya'da, üçü de Amerika'dadır. Eski Dünya'da kurulanlar Mısır, Asur, Bizans, Çin, Roma, Hint ve Kuzey Batı Avrupa uygarlığı; Yeni Dünya'da kurulanlar ise Aleganyen (bugünkü ABD'nin bulunduğu yer), Meksika ve Peru'dur.

19. yüzyıl sonlarında, Alman asıllı H.S. Chamberlain adlı bir başka araştırmacıyı görüyoruz. Araştırmacı, Avrupa kültürünün gelişmesine Romalıların, Bizanslıların ve Yahudilerin hiçbir katkısı olmadığını belirtir. Etnik grupların rastgele karışmasını hiç doğru bulmayan Chamberlain, ırksal karışmanın, bazı uygarlıkların çöküşünde önemli rolü olduğuna inanmaktadır. Chamberlain, bir taraftan Roma imparatorluğunun çöküşünü ırksal karışmaya bağlarken, öte yandan Germen, Keltogermen ve Slavogermen toplumlarının karışmalarını faydalı buluyor. Tüm öğrenimini Almanya'da yapmış ve Alman kültürü ile yoğrulmuş olan Chamberlain'ın yazılarında (Bkz. Baker, 1974) Yahudilere de yer verilmektedir. Yahudilerin Alman toplumundan farklı olduğunu ileri sürmekle yetinmeyen araştırmacı, diğer tüm Hint-Avrupa toplumlarından ayrı bir grup oluşturduklarını savunur. Geliştirdiği fikirler, Gobineau'nunkiler gibi, ileride Hitler'in ırkçı eylemlerine esin kaynağı teşkil etmiştir. Chamberlain'ın yanı sıra, ırksal karışmaya tepki gösteren başka ünlü kişiler de vardı. Bunu, insanlığın geleceği için son derece tehlikeli bulan Davenport ve Mjöen (Bkz. Comas, 1960), genetik yozlaşmanın bu suretle ortaya çıktığını, dolayısıyla bedenin giderek bazı hastalıklara karşı direncini yitirdiğini ileri sürmektedir. Onlara göre, ırksal yönden saf olmayan toplumlarda ahlakın ve birçok insani değerın bozulması gibi durumlara daha sık rastlanır. Görüşleri aşağı yukarı aynı doğrultuda olan Humprey, Grant ve Stoddaart'ın (Bkz. Comas, 1960) ileri sürdüklerine bakılırsa, herhangi bir topluluğa yabancı elemanların girmesi halinde, önceden var olan denge alt üst olur. Nitekim, "Kuzey Amerika yerlilerinin zamanla soysuzlaşıp, kendilerine özgü kültürel

ve biyolojik yapılarını kaybetmiş olmalarının nedeni, ancak bu yoldan açıklanabilir,” diyor söz konusu araştırmacılar. Irk kavramını sadece bir ideolojik silah olarak kullanan bir başka araştırmacı Alman dilci ve arkeolog Gustav Kossina’dır. Araştırmacı, 1912’de yayınladığı kitabında Alman toplumunu eski çağlardan günümüze bozulmadan kalan saf bir ırk olarak görmektedir. Nazi-ler döneminde Almanya, *soykırımı* bir devlet politikası haline getirmişti. *Üstün ırk* sloganının ateşli bir savunucusu olan Avusturya asıllı Adolf Hitler (1889-1945), ırksal saflaştırma uğruna en az 6 milyon insanın yok edilmesinde baş rolü oynayan bir ruh hastası olarak tarihe geçmiştir. 1925 ve 1927 yıllarında arka arkaya yayınlanmış olan *Kavgam* adlı iki ciltlik kitabında Hitler, sözde Cermen ırkını göklere çıkarırken, özellikle Yahudilere karşı yoğun bir aşağılama kampanyasına girmektedir. Yahudileri, beslenebileceği uygun bir ortam bulabileceğine inandığı her yere kolaylıkla sızabilen zararlı bir parazite benzetir. Hitler’e göre, Yahudiler Alman kanını ve ulusunu zehirlemekte idi. Bu biyolojik kirlenmenin önüne geçmek için ırksal bir temizlik, bir soykırım gerekiyordu. Hitler sadece Yahudilere değil, Alman vatandaşı olan Romanlara karşı da büyük bir nefret duyuyordu. Nitekim, onbinlerce Roman Nazi toplama kamplarında katledilmiştir. Nazilerin gözünde Romanlar aşağılık ve adi bir ırktı. 1936’da kurulan bir Enstitü kimin saf kan Roman olduğunu belirlemeye başladı. Çoğalmalarına engel olmak için ilk elde 2000 Roman kısırlaştırıldı. 23 bin Roman, kadın ve çocuk ayırt edilmeksizin toplama kamplarına öldürülmek üzere sürüldü. Bunların çoğu insanlık dışı tıbbi deneylerde kobay olarak kullanıldı. Gözü dönmüş ırkçı Nazilerin kurbanı

sadece Yahudiler ve Romanlar olmadı; Almanya'da o zamanlar yaşayan Alman vatandaşı Afrikalı Siyahlar ve Almanlarla evliliklerinden doğan melez çocukları bile acımadan katledildi.

Hitler, kitabında sadece iki yetkiliden söz ediyor; Schopenhauer ve Goethe. Ama, o Fransız diplomat ve tarihçisi Gobineau ile Alman asıllı Kossina'nın daha çok etkisinde kalmıştır. Hitler'in ırk konusuna ideolojik açıdan yaklaşım biçimini okuyan herkes, onun özellikle Yahudilere karşı tarif edilmez bir kin ve nefret içerisinde olduğunu fark eder. Aslında, Hitler ırk kavramının bilimsel bir temele oturtulamayacağını, ırkın biyolojik açıdan hiçbir geçerliliği olmadığını 1930'larda çok iyi biliyordu. Hitler zamanında Almanya'da 1939-1941 yılları arasında zihinsel özürllülere karşı da soykırım kampanyası başlatılmıştı; üstelik öldürülenler Almandı. Gözü dönmüş olan Naziler tarafından en az 71 bin Alman, Hitler'in bilgisi dahilinde ve ne acıdır ki çok sayıda doktorun onayı alınarak, önce sistemli biçimde kısırlaştırıldılar. Zehirli iğne yapılarak öldürülen bu hastalar daha sonra gaz odalarında, tıpkı Yahudilere yapıldığı gibi, yakıldı. Her hastanın külleri ise birer zarfa konup, üstüne *baş sağlığı dileklerimizle* diye bir not eklenerek ailelerine gönderildi.

19. yüzyılda insan ırklarının birbirinden farklı kategoriler olduğu, ırklar arasında eşitlik aramanın çok saçma olacağı düşüncesine katılan sayısız ünlü vardı. Galton da bunlardan biriydi; araştırmacı 1869'da yayınladığı *Kalıtsal Dahilik* adlı eserinde insan ırklarını 16 basamaktan oluşan bir mertebelendirme sistemine tabi tutmuştur. Bu sistem içinde Siyahlar, beklendiği gibi, Anglo-Saksonlardan iki kademe daha aşağıda yer alır.

Buna karşın, Anglo-Sakson ırkı da aynı ölçekte M.S. 5. yüzyılda yaşamış Atinalılardan iki kademe daha aşağıda yer almaktadır. Açıkça görüldüğü gibi, bazı devirlerde ırk sınıflamaları bir liyakat ve mertebelendirme aracı olarak kullanılmıştır. (Loehlin ve ark., 1974). Kimi araştırmacılar da insan ırklarını en güzelden en çirkine kadar uzanan bir diziliş şeklinde öngörmüşlerdir. 19. yüzyılda tanık olduğumuz bu önyargılı sınıflamada Avrupalılar en güzel, Siyahlar ise en çirkin ırk olarak kabul edilmişlerdir. Fiziksel yönden güzel olan Avrupalıların, ruhsal yönden de en üstün ırkı temsil ettikleri inancı bir vakitler çok yaygındı. Siyahın deri rengi, sadece çirkin bir görünüm vermekle kalmıyor, aynı zamanda ahlaki bir kusurun ve lekelenmişliğin sembolü olarak da algılanıyordu. Beyaz sömürgecilerin gözünde siyah, Nuh Peygamber'in ikinci oğlunun torunuydu, dolayısıyla lanetlenmişti. Efendisi olan beyaz adama hizmet etmek için yaratılmıştı. *Oysa, insan toplumlarını ilkel, gelişmiş, üstün, aşağı, zeki, aptal, güzel ya da çirkin gibi sözcüklerle tanımlamak insanlığa ihanetten başka bir şey değildir.* Zaten bu yakıştırmalar bilinçaltında yatan önyargıların bir tür dışa vurmasıdır.

Afrika'da sömürgeci Beyazların yerlilere karşı uyguladığı ayrımcı politikanın temelinde hiç de *siyah deri* olgusu yatmamaktadır. Kaldı ki, siyah deri sadece Afrika'ya özgü değildir; Hindistan'da, Asya'nın güneydoğusunda, Avustralya Kıtası'nda ve Güney Amerika'nın Amazon bölgesinde nice siyah derili topluluklar yaşamaktadır. Asıl sorun, üretim ve kaynak sömürsünde, daha doğrusu ekonomik sömürde gelip düğümlenmektedir. Irk ayrımının tarih boyunca neden olduğu çatışma ve savaşların bıraktığı kötü ve acı anılar, **sütten**

ağız yanan yoğurdu üfleyerek yer, atasözüne uygun olarak bilimsel çevrelerde ırk teriminin adeta bir tabu gibi görülmesine yol açmıştır.

Gerek ABD'nin Bağımsızlık Bildirgesi'nde, gerekse 1948'de ilk kez Birleşmiş Milletlerce yayınlanan 2 no'lu *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*'nde tüm insanların, ırk ayırımı gözetilmeksizin doğuştan eşit olduğu ilkesi benimsenmişse de, uygulamada durum hiç de öyle değildir. Bugün dünyamızın birçok bölgesinde ya deri rengi farklı diye, ya da dini, dili ve genelde kültürü farklı diye her türlü ayırım yapılmakta, hatta bu ayırım büyük boyutlara vararak, kitle halinde yok etmeye kadar gitmektedir. Beyazlar ne zaman eşitlik, kardeşlik ve adaletten bahsetmişlerse, hemen arkasından daima tersi gelmiştir. Fransa'da 1789 Fransız Devrimiyle gündeme gelen kardeşlik ve eşitlik sloganları hiç de öyle inandırıcı olmadı; zira aynı ülkede İkinci Cumhuriyetle beraber insanların kardeşliği düşüncesinin asla gerçekleşmeyecek boş bir rüya olduğu benimsenmeye başlandı. Bazı ırkçı çevrelere göre, insanlar kardeş olamazlardı, çünkü eşit değillerdi.

Yaşanan onca acılar ve kaybedilen milyonlarca insan İkinci Dünya Savaşı'nın ne denli büyük bir felaket olduğunu ortaya koydu. Savaşın hemen ardından kurulan Birleşmiş Milletler, ırk ayırımı düşüncesiyle yoğun biçimde savaşımaya başlamıştır. Günümüzde ırkçılık felsefesini çağdışı sayan, ırk ayırımına dayalı düşünce akımlarının insanlık onuru ve çağımızın değer yargılarıyla bağdaşmadığını savunan görüş evrensellik kazanmış olsa da, ırkçılık ideolojisi dünyanın birçok yerinde yeniden canlandırılmaktadır. Birleşmiş Milletlerin girişimleriyle 1965 yılında, 100 devlet tarafından ırk ayırı-

mının her çeşidinin tasfiyesine ilişkin sözleşme kabul edilmiştir. 1979 yılında Birleşmiş Milletler 21-28 Mart arasındaki haftayı *İrk Ayırımıyla Savaş Haftası* ilan etmiştir.

Tarihin her devrinde ırk ayırımına hedef olan Siyahların, anatomik yönden Beyazlardan farklı oldukları zaman zaman haksız yere öne sürülmüştür. Oysa, durum hiç de öyle değildir; örneğin beyinde zeka ile ilgili alın lobunun ağırlığı toplam beyin ağırlığının %44'üne eşittir. Bu oransal değer Siyahlarda ve Beyazlarda değişmez. Beyin kabuğundaki girinti ve çıkıntılar açısından Beyazlar ve Siyahlar arasında hiçbir fark yoktur. Karşılaştırmalı anatomi ve fizik antropoloji alanlarında yüzeysel bilgilere sahip bazı araştırmacılar, Siyahlarda görülen üst çene prognatizmasını ilkel bir özellik olarak kabul eder. Şunu önemle vurgulamak gerekir ki, *günümüzde hiçbir toplum biyolojik evrim sürecinde ileri bir aşamayı temsil etme gibi bir ayrıcalığa sahip değildir.*

Beyaz insanın kendi dışındaki toplumları küçümseme eğilimi filmlere kadar yansımıştır; örneğin ABD'de 20. yüzyılın ilk yarısında çevrilen birçok Hollywood filminde yönetmenler, Siyahları aptal ve köle ruhlu, İspanyol kökenli Meksikalıları at hırsızı ya da banka soyguncusu, Amerika yerlilerini ise masum insanları öldüren, kafa derilerini yüzen, saldırgan ve vahşi olarak tanıtmışlardır. Marlon Brando gibi kimi ünlü aktörler yerlileri aşağılayıcı bu tür filmlerde oynamayı reddederken ve tepkilerini kamu oyu ile paylaşmak için kendilerine verilen ödülleri ellerinin tersiyle iterken, John Wayne gibi aktörler *masum beyaz-vahşi yerli* tiplerini konu alan birçok Hollywood filmlerinde başrollerde oynamışlardır. Amerikalı Siyalara karşı yürütölen ayırım-

cılık politikasına her zaman şiddetle karşı çıkan Marlon Brando, Siyahların özgürlük mücadelesinde liderlik yapan Martin Luter King'in yakın dostu idi. 1963 yılında Siyahların hükümete karşı ayaklanmasında hep onların yanında yer almıştır.

Çocukluğumuzda elimizden düşürmediğimiz Tom Miks ve Teksas çizgi romanları ABD'nin dünya kamuoyuna yönelik hazırlayıp piyasaya sürdüğü, kökünü kazıdığı Amerika yerlileri karşısında gerçekleri örtbas etmeyi hedeflediği propaganda yayınlarından başka bir şey değildir. Oysa, gerçekler tam tersidir; yüzyıllar boyu kendini savunan hep yerli insan, saldıran ise beyaz insan olmuştur. Ne yazık ki, yetişen gençlik yalan ve düzmece filmleri seyrederek ya da çizgi romanları okuyarak büyümüş; içlerinde bu etnik gruplara karşı kin ve nefret duygusu giderek artmıştır. Geçmişte atalarının yaşadığı bu ırk ayırımı zihniyetinin bilincinde olan günümüz Siyahları arasında da aynı nefret duygusu bu kez Beyazlara karşı görülmektedir.

ABD'de ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nde bazı tren ve otobüslere Siyahların alınmayışı, çeşitli kamu kuruluşlarında Siyahlara ve Beyazlara ait ayrı tuvaletlerin öngörülmesi, Beyazların denize girdiği plajların Siyahlara yasaklanması, bazı otel ve lokantalara Siyahların girmesine izin verilmeyişine ilişkin örnekler saymakla bitmez. Güney Afrika'da renk ayırımı o denli belirgindi ki, 1924'de birçok subay, resmi yazışmalarda Beyazlar için kullanılan kibar dilin Siyahlar için de kullanılması gerektiğini savundukları için ordudan ihraç edilmişlerdir. Güney Afrika Cumhuriyeti sadece Beyazlarla Siyahlar arasında değil, aynı zamanda Hindistan'dan vaktiyle buraya gelip yerleşen Hintlilere (bu grup *afrikaner* olarak

tanımlanmıştır) karşı da ırk ayırımı uygulamıştır. Eşitlik ve kardeşlik sloganlarını dilinden düşürmeyen Fransa'da bugün birçok güzellik salonu ya da kuaför koyu derili ve Fransız adı taşımayan müşterilerine hizmet vermeyecek kadar ırk ayırımı yapmaktadır. Telefonda söylediğiniz adınız Jan, Mişel ya da Fransuaz, Jaklin gibi Fransız adları değil de Ali, Muhammed veya Ayşe, Fatma ise kültürel anlamda ırk ayrımıyla o anda karşı karşıya kalırsınız. Toplumdaki bu etnik gruplar arasındaki kültürel ayrımcılığın neden olduğu kin ve duygularıyla büyüyen yabancılar giderek yalnızlaşmakta, intikam duyguları içinde her an patlayabilecek birer saatli bomba haline gelmektedir. Halk arasında "*Rüzgar eken fırtına biçer*" diye bir atasözü vardır. Avrupalılar bünyelerine katılan Afrikalı, Orta-Doğulu ve Asyalı insanları vaktiyle biyolojik ırkçılık yaparak dışlarken, şimdi bu dışlamayı ve ötekileştirmeyi kültürel ırkçılık boyutunda yapmaktadır.

ABD'de her tür ezilmişliği ve dışlanmışlığa yüzyıllardır maruz kalan Siyahların toplumsal örgütlenişi ancak 1957'de başlamıştır. Ne acı bir gerçektir ki, demokrasi havariliği yapan bu sözde süper gücün topraklarında 1950'ye kadar Siyahlarla Beyazların okulları, lokantaları ve hatta gardaki, garajdaki ve havaalanındaki bekleme yerleri ayrı idi. ABD hükümeti 1961'e kadar Siyahları adam yerine koyup onlara oy hakkı bile tanımamıştı. ABD ve hatta tüm dünyadaki Siyahların diriliş mücadelelerinde bir sembol olarak ortaya çıkan ve geniş siyah kitleleri yaptığı hararetli konuşmalarla coşturan Martin Luther King'in "**I have a dream**" (Bir hayalim var) diyerek dünyaya seslenişi hala kulaklarımızda çınlamaktadır. Ne yazık ki, bu değerli insan 1968 yılında

Beyazlar tarafından katledilirken bir umut ışığı da böylece söndürülmüş oluyordu.

ABD’de ırk kavramının halk arasındaki algılanış biçimi de son 30-40 yıl içinde önemli değişikliklere uğradı; örneğin *negro* sözcüğü 1960’lara kadar Amerikalı Siyahları tanımlarken kullanılırdı. Sömürgecilik ve kölelik dönemlerinden kalma ve Siyahları aşağılayıcı nitelikteki bu tanımlama artık kullanılmamaktadır. Böylece, ırkçı tanımlamadan renk ağırlıklı tanımlamaya geçilmiş, ancak bu da renk temelinde ırk ayırımını akla getirdiği için terk edilmiştir. Günümüzde, ABD’nin siyah vatandaşları geldikleri ülkeyi çağrıştıran Afro-Amerikalı sözcüğüyle tanımlanmaktadır. ABD’de Siyahlar ve Beyazlar arasındaki huzursuzluk her geçen yıl daha da artmaktadır. Irk ayırımı zihniyeti günlük yaşama büyük ölçüde yansımıştır. Siyahlar arasında işsizlik, ekonomik sıkıntı büyük boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Anglo-Sakson kökenli Beyazlarla Siyahlar arasındaki ekonomik uçurum kapatılamayacak kadar büyümüştür. İşsizlik, Siyahlarda Beyazlara oranla iki katıdır. Bugün siyah gençler arasında %60’a varan işsizlik vardır. Bu da gençleri suç işlemeye ve uyuşturucu bataklığına itmektedir. 2010 yılında yapılan bir araştırmaya göre 308 milyon ABD vatandaşından 40 milyonu siyahtır. Hapishanelerde yatan 1,5 milyon tutukludan hemen hemen %40’ı Afro-Amerikalılardır. Yaşları 30-35 arasında olan siyah gençlerin %7,3’ü tutuklu bulunmaktadır. ABD’de bazı özel okullara Siyahların çocukları alınmaz. Siyahlar, sırf derilerinin renginden ötürü, polis tarafından işlemedikleri suçlardan tutuklanmaktadır. Deri siyah olunca kişisel haklar, dokunulmazlıklar, demokrasi, eşitlik rafa kaldırılmaktadır. Toplum içerisinde her işsiz siyah potansiyel suçlu

olarak görülmektedir. Çoğu polisiye filmlerinde hırsız, cani ve katil rolleri için siyah derili figüranlar ya da İspanyol kökenli (hispanik) insanlar kullanılmaktadır. Son yıllarda, ABD'nin bazı eyaletlerinde nedensiz yere polis tarafından kurşunlanarak ya da boğularak öldürülen siyah gençler bu ülkede yaşamakta olan tüm Siyahları sokaklara döktü. Tüm dünyaya demokrasi dersi vermekte geri kalmayan ABD hükümetinin ne yazık ki birçok yasaları siyah-beyaz ayrımcılığı üzerine oturmuştur. Siyah öldüren bir polis mahkemede takipsizlik kararı verilip affedilirken, beyaz polis öldüren bir siyah idam edilmektedir. Bu mudur adalet! Beyazların Siyahlara karşı takındığı ırkçı tutumun en çarpıcı örneğini geçmiş yüzyılda görüyoruz; 1882 ile 1946 yılları arasında toplam 5 bin siyahın ırkçı beyazlar tarafından linç edilerek öldürüldüğü resmi kayıtlarda bulunmaktadır. Aslında, ABD'nin ırk ayrımı politikası Siyahların yanı sıra Kızılderili olarak bilinen Amerika yerlilerini de hedef almaktadır. ABD'nin başına bir siyah (Barak Obama) geçmiş olmasına rağmen Siyahlara karşı uygulanan ırkçı davranışlar ne yazık ki tümüyle ortadan kaldırılamamıştır.

1931 yılında Fransa'da geçen bir olay Beyazların Siyahları nasıl küçümsediği ve aşağıladığının bir başka belgesidir (Douin, 1998). Şöyle ki, 1931'de Paris'te açılan ve sömürge ülkelerine yönelik bir sergiye Yeni-Gine takımadalarından 91 Kanak yerlisi getirilip timsahlarla aynı bölmede hayvan gibi ziyaretçilerin ilgisine sunulmuştur. Ne tuhaftır ki, resmi açılıştan birkaç gün önce tüm timsahlar bilerek zehirlenir ya da yedikleri besinlerden dolayı ölürler. Bu talihsiz olay üzerine yetkililer bir çözüm bulmaya çalışırken Almanya'dan ilginç bir

öneri gelir. Hamburg'taki bir sirkin yetkilisi Alman halkının ilgisini canlandırmak amacıyla Paris'teki Kanak yerlilerini ellerinde bulunan timsahlarla takas etmeyi teklif eder. Timsahlar karşılığında Almanya'ya gönderilen, aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu Kanaklar Berlin, Hamburg, Frankfurt ve Münih şehirlerinde halka üzerlerinde *poligam* (çokeşli) ve *insan eti yiyen yamyam maymunlar* sözlerinin yer aldığı kafesler içinde sergilenir (Daeninckx, 1998; Douin, 1998) (Resim 5).

Resim 5: Yeni Gine Takımadalarının Kanak yerlileri bir zamanlar Avrupalı Beyazlar tarafından hayvanla eşdeğer sayılırdı.

Hıristiyanlık ve İslamiyetin İrk Kavramına Yaklaşımı

Dinlerin gelişmesiyle beraber, görünür özelliklerden dolayı insanları sınıflara ayırmanın doğru olmayacağı görüşü ağırlık kazanmıştır. Hıristiyanlıkta insanlar birbirleriyle kardeş ve Tanrı huzurunda eşit olarak kabul edi-

lır. İncil'in yeniden gözden geçirilmiş olan İngilizce baskısında (Baker, 1974), Tanrı'nın tüm insanları aynı kökten yarattığı ve yaşadıkları bölgelerin sınırlarını başlangıçta belirlediğinden söz edilmektedir. Öte yandan, aynı kutsal kitapta (acts XVII: 24-26) St. Paul, insan topluluklarından söz ederken, ne Yahudi ne de Yunanlı diye bir ayırım yapmalıyız, hepiniz İsa'nın benliğinde bütünleşen tek bir varlıksınız, şeklinde düşüncelerini dile getirmektedir. Bunun yanı sıra, St. Paul'e mal edilen ve İncil'de yer alan "Tanrı bütün milletleri tek bir kandan yarattı" cümlesinde sözü edilen kan kelimesini Aziz Paul'ün gerçekten kullanıp kullanmadığı tartışma konusu yapılabilir; çünkü kutsal kitabın eski Yunanca metinlerinde bu kelimeye rastlanmamaktadır. Aziz Jerome zamanında ise Katolik kilisesi St. Paul'ün, kan anlamına gelen bir sözcük kullanmış olduğunu kesinlikle reddetmektedir. Öte yandan, Canon G. W. Wade'in (Bkz. Baker, 1974) Yunanca yazılmış Yeni Ahid'deki bu kısım- la ilgili cümleyi "Tanrı, insanları tek bir atadan (kan yerine) yarattı" biçiminde yorumladığını görüyoruz. İnsan grupları arasındaki yakınlığın ifade edilmesinde kan sözcüğü yerine farklı sözcükler kullanılmak istenmişse de İncil'in Yunanca ve Latince çevirilerinde özellikle kan sözcüğünün kullanıldığına tanık oluyoruz. Nitekim, 1516'da Erasmus'un (Bkz. Baker, 1974) Latince yorumlamış olduğu İncil'de kullandığı *ex uno sanguine* "tek bir kandan" anlamına gelmektedir. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde egemen olan görüş, tüm insanların en ufak bir ayırım gözetilmeksizin eşit biçimde dikkate alınması ilkesine dayanıyordu. Ne yazık ki, bu mesaj zamanla ona inananlar arasında pek taraftar bulmamış ve giderek unutulmuştur.

İslamiyette de ırkçılığın yeri yoktur; insanlar arasındaki üstünlük ancak insanlığa hizmetle ölçülür. Kutsal kitap Kuran'ın bir ayetinde (X:19) şöyle bir ifade yer alır: *Kuşkusuz insanlar tek bir millettten başka bir şey değildi, sonradan ayrılığa düştüler.* İslam dini, etnik ayrımların tümüyle ortadan kaldırılmasını ister. İslam'a göre; ırk, renk, dil ve ülke bir toplumun diğerine üstünlük kurması için gerekçe sayılamaz. İslam'da özellikle tasavvuf akımlarında Tanrı sevgisi insan sevgisiyle özdeşleşir. Ünlü düşünür Mevlana Celaleddin Rumi, İslam'ın hümanist anlayışını en iyi biçimde bakınız nasıl dile getiriyor:

**“Gel, yine gel, her ne isen öyle gel,
Kafir, putperest olsan da yine gel..”**

Öte yandan, büyük halk ozanı Yunus Emre'nin şu sözlerinde insanlar arasında olması gereken kardeşlik ve eşitliğin ne kadar güzel yansıdığını görüyoruz:

**“Biz kimseye kin tutmayız,
Kamu alem birdir bize..”**

Yunus Emre'nin yüzyıllar öncesinden bizlere ulaşan sevgi yüklü sözleri şimdilerde birbirinin gırtlığına sarılan etnik gruplar için güzel bir telkin sayılamaz mı?

“Sevelim, sevilelim dünya kimseye kalmaz”..

Kutsal kitaplar istedikleri kadar eşitlikten, sevgiden, hoşgörüden bahsetsin, toplumlar yine bildiklerini okumaktan geri kalmadı. Bazı devirlerde çok şiddetli bir gö-

rünüm kazanmakla birlikte ırkçılık, başkasını dışlama, ötekileştirme, kendine benzemeyeni yoketme aslında her zaman varoldu. İnsanlık dışı bu davranışların yeryüzünden silinmesi için daha çok gayret sarf edilmesi gerekmektedir. İsviçrelinin Sicilyalı işçiye, Almanın Türk işçisine, Fransızın Kuzey Afrikalı Arap'a, İspanyol'un Roman'a ya da İngiliz'in Jamaikalıya karşı takındığı ırkçı tutumlar, insanlar arasındaki eşitlik kavramını bazı toplumların hala içlerine sindiremediklerini göstermektedir. Son yıllarda dünyanın çeşitli bölgelerinde ırkçılık hareketleri yeni bir ivme kazandı. Güney Afrika'da Siyahlar hala ikinci sınıf vatandaş gibi görülüyor. Siyah çocuklar Beyazların okullarına kabul edilmiyor. Siyahlar Beyazlara oranla daha düşük ücret alıyor; işe alınırken belirgin bir ırk ayrımcılığı yapılıyor. Beyazın gözünde bir Afrikalı siyahın hiçbir değeri yoktur. İnsan hakları denilince mangalda kül bırakmayan uluslararası kuruluşlar neden bu trajedi karşısında duyarsız ve sessiz kalmaktadır, anlayamıyoruz. 2001 yılında Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Durban Kenti'nde *Irkçılığa Karşı Uluslararası Konferans* düzenlendi. Ülkeler ırk ayrımını ortadan kaldırmayı, geçmişte yapılan birçok hatalardan ders alıp yeni bir dünyanın kapılarını açmayı deneyecekleri yerde sürekli birbirlerini suçladılar. Siyahlar, haklı olarak kölelik döneminde Afrika'da uğradıkları kötü muamele nedeniyle Avrupalılardan tazminat talebinde bulundular. Siyonizmin koyu bir ırkçılık olduğunu bir türlü içine sindiremeyen ABD ve İsrail toplantıyı terk ederek ülkelerine döndüler. Sömürgecilik yıllarında Afrika Siyahlarına her türlü aşağılayıcı davranışta bulunan, onları insan yerine koymayan Batı Avrupa devletleri de geçmiş hesapların karıştırılmasından rahatsızlık

duyarak toplantıdan ayrılınca, bu tarihi toplantı da uzlaşma sağlanamadan bir fiyasko ile sonlandı.

Bazı gelişmiş ülkeler nedense bünyelerine yeni insan tiplerinin katılmasına tahammül edemiyorlar. Endüstrileşme sürecinde zenginliklerin tüm dünya ülkelere eşit biçimde paylaşılamaması, bu sürecin berabere getirdiği acımasız sömürü düzeni birçok Afrika, Asya ve Güney Amerika ülkesini sefaletin kucağına itti. Zamanla bu ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru kitleler halinde yasal ya da yasal olmayan yollardan göç başladı. İnsanlar doğaları gereği dıştan gelen her şeye karşı tepki duyar, dışlayıcı bir tavır takınırlar. 19. yüzyılın ikinci yarısında Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada ve Güney Afrika Sarılar, Siyahlar ve Hindistan kökenli yerli topluluklardan önemli sayıda göçmen akınına uğradı. Bu ülkelerin idaresini elinde tutan ve Anglo-Sakson ırkının üstünlüğü efsanesini sloganlaştıran hükümetler sıkı bir ırksallaştırma politikası uygulayarak tüm renkli derilileri aynı anda dışladı (Miles, 1989). İngilizler, sömürgelelerinde Avrupalı beyaz ırkın kendini yönetmek için özel bir yeteneğe sahip bulunduğunu iddia ederek Tanrı'nın doğuştan gelen biyolojik yetenekler bağışlamadığı Asyalı ve Pasifik kökenli yerli göçmenlerin dışlanması üzerine politikalarını oluşturdu. İngilizler özellikle Avustralya'daki yerlileri insan yerine koymadığı için onları göçmen olarak bile öngörmedi ve kıtanın bu gerçek sahiplerini "kötü yazgılı ırk" olarak değerlendirdi. Dünyanın en büyük sömürgeci ülkesi sayılan İngiltere her işgal ettiği topraklara ırkçı söylemleriyle gitti, "Yerli ırkları yönetmek bizim ırkımıza doğuştan verilen ve gurur duyduğumuz bir yetenektir" savını ileri sürdü (Miles 2000). Afrika, Avustralya, Pasifik dünyası ve Asya coğrafyala-

rında İngiliz hükümetinin yerleştirdiği sömürü düzeni, kapitalist sermaye politikası hep yerel topluluklara karşı yürütülen ırkçı politika ile at başı gitti. Zaten İngiltere'nin sömürdüğü ülkelerdeki yerli politikası bir bakıma devletin resmi sloganı olmuştur. Buna göre, Afrika'daki Siyahlar vahşi kabilelerdir; evrim süreçlerini yeterince tamamlayamamışlardır; İngilizlerin uygarlık seviyelerine ulaşmaları yüzyıllar alacaktır. Sömürgeci ülkeler, idareleri altındaki yerli halkları din, dil, yeme içme alışkanlığı ve giyim tarzları nedeniyle hep aşağıladı, ötekileştirdi. Sömürgecilik “ben” ve “öteki” kavramlarının değişmez bir davranış biçimi olarak yerleşmesinde, sömüren ve sömürülen arasında kalın ve aşılması olanaksız bir duvar örülmesinde önemli oldu.

Son yarım yüzyıl içerisinde özellikle Afrika, Orta-Doğu ve Asya'dan yoğun bir göç ile karşılaşan Avrupa'da yabancı düşmanlığı ve özellikle **kültürel ırkçılık** doruk noktasına ulaşmıştır. Çoğu batılı ülkelere göre, göçmenler ülkenin ulusal bütünlüğüne ve kültürel kimliğine karşı önemli bir tehdit oluşturur. Avrupalılar yüzyıllardır iliklerine kadar acımasızca sömürdükleri özellikle siyah toplumları kendi topraklarında görmeyi, onlarla beraber yaşamayı hazmedemiyorlar. Dışlanma duygusu, gelişmiş ülkelere göç edenlerde giderek derinleşirken, göçmenlere karşı ırkçı ve saldırgan tutum bazı hükümetlerin değişmez politikası haline gelmiş bulunmaktadır. Avrupalılar kültürel yönden asimile etmeyi başaramadıkları göçmenleri koparıp atmak istiyorlar. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren birçok Avrupa ülkesi dış göçü sınırladı ve daha önceden gelenleri kendi bünyelerinde eritmeye başladılar. Son olarak İsviçre'nin dış göçü sınırlayan kanunlar çıkardığı, özellikle Afrikalı ve

Orta-Doğulu göçmenlere kapıyı tümüyle kapattığını görüyoruz. Biyolojik ve kültürel ırkçılık göçmen kabulünde her zaman ön planda tutuldu. Örneğin Kanadalı ünlü bir eğitim uzmanı 1978'de, Kanada'ya giderek artan siyah göç karşısında, kendi deyişiyle beyaz ırkın azınlığa düşmesi kaygısıyla tüpte beyaz bebek yetiştirilmesini önerecek kadar gözü kara bir ırkçılık yapmıştır. Avrupa kökenli beyaz çoğunluğu korumanın en etkin yolunun bu olduğunu ileri sürmüştür.

Amerikalı ünlü pop şarkıcısı Michael Jackson sahip olduğu siyah derisini bir türlü hazmedemediği, rengiyle komplekse kapıldığı için bıkip usanmadan doktor doktor gezerek siyah derisini sonunda beyazlatmayı, geçirdiği bir dizi ameliyatlara burnunu Beyazlarınki gibi yapmayı başardı. Ne yazık ki sonunda sahip olduğu beyaz deri ona mutluluk getirmedi (Resim 6). Ölünceye kadar hastalıklarla boğuştu. *"I'm not going to spend my life being a color"* (ömrümün sonuna kadar bir renk - siyah demek istiyor- olarak anılmak istemiyorum) sözü ona aittir. Beyazlar nasıl beyaz derileriyle gurur duyuyorsa, aynı şekilde Siyahların da siyah derileriyle gurur duymaları gerekir. Oysa, son yıllarda özellikle Avrupa'da yaşayan siyah kadınlar sağlığa çok zararlı olduğu kabul edilen kortizon içeren kremlerle derilerini beyazlaştırmak gibi son derece yersiz bir yola başvurmaktadırlar. Bu tehlikeli ilaçlar yıllarca kullanıldığı taktirde organizmada onarılamayacak zararlara yol açmaktadır. *Asıl değiştirilmesi gereken şey, siyah derisinin rengi değil, bu rengi hazmedemeyen beyaz insanın beynidir.*

Resim 6: Michael Jackson. Siyah iken (solda) ve beyazlaştıktan sonra (sağda)

Kanada'da Beyazlar, Siyahları kendi refahları için bir tehlike saymaktadırlar. Özgürlük, kardeşlik ve eşitliği resmi binalarının cephesine yazarak övünen Fransa 1889 yılında ilk kez Milliyetçilik Yasası çıkararak, o yıllarda yoğun biçimde ülkesine gelen Polonyalı, Belçikalı, Portekizli ve İtalyan göçmenlerine karşı dışlayıcı bir tutum takınmıştır. Böylece Fransız asıllılar ve yabancılar arasına kesin bir çizgi çekilmiştir. Cezayir'in bağımsızlığını kazanmasının ardından bu ülkede yaşayan Fransız kökenliler anavatanları olan Fransa'ya geldiklerinde ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüler. Bu kişilere aşağılayıcı bir ifade olan *pied noir* yani *kara ayak* adı verildi. Fransa'da bir zamanlar göçmenlere oy hakkını bile çok gören bakanlar olmuştur. Onlara göre, Fransa özelliği olan bir toplumdur; öyle kabilelerden oluşan karma bir dokusu yoktur. Nedense çoğu Batılı ülkelerin koyu derili insanlara karşı bir allerjileri vardır. Bu kültürel ve biyolojik temeldeki yabancılama, dışlama ve ötekileştirme Avrupa'da hala devam etmektedir. Avrupa ülkelerinde kültürel çeşitliliğe karşı gösterilen hoşgörü ne ya-

zık ki giderek azalmaktadır. Sırf etnik kökeni ve dini farklı olduğu için Kuzey İrlandalılarla aynı topraklarda yaşamayı içlerine sindiremeyen demokrasi havarisi İngiltere'nin de bu açıdan insanlık sicili pek temiz sayılmaz; 30 yıl önce muhafazakar İngiliz hükümetinin başbakanlığını yapmış olan Edward Heath'in Kuzey İrlanda halkına karşı uygulamayı düşünüp de bir türlü gerçekleştiremediği etnik temizlik operasyonu bugünlerde arşivler karıştırılınca su yüzüne çıktı. Bu amaçla düzenlenecek askeri operasyona Almanya'nın da askeri birliklerle katılması öngörülmüş. Hitler gibi azıllı bir caninin peşinden gitmiş Almanya'dan da başka türlü bir davranış beklemek doğrusu sürpriz olurdu. Deli dana hastalığı kuşkusıyla vatandaşlarının yemediği tonlarca sığır etini piyasadan toplayıp insani yardım gerekçesiyle Kuzey Kore'ye gönderen Alman yetkililer için Kuzey Korelilerin sağlığı hiç de önemli değildir. Bu küçümseyici zihniyet ne yazık ki sözde gelişmiş ve uygar Avrupalıların hemen hemen hepsinin ortak yanıdır.

Avrupa başta olmak üzere dünyanın birçok yöresinde son yıllarda giderek artan kültürel ve biyolojik ırkçılık hareketlerinin zamanla hangi boyutlara ulaşabileceğini öngörmek için müneccim olmaya gerek yoktur. Yakın tarihimize bir göz atmamız yeterli olacaktır. Avrupa'nın bize sunduğu acı örnekler daha dün gibi hafızamızda kayıtlıdır. Irkçılık, J. Huxley'in (Bkz. Şenel, 1984) de belirttiği gibi tehlikeli bir mitostur, tehlikeli bir oyuncaktır, onunla oynamak ateşle oynamak gibidir. Irkçılık, ırkın var olduğunu sanan insanların ortaya koyduğu olumsuz bir davranış biçimidir.

İrkin Varlığını Kanıtlayan Bilimsel Hiçbir Ölçüt Bulunmamaktadır

İrkin Biyolojik Tanımlaması Yapılabilir mi?

İrkin ne anlama geldiğini, biyolojik açıdan nasıl bir tanımlama benimsendiğini anlamak için, insan çeşitliliğinin bilincine varmak, toplumların farklılaşmasında rol oynayan faktörlerin işleyiş mekanizmasını bilmek önemlidir. İnsan ırklarının karşılaştırılmasında en çok istismar edilen ölçüt beyin hacmi, dolayısıyla *zeka olmuştur* (Loehlin ve ark., 1975). Siyahlarda beyin hacminin Beyazlardakine oranla ortalama 100 cm^3 daha küçük olması, fazla yankı uyandıracak bir olay değildir. Bazı araştırmacılar bunu nedense çok önemli bir farkmış gibi görürler ve Siyahlarda bu yüzden zekanın daha düşük olduğunu ileri sürerler. Zaten her devirde, bazı çevreler biyolojik çeşitlilikleri davranış örüntüleriyle ilişkilendirmek suretiyle insanlar arasında ayırım yapmışlardır. Eskimonun beyni de beyaz adaminkinden ortalama 100 cm^3 daha iridir. Eğer aynı mantıkla hareket edecek olursak, Eskimoların Beyazlardan daha zeki olduğu sonucu-

na varırız; bu da bilimsel hiçbir temele oturmaz. Kaldı ki bir etnik grup içinde bile beyin hacmi çok değişir. Yeryüzünde zeki Siyahlar olduğu gibi aptal Beyazlar da bulunmaktadır. Ne yazık ki içinde yaşadığımız yüzyılımızın büyük bir bölümünde, toplumların zekası, *zeka katsayısı* (IQ) ile belirlenmeye çalışıldı (Lynn, 1978); farklı etnik grupların IQ'ları farklı değerler verdi. Örneğin ABD'de yaşayan Siyahların IQ'ları Beyazlarınkinden ortalama 11 puan daha düşük çıktı. Ancak, bu farklılık doğuştan bir zeka eksikliğinden değil de içinde yaşanılan çevreden kaynaklanmaktadır. Ne var ki, tüm bu testler bırakın farklı etnik grupları, aynı grup içinde bile farklı yaşam biçimi süren kesimler arasında farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Bir dahinin bir aptaldan daha küçük, ya da daha büyük bir beyne sahip olduğu kanıtlanmış değildir. O halde, zeka testleriyle ulaşılan farklı değerler, genelde, farklı sosyal/kültürel yaşam biçimlerinden kaynaklanır. Bu tür testlerle bir sonuca varılamayacağı günümüzde artık bilinmektedir. Herkesin açıkça bilmesi gerekir ki, yeryüzünde üstün zekalıların çoğunlukta olduğu bir toplum yoktur. Kültürel yaratıcılık, teknolojik gelişme hiçbir toplumun doğuştan devraldığı bir miras olamaz; bu yetenekler kuramsal olarak bütün insan toplumları için aynıdır. Hiçbir toplumun bu açıdan bir komplekse kapılmasına gerek yoktur. Doğal koşulların, tarihsel olguların, kamçılayıcı bilgi dolaşımı vb teknolojik gelişmelerde önemli rol oynadığı göz ardı edilmemelidir.

Şu son yüzyıl içerisinde ırkların eşitsizliğini savunan ya da bu görüşe karşı bir tutum takınan çeşitli ilgi alanlarına mensup bütün araştırmacıların düşüncelerinden burada söz etme olanağımız bulunmamaktadır. Yal-

nız, tarihin çeşitli devirlerinde, bu tür girişimlerin etkisi altında bazı toplumlar, izleri kolaylıkla silinmeyen gereksiz bir aşağılık kompleksine kapılırken, bazıları da kendilerine aşırı bir üstünlük havası vermiş, diğer toplumları küçük görme, aşağılama eğilimine girmişlerdir. Açıkça itiraf etmek gerekir ki, ırk ayırımı ne Hitler ile başlamış ve ne de Hitler ile son bulmuştur. Yalnız, vaktiyle kanlı çarpışmalar ve kitle katliamlarıyla kendini yansıtan bu eylem, günümüzde adeta biçim değiştirmiş, daha ziyade sosyal, psikolojik ve ekonomik alanlarda ağırlığını hissettiren bir *soğuk savaş* niteliğine bürünmüştür. Irk sözcüğünün biyolojik anlamdaki geçerliliği 1970'li yıllardan itibaren gündemden kalkmış bulunmaktadır. Aslında bu eğilim 1935'li yıllarda bazı ünlü bilim insanlarının yazılarında görülmektedir (Miles, 2000). Birçok sağduyu sahibi bilim insanı ırk sözcüğünün atılmasını, yerine “etnik grup” konulmasını İkinci Dünya Savaşı başlamadan yıllar öncesinde önermiş ve Avrupa’da yükselen “antisemitizm” ve her tür ırkçılığa şiddetle karşı çıkmıştır. Onlara göre ırkçılık bir mitos, hem de tehlikeli bir mitostur.

Biyolojik anlamda ırkçılık yapılmıyorsa da kültürel ırkçılık hala devam etmektedir. **İrk, hiçbir genetik temele dayanmayan, sadece kültürel açıdan bir anlam yüklenerek gündemde tutulmaya çalışılan bir sözcüktür.** Irklar biyolojik gerçeklik olmaktan ziyade sosyal imgelerdir (Miles, 2000). Irk, insanın icat ettiği bir hayal ürünüdür. Irkçılık ise günümüzde biyolog ve antropologlar tarafından tarihe gömülmüş, genetik ve bilimsel açıdan hiçbir anlam ifade etmeyen, hiçbir biyolojik ölçütle tanımlanamayan saçma bir davranış olarak görülmektedir. Biyolojik boyutu tümüyle çürütülmüş, ama kültürel bo-

yutu her nedense hala canlı tutulmaktadır. 1980’li yıllardan itibaren yayınlanan birçok antropoloji kitabında ırk ve ırk sınıflamalarına ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Fransa, birkaç yıl önce Anayasasından ırk sözcüğünü kaldırmıştır. Biyolojik anlamda bir geçerliliği olmadığına inanıldığı için gündemden düşen ırk sözcüğü ne yazık ki bazı çevrelerde hala kasıtlı olarak gündemde tutulmaktadır. Bazı toplulukların varsayılan üstünlüğü, diğer bazılarının da küçümsenmesi ve aşağılanması aslında toplumların özellikle zenginlik, prestij ve iktidar gibi sahip oldukları kazanımlarını yasallaştırmak, bu imtiyazlı konumlarına bir kılıf bulmak için öngördükleri propagandadır. Ne yazık ki, bu üstünlük anlayışı kimi toplumlarda çok küçük yaşlardan itibaren insanların beyinlerine işlenmektedir. Özlenen bir eşitlikçi anlayışı, biyolojik, sosyal ve kültürel özelliklerin bir ayrıcalık değil de bir çeşitlilik ve insan doğasının zenginliği olduğu düşüncesini edinememenin ayıbını insanlık olarak omuzlarımızda taşıyoruz. Dünyayı adeta kamplara bölmüş, bir tarafı *bizimkiler*, diğer tarafı da *ötekiler* diye ayırmışız. Dinler arasında hala nefret tohumlarının ekildiği, mezhep kışkırtıcılığının yapıldığı bir dünyada yaşıyoruz. Hem biyolojik hem de kültürel anlamdaki ırkçılık etnosantrik duygunun en uç formudur; buna bir tür *hiperetnosantrizm* denilebilir. İnsanlar zamanla gerçek olanın kendilerine aktarılan birtakım mitoslardan farklı olduğunun bilincine vardılar ve aslında “ötekiler”in de kendileriyle paylaştıkları ortak yönleri bulunduğunu yavaş yavaş anlamaya başladılar.

Ünlü evrimci Darwin’in de gezdiği yerlerde karşılaştığı yerlileri ne kadar küçümsediğini yazdıklarından anlıyoruz. Beagle adlı gemiyle beş yıl süren seyahatinde

Darwin, Güney Amerika, Tahiti, Avustralya ve Yeni Zelanda'da birçok yerli kabileyi yakından tanıma fırsatı buldu. Seyahat izlenimleriyle ilgili anılarını ilk kez 1839'da bir gazetede yayımladı. Karşılaşma fırsatı bulduğu birçok yerli kabileyi medeniyetten uzak vahşiler diye tanımlayan ünlü evrimci, bu kabilelerin insanlarını anlaşılmaz, ilkel ve soysuz yaratıklar olarak gördü. Darwin, tuttuğu günlüğünde bazı Amerika yerlileri için daima küçümseyici ve aşağılayıcı sözcükler kullandı ve hiçbir zaman onların arasına girip onlarla kaynaşma gereğini duymadı. Yerlilere hep yüksekte baktı. Kendisinin soylu bir İngiliz olduğunu, en iyi yaşam tarzının da İngiliz yaşamı olduğunu vurgulamaktan geri kalmadı. Darwin'in gözünde yeryüzünde yaşayan insanlar iki temel gruba ayrılıyordu. İlki İngilizlerin başını çektiği uygar topluluklar, diğeri ise soysuz ve vahşi yerlilerdi. Yerlilerin konuştukları dili, tıpkı tavukları çağırırken çıkarılan seslerle bir tuttu. Darwin, nasıl vahşi bir hayvanla evcili arasında fark varsa, aynı şekilde ilkel yerlilerle medeni insanlar arasında da o denli büyük fark olduğunu söyleyecek kadar yerlilerden nefret etti. Güney Amerika'yı ziyaretinde başta Patagonya ve Füejenler olmak üzere birçok Kızılderili kabileyi yakından görme fırsatı buldu. Onlara karşı daima acıma ve tiksinti ile karışık duygular içinde oldu. Beagle Gemisi ile uğradığı ve uzun süre bir doğa bilimci olarak görev yaptığı adalarda yerlilerin yaşam tarzlarına hep uzak durdu; dolayısıyla hiç kültür şoku yaşamadı. Yerlilere hiçbir zaman anlayış ve hoşgörü ile bakmadı. Antropolojinin benimsediği önemli bir yaklaşım tarzı olan *kültürel görecelik* kavramı Darwin'in anlayışına ters düşüyordu. Türlerin evri-

mini doğal seleksiyon yoluyla kanıtlamaya çalışırken eğer kuşlara ve diğer hayvanlara ayırdığı zamanın onda birini Amerika yerlilerini tanımaya ve onların arasında yaşamaya ayırsaydı, bu yerliler hakkında daha sağlıklı bilgiler edinme fırsatı ve onların -en azından sanıldığı gibi- dinsiz olmadıklarını, insan eti yemediklerini, zengin ve karmaşık bir dilleri olduğunu keşfetme olanağı bulabilirdi.

Kristof Kolomb, Karaib Kızılderililerine insan eti yiyen yamyamlar diye anılarında yer verdi. Oysa, İspanyol gezginlerden hiçbiri yerlilerin insan eti yediğine tanık olmamıştı. Avrupa'ya döndükten sonra birçok gezgin ve sömürgeci yaptıkları yayınlarda Amerika yerlilerini bu yamyam yakıştırmasıyla yanyana koydu.

Avrupalı sömürgeciler gittikleri ülkelerin yerli halklarını hep aşağıladı, küçümsedi ve kendilerinden farklı yaratıklar olarak gördü. Afrikalı Siyahları, Asyalı Sarıları ya da Amerikalı yerlileri yazılarında devamlı aşağılayan sayısız Avrupalı yazar vardır. Örneğin Güney Amerika yerlileri için “vahşiler, insan yiyor, hepsi de çiğ etle ve diğer iğrenç şeylerle besleniyor” diyenler; Güney Afrika Siyahlarını ise “Hayvan gibi yaratıklar” diye tarif edenler ya da “insan kılığında hayvan ve insanla maymun arası yaratıklar” şeklinde aşağılayanların ne kadar ön yargılı oldukları açıkça görülmektedir (Miles, 2000). Hep Kızılderililer savaşçı ve yüzüne bakılmayacak kadar çirkin; Hindistanlı Brahmanlar Yahudilerden daha beter hilekar, Çeyen Kızılderilileri kafir olarak tanımlandı. İngiliz sömürgecilerin Hindular hakkında söylemediği kalmadı. Onlara göre, Hindu zayıf karakterli ve beyazinkine oranla küçük kafalıdır. Hindunun beyni kavgacı ve yıkıcı özellikleri simgeler (Miles, 2000). Miles'a göre 20.

yüzyılın başlarında Avrupa'dan ABD'ye yönelik göçler konusunda yürütülen kampanya ırkçılık felsefesine göre şekillenmişti. ABD'deki bazı psikologlar hükümet yetkililerini etkilemiş ve Avrupa'dan her gelen gruba kapıların açılmamasını; zira Avrupalıların farklı zeka seviyeleriyle özdeşleşen ırklardan olduklarını; özellikle de İtalyan, Polonyalı, Rus ve Yahudi göçmenlerin değersiz ırkları temsil ettiklerini; İngiliz, İskandinav ve Alman soyuna kıyasla doğuştan düşük zeka seviyelerine sahip olduklarını iddia etmişlerdir. Bu düşünceler doğrultusunda, ABD'de 1924 yılında çıkarılan *Göç Yasası* ırkın bozulmasını önlemeye yönelik oldu.

Sömürgeci güçler zaman oldu Afrikalıları tüm olumsuz düşüncelerle dünyaya tanıttı. Avrupalının gözünde Afrikalı farklı bir yaratıktı. İnsan değildi. Avrupalının kendince öngördüğü bir ölçek vardı ve bu ölçekte Afrikalı en aşağıda yer alıyordu. "Vahşilik ve ucubelik onlarla hep var oldu," dediler. Bu olumsuz tanımlamalardaki karakter unsurlarının çoğunun bizzat Avrupalıların kendilerinde var olduğunu unutmamalıyım. Bir yanda Avrupalının sözde uygarlığı, diğer yanda Avrupalı olmayan insanların ilköğrenimi ve vahşiliği şeklinde dünyanın ikiye bölündüğü akıl almaz bir tablo olarak önümüzde yıllarca durdu. Çağdaş Batı uygarlığı dedik, ama çağdaş bir Doğu uygarlığının da olabileceğini hiç aklımıza getirmedik. Unutulmamalıdır ki "Güneş hep doğudan doğar".

Saf İrk, İdeal İrk Kavramlarının Hiçbir Bilimsel Temeli Bulunmamaktadır

Doğadaki canlıları sınıflama girişiminde bulunurken araştırmacılar, önce temel gruplar oluşturdular; daha

sonra bu gruplar arasında ne gibi ilişkiler olabileceğini araştırdılar. Her grup bir *ideal form* olarak algılandı; bu formlara uymayanlar da sapkın ve kusurlu olarak görüldü. Oysa, ne insanlar ne de diğer canlılar dünyasında ideal tip söz konusudur. İdeal tip kavramı, insan topluluklarını ırklara ayırırken de etkin rol oynadı. Hiçbir etnik grup için ideal bir şablon oluşturmamızı. Bugün dünyada hiç kimse bir sözde ırk tipinin tarifine tıpatıp uymaz. İrk sınıflamalarındaki tutarsızlık da buradan kaynaklanıyor. İsveç'te askere alınan gençler üzerinde yapılan araştırmada, sözde *nordik* ırkın simgesi sayılan özelliklere sadece %10 gibi çok düşük orandaki bireylerin sahip olduğu, geri kalan çoğunluğun ise bu tanımlamaya uymadığı gözlemlenmiştir.

Bazı etnik grupların diğerlerinden daha saf olduğunu söylemek hiç de gerçekçi bir davranış değildir. 30 bin yıldan bu yana, insan grupları dünyanın hemen her yerine yayıldı. Toplumlar içinde gözlemlediğimiz biyolojik çeşitlilik herhangi bir kesinti oluşturmaksızın her yönde gelişmesini sürdürdü. Göçler sayesinde insan toplumları arasında yoğun bir gen alışverişi gerçekleşti. Amazon bölgesinin balta girmemiş ormanlarındaki ya da Okyanusya'daki bazı kenarda köşede kalmış adaların yerlileri bir kenara bırakılırsa, dünyada karışmayan toplum kalmadı. Bu süreç kimi bölgede (Avustralya kıtası yerlilerinde olduğu gibi) çok yavaş, kimi bölgede (Avrupa'da olduğu gibi) ise çok hızlı oldu. Japonya'nın kuzeyindeki Hokkaido ve Sakhalin adalarında yaşayan Aynular zamanla Japonlarla; aynı şekilde Afrika'da Kalahari çölü çevresinde yaşayan Büşmen topluluğu çevredeki diğer topluluklarla karışmaktan kurtulamadı. Onlar da bugün artık saf değildir. Bireylerin genotipleri çeşitli ve zengindir. ABD'de, kölelik yıllarında özellikle Si-

yahlar ve Beyazlar arasında karışma çok oldu. Günümüzde yapılan bir değerlendirmeye göre, Amerikalı Siyahların gen havuzunda aşağı yukarı %20'ye yakın beyaz gen vardır. ABD'de yaşayan ve beyaz diye tanımladığımız toplulukların gen havuzlarında Afrika, Avrupa ve Asya'dan gelen çeşitli toplulukların genleri bulunur. Avrupalıların gen havuzu %20 oranında Asyalıların (Anadolu toplulukları da dahil) genlerini taşır (Stone, Lurquin ve Cavalli-Sforza, 2007). Görüldüğü gibi, Amerikalı ve Avrupalı Beyazların gen havuzları adeta bir mozaik gibidir. O halde, hiçbir toplumun gen havuzu tarih boyunca olduğu gibi kalmamış; aksine, dışarıdan gelen göçlerle sürekli biçimde yeniden yapılanmıştır.

İrsal Farklılık Değil, Biyolojik Çeşitlilik

İnsan türünün en göze çarpan yanı, gösterdiği biyo-kültürel çeşitliliktir (**Resim 7**). Ne kadar ayrı ve içine kapalı olursa olsun, bir toplum içinde *bireyler arasında bile sayısız denilecek kadar çeşitlilik bulunur*. Dünyanın çeşitli bölgelerinde, görünüşleri birbirlerinden farklı olan insanlar yaşamaktadır. Bunlar geçmişte de vardı, şimdi de. Gerçek olan şu ki, insandaki biyolojik çeşitlilik geçerli ve işlevseldir (Rensenberger, 1992). İnsan cinsinin, yeryüzünde ilk görüldüğü tarihhöncesi çağlardan bu yana biyolojik ve kültürel temelde sürekli çeşitlendiği kabul edilmektedir (Coon; 1959, 1969). Nüfusu son derece yoğun ABD ve Hindistan gibi ülkelerde bile bir kişinin evlenme şansı ancak birkaç etnik grup içerisinde sınırlı kalır. Çeşitli sosyal-kültürel öğelerin evlilik çemberinin daralmasında oynadığı rol büyüktür. Örneğin ABD'nin doğu eyaletlerinin etnik yönden karışık bazı kent-

Resim 7: Hangi etnik gruba ait oldukları hiç önemli değil; biyolojik çeşitliliği ne güzel yansıtıyorlar.

lerinde gençler çeşitli sosyal kurumların baskısıyla eğer İtalyan ise bir İtalyanla, Katolik ise bir Katolikle, siyahsa bir siyahla ya da Yahudi ise bir Yahudi ile evlenmektedir. Ancak, ne kadar çeşitlenirse çeşitlensin tüm etnik gruplar günümüzde tek bir tür (Homo sapiens) altında toplanır. Sıradağlar, okyanuslar ve adalar gibi coğrafi engellerle aralarındaki ilişkiler hayli sınırlı kalmış olmasına rağmen, yeryüzüne geniş ölçüde yayılmış bulunan insan gruplarının hiçbiri genetik açıdan tam bir kapalı toplum değildir. Genetik karışma derecesi coğrafi mesafelere göre değiştiği gibi, kültürel değerlere göre de sık ya da sınırlı olabilir.

Evlilik ilişkilerinde çeşitli sosyal kurumların seçilimi baskısı göz ardı edilemez. Dünyanın bazı bölgelerinde hala varlığını sürdüren içevlilik adetleri, belirli insan toplumlarında belirli genlerin yoğunlaşmasına olanak vermiştir.

Göç dalgaları zamanla yeni genetik karışmalara ortam hazırlamıştır. Bu bağlamda ABD önemli bir örnektir; 1845 ve 1854 yılları arasında sarı, beyaz ya da siyah yaklaşık 3 milyon insan Yeni Dünya'ya göç etmiştir. 1800-1924 yılları arasında da 36 milyon insanın Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden buraya geldikleri bilinmektedir. Her yeni göç dalgasıyla birlikte, ABD'nin gen havuzu yeniden biçimlenmiştir. Yaşlı dünyamızda şu son 30 bin yıl içinde zaten çok yoğun bir göç hareketi yaşanmıştır. Genetik karışma, sadece gen sıklığını etkilemekle kalmaz, aynı zamanda bazı değer yargılarının gelişmesine de ortam hazırlar. Örneğin ABD'de bir siyah kadının çocuğu, babasının kökeni ne olursa olsun siyah olarak algılanır. Çünkü siyah kanı, anne söz konusu olduğunda temel unsurdur.

Neden insan gruplarını belirli ırklara ayırıyoruz? Daha doğrusu nedir bu ırk denilen şey? ırk kavramını; psikolojik, sosyal, kültürel ve siyasal olmak üzere birçok unsurun etkisi altında tanımlayanlar olmuştur. Antropologlar ırkı, *insan çeşitliliği* düşüncesinden hareketle ele alırlardı. Onlara göre ırk, aynı genetik mirası paylaştan ve aralarında üreyip çoğalan bireylerden oluşan bir topluluktur. Bu bağlamda, örneğin bir Eskimo bir siyah ile evlenip çocuk sahibi olabilir; ya da bir beyaz her zaman aşağıladığı siyah derili ile evlenir, üreyip çoğalabilir. Bir başka tanımlamaya göre ırk, belirli bir bölgede yaşayan ve bazı genetik özelliklere aşağı yukarı eşit sıklıkta sahip olan bireylerin oluşturduğu bütündür. Biyolojik anlamda yapılan ırk tanımlamaları, aslında birbirlerini tamamlar niteliktedir. Bugün artık bu tür biyolojik tanımlamaların hiçbir geçerliliği kalmamıştır.

ırk sorunu bilimsel çerçevede, milletlerarası bir kuruluş düzeyinde ilk kez 1951 yılında ele alınmıştır; UNESCO'nun 4-8 Haziran 1951 tarihleri arasında Paris'te yapılan toplantısı sonunda dünyaca ünlü antropolog ve biyologların imzasını taşıyan bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride yer alan ırk ve insanın biyolojik çeşitliliğine vurgu yapan sözler ikinci plana atılırken insan türünün bütünlüğü ön plana çıkarılıyor. Öte yandan, UNESCO'nun 1964 yılında yayınlamış olduğu bir diğer bildiride, ırk tanımlaması ve sınıflamalarının geçerliliği yadsınıyor ve *ırk* terimi yerini *toplum* terimine bırakıyor. Bugün insan ırkları yerine *etnik gruplar* ifadesi kullanılmaktadır.

İnsanları ırk kategorilerine ayırırken çoğu kez biyolojik ve kültürel unsurlar birbirine karıştırılır. Dil, din, kültür ve etnik unsurlardan hareketle ırk sınıflaması

yapılamaz. Bu değerler arasında zaten salt bir bağdaşıklık aranmamalıdır. Aynı dili konuşan topluluklar aynı etnik gruptan olmayabilir. Örneğin Hint-Avrupa dil grubu, Avrupa stokuna giren her biri farklı görünür özelliklere sahip toplumlar tarafından konuşulurken; Çin-Tibet dil grubu Mongoloid toplumun çeşitli alt grupları tarafından konuşulur. Malezya-Polinezya dili ise aynı zamanda Madagaskar Siyahlarının, Doğu Pasifik'teki Hawai sakinlerinin ve Güneydoğu Asyalıların resmi dilidir. Kültür ve dil öğelerini dikkate aldığımızda, örneğin Yeni Dünya'da, Uto-Aztek dilleri bir yandan ABD'nin Ovalık Bölge yerlilerinden olan *Komançiler* tarafından konuşulurken, diğer yandan Orta Amerika'da ileri bir uygarlığın yaratıcıları olan Aztekler tarafından da konuşulmakta idi. Bu örnekte ise ırk ve dil bağdaşıyor, ama bu kez de kültür ayrılıyor.

İrk Sınıflamaları Neden Yapılamaz?

Biyolojik anlamda artık bir ırk tanımı yapılamadığı için ırk sınıflamalarının da bir geçerliliği kalmamıştır. Ne acıdır ki, yaklaşık üç yüzyıl ırkçılık sözde bilimsel temellere dayandırılarak savunuldu. Oysa insanlar, gerçeğin böyle olmadığını, biyolojik açıdan toplumlar arasında ırk ayırımı yapmanın mümkün olamayacağını İkinci Dünya Savaşı'nın acılarını yaşadktan sonra öğrenebildi. İrk sınıflamalarında zaman zaman nesnellikten uzaklaşmış; birçok araştırmacı mikro ırk, coğrafi ırk, alt ırk gibi kendilerine göre birtakım keyfi tanımlamalar icat etmişler, insan toplumlarını 150, hatta 200'e kadar giden sınıflara ayırmışlardır (Garn, 1964). İnsanın biyolojik ve kültürel zenginliği, milyonlarca yıllık bir süre-

cin sonucu olarak algılanıp bundan gurur duyulacağı yerde, bu çeşitlilik kimi çevrelerce insanları bütünleştirici anlayıştan uzak, ayırıcı birer unsur şeklinde dikkate alınmıştır. *Amaç ayırştırmak değil, ortak bir zeminde bütünleştirmek olmalıdır.* Irk; tanımı, tarifi belirsizliklerle dolu bir kavramdır. İki insan nasıl birbirine tam olarak benzemiyorsa, etnik gruplar arasında da farklılıkların olması doğaldır (Baker, 1974). Tek yumurta ikizleri bir kenara bırakılırsa, iki bireyin dahi tamı tamına aynı olma olasılığı sıfırdır. Zaten insan türünün en göze çarpan yanı, gösterdiği olağanüstü biyolojik çeşitliliktir. İnsan türü on binlerce özellikten oluşan bir kolleksiyon gibidir. Ne kadar ayrı ve kopuk olarak bir köşede kalırsa kalsın, bir insan toplumu içinde bireyler arasında sayısız denilecek ölçüde çeşitlilikler bulunur.

Hiçbir araştırmacı, insan gibi *politipik* (çok değişik tiplerle temsil edilen) yapı gösteren bir varlıkla ilgili yaptığı ırk sınıflamalarının kesin bir geçerliliği olduğunu savunamaz. İnsanı sınıflara ayırmak gerçekten çok zor; örneğin bütün siyah derili toplumları bir grup altında topladığımızda karşımıza saç biçimi (düz ve dalgalı tipten yapağı tipe kadar), burun yapısı (ince, dar ve çıkıntılı burundan yassı ve geniş buruna kadar) ve bedensel yapılarıyla taban tabana zıt insan toplumları çıkar. Deri rengi yerine kafatası biçimini, burun, göz ve saç biçimini ölçüt olarak alsak bu kez de farklı bedensel yapılar ve deri renkleriyle insan toplumlarını aynı kategoriye sokmuş oluruz. Irk sınıflamalarının neden bilimsellikten uzak olduğu bu örneklerden kolayca anlaşılıyor. Irkları birbirinden ayırmak için kullanılan ölçütlerin; ilk bakışta kolayca fark edilen deri rengi, göz rengi, saç rengi ve biçimi, yüz yapısı gibi görünür özellikler

olduğu anlaşılr. Geçmişte kimi araştırmacılar Sarıların, Beyazların ve Siyahların iskeletlerinde ve görünür dış özelliklerinde ırksal farklılıklar bularak insan toplumlarını, özellikle de Beyazları diğerlerinden farklı ırk şeklinde göstermenin çabası içine girdiler. Hatta daha da ileri giderek iç organlar ve kandaki maddelere varıncaya kadar insan topluluklarını didik didik ettiler. Ünlü anatomist Paul Broca'nın yardımcısı Polonyalı Chudzinski Tıp Fakültelerinde okutulan anatomi kitaplarının Beyazların anatomisine göre hazırlandığını; oysa Sarılar ve Siyahların anatomisini konu alan kitapların da hazırlanması gerektiğini savundu (Vallois, 1952). Ona göre, kaslar, kan damarları ve bazı iç organlar ırklara göre farklılık göstermektedir. Chudzinski, yüzdeki mimikleri kontrol eden kasların bile Beyazlarda, Sarılar ve Siyahlara göre daha zengin ve çeşitli olduğunu iddia etmiştir. Fransız araştırmacı L. Pales adlı doktor ise Siyahlarda apandisit (apandis iltihaplanması) son derece az görülmesini bunlarda apandis adlı kör barsağın Beyazlardakine oranla 3-4 cm daha uzun ve 4-5 kat daha fazla damarlı olmasına bağlamaktadır. Vallois'ya göre (1952) kan grupları, bazal metabolizma ve iç salgı bezlerinin işlevi açısından ırklar arasında derin farklılıklar bulunmaktadır. Vallois, ırkların sadece görünür özellikler bakımından değil fizyolojik özellikler açısından da birbirlerinden ayrıldıklarına vurgu yapmaktadır. Siyahlar, Beyazlar ve Sarıların anatomik, morfolojik ve fizyolojik yönden farklı olduklarına dair ilk gözlemlerin zamanımızdan 4 bin yıl önce farkedildiğine işaret eden Vallois ve onun çizgisindeki araştırmacıların düşüncelerine bugün artık pek itibar edilmemektedir. Zaten Vallois'nın yapmış olduğu ırk sınıflamasının temelini de ırkların

eşitsizliği ilkesi oluşturmaktadır. Ona göre; Sarı ırklar, Siyah ırklar ve Beyaz ırkların dışında İlkel ırklar diye bir dördüncü ırk grubu vardır. Bu grubun içine giren ırklar diğerlerine oranla daha az evrim geçirmiş olup beyinleri daha küçüktür. Araştırmacı ilkel dediği ve aşağıladığı bu gruba Avustralya kıtasında yaşayan Aborijinlerle Sri Lanka adasında yaşayan Veddaları dahil eder.

Gözle görülebilir çok sayıda anatomik değişkenlerden hareketle sayısız genetik farklılıklar ortaya konulabilir. Bu da ırk sınıflamalarında tam bir kargaşaya yol açmıştır. Bazen gözlemci tüm bu ırksal farklılıkların, insan karakterine de yansımış olabileceğini düşünme hatasına düşebilir; yaşanan çevrede sonradan kazanılan kültürel değerlerle doğuştan varolan genetik özellikleri birbirine karıştırabilir. Yüzeysel olsun ya da olmasın, ırksal çeşitliliklerin anlamını daha iyi kavrayabilmek için sözde insan ırklarının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan bazı unsurları bilmek gerekir.

İnsanda Biyolojik Çeşitliliğin Ortaya Çıkış Nedenleri

İrksal özelliklerin önemli bir bölümü, insanın içinde yaşadığı doğal çevreye yapmış olduğu biyolojik uyumun bir sonucudur. Örneğin içinde yaşanan doğal çevre; güneş ışınları, iklim, beslenme biçimi ve yaşanan yörenin deniz seviyesinden yüksekliği vb. yoluyla bir toplumdaki en az uyum sağlayan bireyleri elerken, üreyip çoğalmada kendini gösteren farklılık sayesinde farklı genlerin o toplum içinde çoğalmasına ortam hazırlar. Belirli bir doğal ayıklanma süreci ve mutasyonlar yoluyla insan grupları, geniş bir yelpaze oluşturan doğal çevre koşullarına biyolojik açıdan uyum sağlamayı başardılar;

bu uyumu kültürel düzeyde de gerçekleştirdiler, yaşamlarını büyük ölçüde kolaylaştırdılar. Yeryüzünde yaşayan yaklaşık 7 milyar insan, her ne kadar genetik açıdan ortak birçok özelliği paylaşırsa da, kültürleriyle (dil, din vb) ve görünür özellikleriyle, farklılıklar gösteren sayısız toplumlardan oluşmaktadır. Sadece Afrika'da Büyük Sahra Çölü'nün güneyinde kalan bölgede 1000 kadar kabilenin var olduğu bilinmektedir. Endonezya takımadalarında yaşayan yerli toplulukların en az Afrika'dakiler kadar biyolojik ve kültürel çeşitlilik gösterdiklerini unutmayalım.

Genetik çeşitlenme bir topluluğun gen havuzunda yeni genlerin ortaya çıkmasına yol açar. Bu genetik donanımına sahip bireylerin kendilerinden sonraki nesillere aktaracakları genetik miras ise zaman içerisinde yaşadıkları coğrafyaya en iyi uyum sağlayabilecek kapasiteye sahip olmaları ile doğru orantılıdır. Tüm canlılarda olduğu gibi insanlarda da bu çeşitliliğe zemin hazırlayan faktör *mutasyon*'dur. Gen ya da kromozom düzeyinde olabilen mutasyon, niteliği tam olarak aydınlatılamamış olan kimyasal bir değişimdir. Değişime uğrayan kromozom parçası ya da gen, yeni bir kalıtsal özelliğin kodlanması demektir. Böylece, yeni genetik özellik topluluğun gen havuzunda devam etmeye başlar. Üreme hücrelerinde ortaya çıkmaları durumunda mutasyonlar kalıtsal hale gelir. *Doğal ayıklanma* sürecine gelince, bu sürecin temel malzemesi mutasyonla ortaya çıkan genetik çeşitliliktir. Bu şekilde meydana gelen yeni herhangi bir genetik özellik bir coğrafi bölgede birey için avantajlı, bir başka bölgede ise yararsız, hatta zararlı olabilir. Örneğin siyah derinin oluşumunda rol oynayan genetik değişim tropik bölgelerde bir avantaj teşkil ederken ku-

tuplara yakın kesimlerde aksine bir dezavantaj sayılır. Bu yüzden dünya haritasına şöyle bir baktığımızda siyah derililerin genellikle tropik coğrafyalarda yoğunlaştıklarına tanık oluruz. Seçilimci avantajı olan genin, topluluk içindeki sıklığı, üreme çağına gelen bireylerin bu geni bir sonraki nesile aktarmaları sayesinde giderek artar ve o genin belirlediği biyolojik özellik ilgili toplumun gen havuzunda korunur. Gen akışı yoluyla da bu genetik özellik başka yörelere yayılabilir. Ancak, her genetik özellik her coğrafi ortamda uyumsal bir avantaj sağlamaz; bu takdirde bu genetik özelliğe sahip olanlar gelecek kuşağa daha az döl bırakır; böylece giderek ele-nip yok olurlar. İşte doğal ayıklanma süreci genelde üreme-çoğalma sürecindeki farklılıklar yoluyla işlevini sürdürür. Şunu önemle vurgulamak gerekir ki, hiçbir insan grubu her ortama rahatça uyum sağlayabilecek bir genetik donanımına sahip değildir. Bu açıdan *biyolojik anlamda mükemmel bir toplumdan söz edilemez*.

İnsan Çevresine Uyum Sağladıkça Değişti

Yeryüzünü şöyle bir gözden geçirdiğimizde kutba yakın bölgelerin buzlarla kaplı alanlarından tutun da, Afrika'nın çöl alanlarına kadar son derece değişik coğrafi ortamlarda insanların yaşadığını görürüz. Oysa, birçok hayvan türü görece dar bir *ekonişe* (ekolojik ortam) uyum sağlamış ve o bölgede sınırlı kalmıştır. İnsanın, birbirlerinden farklı tüm bu coğrafi ortamlarda yaşayabilmesinde kültürel unsurlar önemli ölçüde rol oynasa da, organizmanın uyarlanma mekanizmasını göz ardı edemeyiz. Ancak bu kapasitenin de bir sınırı vardır. İnsan türünün bir özelliği her tür çevresel koşula, biyolo-

jik yönden ziyade kültürel yönden kendini uyarlamasıdır. İnsanoğlunun kültürel açıdan yaptığı herhangi bir uyuma *davranış uyumu* denir.

Biyolojik uyum, fiziksel olduğu kadar fizyolojik düzeyde de olur. Fizyolojik uyumun en iyi belirtilerini kutup, çöl ve yüksek dağlık kesimlerde yaşayan toplumlarda rahatça gözlemleyebiliriz. Kuzey Kutbu, insanoğlunun en son iskan ettiği yerdir. Bu tür ortamlarda insan toplumları için en büyük tehlike çok düşük olan ısıdır.

Uzun zamandan beri kutup bölgelerinde yaşayan toplumlar, bu bölgelerin soğüğundan giderek daha az etkilenir duruma gelmişlerdir. Bünye olarak, sıcak ve kurak bölgelere soğuk bölgelerden daha iyi uyum sağlarız. Vücuttaki kıl sisteminin çok az gelişmiş olması bu yeteneğin temelinde yatan önemli bir faktördür. Terleme insanın geliştirmiş olduğu en önemli fizyolojik uyumlardan birisidir. Tropik iklimin hüküm sürdüğü bölgelerde devamlı olarak yaşayan insan topluluklarının, aşırı sıcaklara direnç gösterebilmeleri için çok miktarda ter çıkarmaları gerekir; beden de bu sayede ısını ayarlamış olur.

Bugün insan, kutuplarda olduğu kadar çöllerde de yaşamını sürdürmektedir. Acaba insan vücudunun bu tür bir yaşama uyum sağlaması ne ölçüde olmuştur? Herkes çölde yaşayabilir mi? Şunu hemen hatırlatalım ki, çöl yaşantısına vücudun yaptığı uyum tam olarak anlaşılmış değildir; yalnız sıcak ve kuru çöl ikliminde birkaç hafta kalan kişi bazı uyumsal değişimler gösterebilir; öyle ki zamanla ter bezleri daha hassas hale gelir, daha fazla ter salgılar. Ancak, yoğun terleme de beraberrinde bazı sorunları getirir; çünkü ter sadece sudan iba-

ret değildir; içinde tuz ve demir de vardır. Terleme aynı etkinlikte devam ettikçe, idrar miktarında azalma gözlenir. Sanki vücut, terleme için çok gereksinim duyduğu suyu tutmaya çalışır. Fizyolojik düzeyde devreye giren bu uyumsal tepki tüm insan toplumları için geçerlidir. İnsanda, artan çevre ısısına karşı terleme dışında çok kısa süreli ve geçici sayılan başka uyumsal tepkiler de oluşur. Bunlardan birisi kılcal kan damarlarının genişlemesidir. Bu durumda, etkin hale gelen kan akışıyla beraber vücut yüzeyine daha fazla ısı taşınır. İnce, zayıf ve uzun bir kişi, aynı ağırlıktaki kısa ve tıknaz bir kişiye oranla, vücut ısısını daha etkin biçimde dışarıya atar.

Çölde yaşayan insanlar her şeyi, vücutlarının fizyolojik düzeyde gösterdiği uyumsal tepkiye bırakmazlar; çünkü, insanoğlunun biyolojik uyum yeteneğinin de bir sınırı vardır (Coon, 1969; Weiner, 1972). Çöl sakinleri, güneşin yakıcı sıcağından korunmak için özel elbiseler giyerler. Bu giysiler çok bol olup, vücutla giysi arasında havanın etkin biçimde dolaşımını sağlar. Bu hava akımı da terin buharlaşmasıyla ortaya çıkan su buharının kolayca atılmasını olanaklı kılar. Giyilen elbisenin rengi çöl ortamında fazla önemli değildir. Nitekim, Afrika'da Sahra Çölü çevresinde yaşayan göçebeler pelerin biçiminde siyaha yakın tonda elbiseler giyer.

Çok yüksek dağlık yörelerde yaşayan insanlar da zamanla bazı morfolojik ve fizyolojik uyumlar geliştirmişlerdir (Kottak, 1997). Zaman zaman yüksek dağlara tırmanan kişilerde dağ tutması denilen bazı geçici rahatsızlıklar belirir. Bunlar nefes kesilmesi, solunum zorlukları, zihinsel yorgunluk, hızlı nabız atışı, uykusuzluk, baş ağrısı, sindirim rahatsızlığı, kilo kaybı ve yüksek yerlere çıkınca meydana gelen semptomlardır. Her insan

yüksek yerlerde yaşamaya aynı ölçüde rahat uyum sağlayamaz. Dünya nüfusunun ancak %1'i (Himalayaların eteklerindeki Tibetliler ve Güney Amerikada And Dağları'nın doruklarında yaşayan yerliler gibi) yüksek dağlık bölgelerde yaşar. Bu yörelerin çevre koşulları kendine özgüdür; oksijen basıncı azdır, güneş ışınları daha etkilidir, hava oldukça soğuk olup rüzgarlar çok şiddetli eser. Bu bölgelerde de, diğer iklim koşullarında olduğu gibi, insanlar hüküm süren olumsuz çevre koşullarıyla kültürel yönden mücadele ederler. Bununla beraber, yüksek dağlık bölgelerde sürekli yaşayan toplumlarda daha geniş bir akciğer kapasitesi vardır. Yüksek yöreler insanın üreme sürecini de etkiler. Doğumdaki ağırlık düşüktür. Bebek ölümleri yüksek oranda görülür. Büyüme ve gelişme daha yavaştır. Bu dağlık yörelerin insanları genelde daha tıknaz olurlar. Son yapılan genetik araştırmalara bakılırsa Tibet'in yüksek kesimlerinde yaşayan insanların kanlarında, alçak kesimlerde yaşamakta olan topluluklarda (örneğin Çinlilerde) bulunmayan farklı bir gen tespit edildi.

Bazı araştırmacılar saç tipleriyle iklim arasındaki ilişkiden söz ederler. Saçlar da diğer görünür özellikler gibi değişiklik gösterir. Örneğin düz, dalgalı, kıvrıkcık, yapağı vb. Düz saç ya ince ve yumuşak (Beyazlardaki gibi); ya da kalın ve serttir (Sarılardaki gibi). Yapağı saç genelde Afrika siyahlarını simgeler. Ancak, Okyanusya'daki bazı adalarda yaşayan siyah kabilelerde de (örneğin Andaman yerlileri) yapağı saç görülür. Bazı Siyah Afrikalılarda saçlar, kafa üzerinde adeta karabiber tane-ciklerini andırır biçimde kümelenmişlerdir. Özellikle bu tip saçların terleme ve buharlaşmayı kolaylaştırdığı öne sürülür. Yine bazı araştırmacılara göre, cinsel organların

bulunduğu kısımlarla, koltuk altlarında gelişen kıl örtüsünün koruyucu, emici ve serinletici işlevleri bulunmaktadır.

Yüz yapısı ve iklim arasındaki ilişkiden de sık sık söz edilir. Örneğin Eskimolarda, elmacık kemiği üzerinde ve göz çukurları etrafında deri altı yağ tabakasının aşırı ölçüdeki gelişmesi çok soğuk iklime karşı insanın göstermiş olduğu bir doğal uyum olarak düşünülür. Ayrıca, devamlı kar fırtınalarının olduğu Asya steplerindeki Mongoloid toplumlarda, Kuzey Kutbuna yakın Grönland Adası'nda ve Kanada'nın kuzeyinde arktik bölgede yaşayan Eskimolarda sıkça görülen çekik göz bu tip iklimlerde bireye önemli bir avantaj sağlayabilir. Mongoloid yüz tipi sert ve soğuk bir iklime bünyenin yapmış olduğu en iyi uyum olarak gösterilmektedir. Gerçekten de, bu tür iklimlerde yaşayan insanlarda en çok rahatsız olabilecek bölge, devamlı açıkta olan yüzdür. O halde, uyumsal morfolojik değişimin de yüz düzeyinde olması doğaldır.

Deri Rengi İrk Sınıflamalarında Baş Ölçüt Oldu

Deri rengi ve iklim arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Dünya haritasını göz önüne getirdiğimizde deri renginin genelde ekvatora yaklaştıkça koyulaştığına tanık oluruz. Ekvatora yakın olan bölgeler en yoğun ultraviyole ışınlarının görüldüğü yerlerdir. Bu bölgelerin insanları da çok koyu deriye sahip olmalarıyla bilinir. Doğu Afrika'daki Nilotik Siyahlarıyla Avustralya'nın çöl bölgelerinde yaşayan yerliler buna örnek gösterilebilir. Bu toplulukların hiçbir akrabalıkları olmadığı halde benzer iklimlerde yaşamaları nedeniyle derileri koyu

renktedir. Tropik ormanlık bölgelerde ise çok koyu derililere rastlanmaz; yoğun ve sık bitki örtüsü ultraviyole ışınlarının büyük bir bölümünün yeryüzüne süzülmesine engel olur. Son yüzyıllarda yoğun biçimde yaşanan kitlesel göçler ve istilalar yüzünden farklı deri rengine sahip toplumların her yere yayıldığına tanık oluyoruz. Göçmen toplumlar zaman içerisinde yeni yerleştikleri bölgelerin yerel toplumlarıyla karışmak suretiyle deri renkleri çeşit çeşit olan etnik grupların ortaya çıkmasına neden oldular. Bunun en güzel örneğini Brezilya'da görüyoruz.

İrk Sınıflamalarında Temel Amaç Ne İdi?

İnsan toplumlarını ırk kategorilerine ayırma, insanın göstermiş olduğu olağanüstü biyolojik çeşitlilikten kaynaklanmaktadır. Etnik grupların göstermiş olduğu biyolojik ve kültürel çeşitlilikler her devirde en sık istismar edilen unsur olmuştur. Zaman olmuş, aynı görünür özelliklere sahip etnik gruplar sırf dilleri, dinleri ve hatta yaşam tarzları farklı olduğu için farklı ırklar olarak algılanmıştır. Sınıflama bir bakıma bu çeşitliliğin doğal bir sonucudur. Ancak bu işi yaparken çoğu kez aşırıya kaçılmış, insan toplumları hiçbir bilimsel temele dayanmayan ve ard düşünceli bir davranışın eseri olan yukarıdan aşağıya doğru sıralanmışlardır. Bu sınıflamaları Beyazlar yaptığı için de en yukarıya *üstün ırk* olarak kendilerini oturtmuşlardır. Sınıflama yaklaşımının temelinde yatan olgu, her toplumun kendini ötekilerden farklı kılma, üstün görme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Büyük kentlerde, bir kişi gün boyu deri rengi, boyu ve yüz yapısı birbirinden farklı birçok insanla karşı-

laşır. Örneğin ABD’de büyük bir alışveriş merkezinde müşterilere yeryüzündeki farklı insan gruplarını sayınız dersenez; o size beyaz, siyah, Kızılderili ve Arap (bu gruba genelde Türkleri de dahil ederler) diye ancak kendi dünyasında yer alan ve aynı mekanı paylaşan etnik grupları sayacaktır. Ne var ki, sokaktaki insanın günlük yaşamında her an tanık olduğu insan çeşitliliğinden hareketle oluşturduğu sınıflamaların bilimsel hiçbir temeli bulunmamaktadır; zira ırkın bizzat kendisi yapay olarak oluşturulmuş, bilimsel temeli olmayan bir kavramdır. Olmayan bir şeyden sınıflar üretmeye kalkışmanın ne kadar anlamsız olduğunu önceki sayfalarda açıkça gözler önüne serdik. İster Amerika’da, isterse Avrupa’da, sokaktaki çok az insan Aynu’yu, Avustralya yerlisini, İnnu’yu, Pigme’yi ya da Hadza yerlisini bilir. Anadolu insanının Yeni Zelandalı, Avustralyalı ve Hindistanlı ile ilk tanışması Çanakkale Savaşı’nda oldu. İngilizlerin safalarında Çanakkale’de bizlere karşı savaşan gurları (siyah insanları) hepimiz biliriz. 2. Dünya Savaşı’nda Amerikalı askerler Melanezyalıları ilk gördüklerinde onları, genelde Afrikalı Siyahlar için kullanılan *negro* sözcüğüyle tanımladılar.

Beyazlar, Siyahlar, Sarılar ve bir de bunlara Avustralya Yerlileri’ni eklersek, işte size dört kıtada olanca çeşitliliği içinde insan manzaraları. Bu büyük insan toplumları içinde var olan ve kimi araştırmacıların ırk, alt ırk, mikro ırk gibi kategorilerle belirlediği bölünmelere kadar incek olursak, işin içinden çıkılması zor bir durumla karşılaşılır. Antropoloji kriterlerini dikkate alarak tarihte ilk ırk sınıflaması yapan kişi François Bernier adlı bir doktor olmuştur (Vallois, 1952). Sırasıyla Suudi Arabistan, İran ve Hindistanı gezen doktor 1684 yılında

bir kitap yayınlar. Eserinde insanlığı beş ırk altında toplar. Bu sınıflamasında deri rengi dışında başka özelliklere de başvurur. Kişisel düşüncelerini yansıtan ve toplumlara attığı bazı karakterleri de burada devreye sokar. Sarılara, Siyahlara ve Beyazlara Samileri (Norveç, Finlandiya ve Rusya'da yaşarlar) ve Güney Afrika'da yaşayan Buşmenleri ekler. Samileri tıknaz, iri bacaklı, kısa boyunlu ve ayılarinkine benzeyen bir surata sahip insanlar olarak tasvir eder. Buşmenlerden ise kara kuru, ince, küçük ve anlaşılmaz bir dil konuşan tuhaf insanlar olarak söz eder. Canlılar dünyasındaki ilk sistematik sınıflamanın babası sayılan Linne, insanları dört büyük gruba ayırır: Avrupalı, Afrikalı, Amerikalı ve Asyalı. Buradaki her grubun bir kıtayı simgelediği kolayca anlaşılır. Ancak, bu sınıflama yeterli değildi; Okyanus Siyahlarını, Hindistan yerlilerini kapsamıyordu. Linne, sınıflamasında 1758'de yayınladığı kitabında sadece fiziksel özellikleri değil, aynı zamanda toplumların sosyal ve zihinsel özelliklerini de kriter olarak alır. Çoğu araştırmacı Linne'nin bu ırk sınıflamasını yeterli bulmaz; insan toplumları hakkında bilgiler arttıkça yeni yeni ırk sınıflamaları gündeme gelir. Nitekim, 19. yüzyılda yaşayan Blumenbach adlı Alman anatomist insanları dört değil beş ırka ayırmayı uygun bulur. Bunlar sırasıyla Kafkas, Moğol, Etiyopyalı, Malezyalı ve Amerikalıdır. Etiyopyalı burada Siyahları simgeler. Ünlü Fransız evrimci Cuvier insanları deri renginden hareket ederek üç ırk altında toplar: Beyaz, sarı ve siyah. Geoffroy Saint-Hilaire ise (Bkz. Vallois, 1952) insan yüzünün öne doğru gelişme derecesini esas almıştır. Araştırmacı buna dayanarak üç büyük insan ırkı kabul etmiştir: Öne doğru çıkıntı yapmayan yüze sahip olanlar, öne doğru normal çıkıntı ya-

pan yüze sahip olanlar ve öne doğru çıkıntı yapan yüze sahip olanlar. Öte yandan, Alman araştırmacı Haeckel ise insanları saç biçimine göre sınıflandırmıştır. Ona göre, yeryüzündeki tüm insanlar dalgalı, düz, yapağı ve karabiber tanecığı görünümünde saçla sahip olan ırklar diye dört sınıfa ayrılır. Fransız antropolog Topinard ise insanları burun tiplerine göre sınıflandırmıştır. Araştırmacı; dar burunlu ve geniş burunlu olmak üzere iki ırk belirlemiştir. İnsan ırkları üzerinde önemli çalışmaları bulunan Garn (1964) adlı araştırmacı da insan toplumlarını dokuz coğrafi ırka ayırdı. Bunlar sırasıyla; Kızılderililer, Polinezyalılar, Mikronezyalılar, Melanezya ve Papualılar, Avustralya yerlileri, Asyalılar, Hindistan Siyahları, Avrupalılar ve Afrika Siyahları. Araştırmacı bununla da yetinmeyip sayıları 32'ye varan yerel insan ırkı oluşturdu. Bu etnik grupları bir dünya haritası üzerinde gösterirken aynı zamanda bunları tanımlayıcı hiçbir temele dayanmayan son derece kişisel bilgiler verdi (Garn, 1964). Zaten ırkın temelinde de bu keyfilik bulunmuyor mu? Herkes kendince ölçütler belirleyerek istediği kadar ırk yaratabilir. Garn'ın ırk listesinde olmayan yok: 1. Kuzey-Batı Avrupa ırkı, 2. Kuzey-Doğu Avrupa ırkı, 3. Alpin ırkı, 4. Akdeniz ırkı, 5. İran ırkı, 6. Doğu Afrika ırkı, 7. Sudan ırkı, 8. Afrika ormanlık bölge zenci ırkı, 9. Bantu ırkı, 10. Türk ırkı, 11. Tibet ırkı, 12. Çin ırkı, 13. Moğol ırkı, 14. Güney-Doğu Asya ırkı, 15. Hindu ırkı, 16. Seylan ırkı, 17. Kuzey Amerika yerli ırkı, 18. Orta Amerika yerli ırkı, 19. Güney Amerika ırkı, 20. Fülejyen (Ateş adası) ırkı, 21. Lapon ırkı, 22. Pasifik Negrito ırkı, 23. Pigme ırkı, 24. Eskimo ırkı, 25. Aynu ırkı, 26. Muravyen ırkı (Avustralya), 27. Karpanteryen ırkı (Avustralya), 28. Buşmen ve Hotanto ırkı, 29. Ame-

rikalı siyah ırk, 30. Güney Afrika siyah ırkı, 31. Ladino ırkı, 32. Hawai ırkı.

Fransız antropolog Vallois (1967) ırk sınıflamaları yaparken, birçokları gibi, coğrafya faktörünü dikkate almıştır. Ona göre, yeryüzünde belli başlı sekiz ırk vardır: Avrupalı, Kuzey Afrikalı, Güney-Batı Asyalı, Güney Sahralı, Hindistanlı, Transhimalayalı, Okyanusyalı ve Kızılderili. Öte yandan, Amerikalı antropolog Coon (1969), yeryüzünde yaşayan insan toplumlarını beş büyük ırk grubu altında toplamıştır: Avustralya yerlileri, Hotanto ve Buşmenler, Kafkasyalılar, Kongolular ve Sarılar. Görüldüğü gibi karşımıza çeşitli araştırmacılarca yapılan ırk sınıflamalarıyla ilgili geniş bir yelpaze çıkmaktadır.

Genetik biliminde kaydedilen gelişmelere paralel olarak araştırmacılar ırk sınıflamalarında kullanılan geleneksel ölçütleri zamanla terk ettiler. İlk ırk sınıflamalarında ağırlıklı olarak ön planda tutulan deri rengi pek güvenilir bir ölçüt sayılamazdı; zira bunun kalıtım mekanizması pek bilinmez. Üstelik deri rengi doğal ve kültürel çevrenin büyük ölçüde etkisi altındadır. O halde, öyle bir ölçüt bulunmalı ki tüm bu etkenlerden bağımsız olsun ve hayat boyu değişmesin. İşte bu nedenle, kan grupları ırkları sınıflandırırken ölçüt alındı. İnsan toplumlarında spesifik kan gruplarının gösterdiği sıklıkların analizi sonucunda altı temel coğrafi ırk belirlendi: 1. İlk Avrupalılar (bugün sadece Basklar tarafından temsil edilir), 2. Bugünkü Avrupalılar, 3. Siyahlar, 4. Asya Sarıları, 5. Kızılderililer, 6. Avustralya yerlileri. Avrupalılarda genelde yüksek oranda Rh negatif ve A2 faktörü bulunur. A2 kan faktörünün Afrikalı Siyahlarda da yüksek oranda bulunması Avrupalı Beyazları çok rahatsız ettiğinden dolayı bu yöntem hemen terkedildi. Ne il-

ginçtir ki, yüzyıllardır aşağılanıp, küçümsenen Afrika Siyahları kan gruplarının dağılımı açısından Sarılardan çok Avrupalılarla benzerlik gösterirler. Asya Sarılarında ise Rh negatif ve A2 faktörü çok düşük orandadır (Bernard ve Ruffie, 1966). Buna karşın A1 faktörü ve Rh + yaygındır. Salt kan grupları sıklığı dikkate alınarak da insan ırklarını sınıflandırmak ne derece doğru olabilir? Örneğin Kızılderililerde 0 kan grubu çok yaygındır; öyle ki Çeroke yerlilerinde %96'ya kadar çıkar. Öte yandan, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayıp da farklı kan gruplarına sahip olan toplumlar da vardır. Nitekim 0,A,B ve AB kan grupları Tayvan'da ve Yunanistan'da benzer dağılım gösterir. Oysa, bu iki toplum dünyanın iki uç noktasında yaşamakta olup, görünür özellikleriyle de birbirlerinden çok farklıdır. Sonuç olarak, kan grupları da ırk sınıflamasında pek güvenilir bir ölçüt sayılmaz. Irklar ve kan grupları arasında bir ilişki kurulamayacağı çok açık görülmektedir.

Bilimsel hiçbir temele dayanmayan ırk sınıflamaları bugün artık gündemden tümüyle kalkmıştır. Bilimsel çevreler ırk kavramını yarım yüzyıldan bu yana rafa kaldırdılar. Eski antropoloji kitaplarında gördüğümüz ırk tanımlama ve sınıflama örnekleri 1970'lerden bu yana terkedildi. Yeryüzündeki insan topluluklarını biyolojik ve kültürel özellikleriyle okuyucuya tanıtmak için onları ırk adı verilen kategoriler altında öngörmek gerekmez. Bu bölümde sade bir yaklaşım içinde tüm insan toplumlarını çoğunluk oluşturdıkları coğrafyalara bağlı kalarak Avrupalılar (Beyazlar), Afrikalılar (Siyahlar), Asyalılar (Sarılar) ve Avustralyalılar (Aborijinler) diye dört büyük grup olarak dikkate aldık. Bu yaklaşımımız hiçbir zaman bir sınıflama gibi algılanmamalıdır.

BEYAZLAR

Birçok yabancı kaynakta beyaz insan toplumları *Kokazoid* olarak geçer. Yayılım alanlarının her ne kadar Avrupa, Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika içerisinde sınırlı kaldığı biliniyor ise de Beyazlar, özellikle 16. yüzyıldan itibaren Avustralya, Güney Afrika, Amerika ve Okyanusya adalarına kadar yayılmışlardır. Bu açıdan dünyanın en fazla dağılım gösteren toplumu olarak görülebilir. Bu göçler iki önemli olguyu da beraberinde getirdi; birincisi melezleşme, daha doğrusu yeni genlerin katkısıyla yavaş bir değişim süreci içine girme; ikincisi de kapalı bir sistem oluşturma, yani gen havuzunun özel bir durum almasıdır. Bu son durum izole toplulukların oluşmasına ortam hazırladı.

Geniş bir coğrafi dağılıma sahip beyaz toplumların haliyle deri, saç, göz renkleri ve bedensel özellikleri belirgin farklılıklar gösterir. Öyle ki, deri rengi Kuzey ve Doğu Avrupa'da yaşayan toplumlardaki beyaz ve pembeye kaçan renk tonundan Hindistan'daki Akdenizli insanların koyu derilerine kadar geniş bir yelpaze oluşturur. Sarı saç Doğu ve Kuzey Avrupalılarda çok yaygınken, Akdeniz toplumlarında saçlar genellikle koyudur. Kızıl saçlılar ise her toplumda rastlanmakla beraber İrlandalılarda daha çok görülür. Göz rengi, iriste bulunan melanin yoğunluğuna bağlıdır. Bu madde genetik yönden oluşmamışsa, iris kırmızı renk alır; tıpkı albino kişilerde olduğu gibi. Melanin az miktarda bulunuyorsa mavi, yeşil gibi çeşitli renk tonları meydana gelir. Irisin renginden sorumlu olan genler deri ve saç renginden bağımsızdır. Dolayısıyla, açık renk deriye sahip kimselelerin koyu renk gözlere; koyu derili kimselerin de açık göz rengine sahip olmaları olağandır. Beyazlarda saçlar

düz ya da dalgalıdır. Yalnız, Beyazlar içinde dikkate alınan Kuzey Afrika toplumlarında görülen kıvrıkcık saç, bunların vaktiyle Büyük Sahra çölünün güneyinde yaşayan Siyahlarla karışmış olabileceğini akla getirmektedir. Vücuttaki kıl gelişmesi Beyazlarda bir ırktan diğerine değişir. Kılların bedendeki dağılımı ve yoğunluk durumu üç faktörün ışığı altında dikkate alınır:

- a) İnsan türünü ilgilendiren ve ırk ile cinsiyetten bağımsız olarak belirlenen faktör. Koltuk altı ve cinsel organlar bölgesini kaplayan kıllar, kirpik, kaş ve burun delikleri ile kulakların içerisinde gelişen kıllar bu gruba girer.
- b) Sadece cinse bağlı olan faktör; örneğin erkeğin yüz ve bedeninde, kadının ise başında kıl sisteminin daha fazla gelişmiş olması bu faktörle ilgilidir. Weiner (1972), kadında saçların nispeten daha gür olmasını, cinsel hormonların etkisi altında zayıf durumda bulunan bedendeki kıl sisteminin organik yönden dengeye kavuşması amacıyla organizmanın yerine getirmiş olduğu bir ek işleve bağlamaktadır.
- c) Kıl sistemi ırka bağlı bir faktör olarak da kendini gösterebilir. Bilindiği gibi, bazı insan toplumları diğerlerine oranla daha kıllıdır (Örneğin Aynular). Yalnız, bu özelliğin iklimle bağlantılı olup olmadığı pek açıklığa kavuşmuş değildir.

Beyaz toplumlarda boy büyük değişiklik gösterir (Weiner, 1972; Conrad, 1975). Kuzey Avrupalılarda, Dinarik toplumlarında (eski Yugoslavya ve Arnavutluk gibi) ve Kuzey Afrikalılarda uzun boy yaygın bir özellik iken, Samilerde (Norveç sınırları içinde yaşarlar, eskiden Lapon olarak bilinirdi), İspanyol ve Portekizlilerde ortanın

altında ve küçük bir boy egemendir. Baş endisi* Beyazlarda oldukça farklılık gösterir. Bazı araştırmacılar, baş endisinden hareketle Beyazları sınıflandırma girişiminde bulunmuşlardır. Şunu hemen belirtelim ki, bu yöntemin pek geçerliliği yoktur; zira geçmişte rastlanan ve bugün daha fazla kendini hissettiren toplumlararası karışmalar baş biçiminin dağılım durumunda bazı düzensizliklere yol açmıştır. Tüm bu karışmalara rağmen örneğin Avrupa'da baş biçimine göre belirli gruplandırmalar yapılmıştır. Gerçekten de *dolikosefal* olarak adlandırdığımız genişliğine oranla başı ön-arka yönde uzun olanlar genellikle Baltık ve Kuzey Denizi çevresinde ve Akdeniz bölgesinde yer alır. Böylece, Avrupa kuzey ve güneyden adeta iki dolikosefal kuşakla çevrelenmiştir. *Brakisefal* olarak bilinen, uzunluğuna oranla genişliği fazla olan, deyim yerinde ise yuvarlak bir kafatasına sahip toplumlar ise genellikle Fransa, İsviçre, Avusturya, Arnavutluk ve eski Yugoslavya gibi ülkelerde yoğunlaşmışlardır.

Avrupa'daki Beyazlar

Yaşlı Avrupa kıtası yüzyıllar boyu çok yoğun toplum karışmalarına sahne oldu. Tüm bu karışıklığa rağmen, yine de Avrupa'da yaşayan Beyazları beş büyük gruba ayırmak mümkündür:

1. Nordikler,
2. Doğu Avrupalılar,
3. Alpinler,

*
$$\frac{\text{En büyük genişlik} \times 100}{\text{En büyük uzunluk}} = \text{Baş endisi}$$

En büyük uzunluk

En büyük genişlik: Başın sağ ve sol üst noktaları arasındaki mesafe.

En büyük uzunluk: Başın alın ön ve arka noktaları arasındaki mesafe.

4. Dinarikler,
5. Akdenizliler.

Ancak, bu gruplar arasında kesin sınırlar çizmek çok zordur (Vallois, 1967; Coon, 1969).

Nordikler: İskandinav Yarımadası'nın büyük bir kısmında, Baltık ve Kuzey Denizi çevresinde, İskoçya'nın Kuzey ve Batı adacıklarında, ayrıca İzlanda'da yaşayan toplumları kapsamına alır. Nordik grubun temsilcileri Kuzey Amerika, Avustralya ve Güney Afrika'da yaşayan Beyazların da temelini oluşturur. Birçok Avrupa topluluğunu kapsamına alan Nordik topluluğunu, bazı Alman antropologlar zaman zaman haksız yere *Cermen ırkı* diye de adlandırmak istemişlerdir. Oysa, Cermen diye Avrupa'da bir ırkın varolmadığını, bunun tümüyle Hitler döneminde egemen olan ırkçı zihniyetin ürünü olduğunu belirtmek gerekir.

Nordiklerin en belirgin özellikleri arasında uzun boy (ortalama 175 cm), genellikle ön-arka yönde uzun baş, uzun yüz, sırtı düz olan dar ve çıkıntılı bir burun sayılabilir. Nordiklerde deri, saç ve göz rengi açıktır (**Resim 8**). Hatta bazı araştırmacılar sarışınlığı Nordiklerin değişmez özelliği olarak görürler. Böyle bir genellenmenin yapılması doğru değildir. Sarı saç ve mavi göz, Kuzey Avrupalıların dışında Cezayir'de yaşayan Kabilelerde ve Irak Kürtlerinde de görülür. Hatta, Avustralya yerlilerinde bazı kabilelerde de rastlandığı bilinir. Kuzey Avrupalıların derileri, güneş ışınlarına karşı son derece duyarlıdır. Sıcak güney ülkelerine tatillerini geçirmek üzere giden İskandinav turistlerin Akdenizliler gibi esmerleşemedikleri, sadece kızardıklarını hepimiz biliriz. Kuzey Avrupalılarda deri aslında tam beyaz sayılmaz;

hafif pembe renktedir. Bu toplumlarda, deriye renk veren melanin tanecikleri son derece az üretildiği için, deri yüzeyine yakın kılcal kan damarları dıştan rahatlıkla fark edilir ve bu nedenledir ki deri pembe bir görünüm kazanır (Weiner, 1972). Nordiklerin kökeni sorunu hala tartışılmaktadır. Önce şuna işaret edelim ki, Kuzey Avrupa'nın yerleşim tarihi pek o kadar eskiye gitmemektedir. Bazı araştırmacılar Üst Yontma Taş Devri sonlarını bu iskanın başlangıcı olarak görmektedir. Bazı iklim olaylarının bunda önemli bir payı vardır. Avrupa'da günümüzden 12-13 bin yıl öncesinde buzul kütleleri artık yavaş yavaş eriyerek kuzeye doğru çekilmeye başlarken, İskandinav Yarımadası'nın iskana uygun hale geldiği tahmin edilmektedir. Bu durumda üç olasılık karşımıza çıkıyor:

Resim 8: Avrupa'nın kuzeyindeki ülkelerde yaşayan Nordikler genelde uzun boylu, sarışın ve mavi gözlüdürler

- 1) Kuzey Avrupa'nın iskanı, buzulların çekilmesiyle ortaya çıkan iklim değişmesine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu taktirde Nordikler, ya Kuzey Avrupa'ya

yönelik bir göçün sonucu ya da Asya yönünden gelen çeşitli toplulukların meydana getirdiği bir etnik gruptur.

- 2) Kuzey Avrupa'da yaşayan grup, çok daha önceden bu bölgede var olan toplulukların giderek yeni çevre koşullarına uyum sağlaması sonucu ortaya çıkan yerel bir etnik gruptur.
- 3) Yukarıdaki olasılıkların ikisi bir arada söz konusu olabilir.

Resim 9: Beyaz Rus (solda) ve Macar (sağda). Baltık ya da Doğu Avrupalı olarak da bilinirler

Doğu Avrupalılar: Aynı zamanda Baltık toplumu olarak da bilinir (**Resim 9**). Coğrafi dağılımı Nordiklerinki kadar geniş değildir. Polonya'da, Rusya'nın Avrupa'da kalan kısmında (Beyaz Ruslarla temsil edilir) ve Finlandiya'da yaşayan toplumlar genelde Doğu Avrupalı olarak kabul edilir. Ancak, Doğu ve Orta Rusya'da en iyi biçimde temsil edilen Doğu Avrupalılara Finlandiya ve Kuzey Rusya'da Nordik tiple, Ukranya'da ise Alpin ve Dinariklerle karışmış halde rastlanır. Ortanın üzerinde bir boya (165-169 cm) sahiptirler. Başları yuvarlak, bu-

runları geniştir. Burun sırtı Nordiklerinki gibi düz olmayıp, genelde konkavdır. Yüz, özellikle elmacık kemikleri hizasında geniştir. Derileri oldukça beyazdır.

Alpinler: Orta Avrupa'nın büyük bir kısmında yaşamaktadır. Bu gruba giren toplumlarda baş genelde uzunluğuna oranla geniştir (brakisefal). Kaş kemerleri az gelişmiştir. Yüz elmacık kemikleri hizasında geniştir. Boy orta ya da ortanın altındadır. Boy ortalaması 1,64 m'dir. Saç, koyu ve dalgalıdır.

Resim 10: Brötonlar geleneksel giysilerini sadece törenlerde; yaşlılar ise normal günlerde giyerler.

Fransa'nın kuzey-batısında yaşayan Brötonlar (Resim 10) da Alpin sayılır (Weiner, 1972). Brötonca adı verilen ayrı bir dili konuşan, sosyal ve kültürel bütünselliklerini bugüne kadar koruyan Brötonlar, bu yapılarını daima canlı tutmak için her yıl geleneksel giysileri altında çeşitli törenler düzenler, kendilerine özgü ve Fransızlarınkinden farklı olan müzikleri eşliğinde folklor gösterileri yaparlar. Bu özel günlerde, yöreyi ziyarete gelen yerli ve yabancı turistlere dünyaca ünlü dantel iş-

lerini de tanıtma fırsatı bulurlar. Genç kızların giysilerindeki motifler Kafkas toplumlarınınkini hatırlatır. Bugün, Bröton kızları yöresel giysileri pek giymedikleri halde, yaşlılar hala köylerde bu giysilerle dolaşır (**Resim 10**). Antropologlar, Brötonları Ortaçağ'ın başlarında İngiltere'nin güney-batısından Fransa'nın kuzey-batısına gelip yerleşen bir etnik grup olarak görmektedirler. Bu yüzden Brötonların yaşadığı bölgeye *Küçük Britanya* adı verilir. Ancak, konuştuğumuz birçok Bröton aydını bu görüşe pek katılmamakta; kendilerinin vaktiyle Avrupa içlerine kadar uzanan Moğolların torunları olduklarını ileri sürmektedirler. Özerk bir yönetime ulaşmak için zaman zaman merkezi hükümete karşı direnen Brötonların yaşadıkları bölgeler Fransa'nın diğer kısımlarına oranla biraz geri kalmıştır. Brötonlar, Fransa'nın diğer toplumlarından etnik yönden farklı olduklarını her zaman dile getirirler. Son zamanlarda, Fransa'daki orta dereceli okullarda Brötonca Fransızca'dan sonra ikinci dil olarak okutulmaya başlanmıştır. Brötonlar ve Korsikalılar Fransız hükümetlerinin her zaman başını ağrıtan iki etnik topluluktur.

Alpin tipi içinde yer alan bir başka önemli topluluk eskiden Lapon olarak bildiğimiz ama bugün genellikle Sami adı altında tanıdığımız etnik gruptur (**Resim 11**). Norveç, İsveç, Finlandiya ve bugünkü Rusya'nın sınırları içinde yaşayan Samilerin, geniş bir coğrafi alana (3000 km²) yayıldıkları anlaşılmaktadır. Kendilerini Güneş'in ve rüzgarın çocukları olarak tanıtan Samiler genellikle orta ya da kısa boyludurlar. Yuvarlak başlı, çok geniş yüzlü ve koyu renk saç sahibtirler. Çıkıntılı elmacık kemikleri ve hafif çekik gözleriyle bir ölçüde Asya Sarılarını hatırlatırlar.

Resim 11: Samiler; Norveç, Finlandiya ve Rusya sınırları içinde yaşayan geleneksel bir topluluktur.

Tek evcil hayvanları ren geyikleridir. Görkemli boynuzlarıyla karlı ovalarda salına salına yürüyen ren geyikleriyle Samilerin tarihten kaynaklanan ayrılmaz dostlukları bulunur. Onları aynı zamanda yük hayvanı olarak kullanırlar. Her yıl, dünya çocuklarına hediyelerini dağıtmaya giden Noel Baba'nın, hareket noktası olarak Lap bölgesinden ren geyiklerinin çektiği kızakla yola çıktığını özellikle çocuklar çok iyi takip eder. İskandinav ülkelerinde Samilerle diğer Nordik topluluklar arasında dil, din ve kültür farklılıkları her zaman varlığını korudu. Hükümetler, Samileri asimile edip, kendi bünyelerinde eritmek için tarih boyunca çok uğraştı. Norveç ve İsveç'te günlük yaşamda hep ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüler, dışlandılar. Okullarda Sami öğrenciler, dilleri farklı olduğu için diğer öğrencilerle

kaynaşamadılar. Şamanizm bu topluluğun inanç temelini oluşturur. Şarkıları, törenleri hep şaman adetlerine göredir. Kilise, bu inancın varlığını sürdürmesine hep karşı geldi. İskandinav ülkelerinde şaman kültürü hiçbir zaman hoşgörü ile karşılanmadı, hep küçümsendi. Şaman adetleri Norveç'te uzun süre yasaklandı. Hristiyan misyonerler İskandinav ülkelerinden şaman Samileri kovmak için çok uğraştılar. Onlar siyasal bir özerklik istemiyorlar. Sadece kültürlerine saygı gösterilmesini bekliyorlar. Samiler doğaya çok bağlıdırlar. Her zaman köylerde ve ahşap evlerde yaşadılar. Norveç'in kalabalık şehirlerinde yaşama özlemini hiç duymadılar. 1860'da Finlandiya ile Norveç arasındaki sınır çizilip de iki ülke ayrılınca Samilerle ren geyiklerinin göç yolları da sınırlanmış oldu. Göçebe Samiler büyük sıkıntı çektiler. Her geleneksel topluluk gibi Samiler de içinde yaşadıkları toplulukların kısılcığında kültürel benliklerini giderek kaybediyorlar. Son yıllarda, yaşamları kökten alt üst oldu. Gençler iş bulmak ümidiyle köylerden büyük şehirlere doğru kaçmaya başladı. Yaşlı kuşak Sami dilini, şaman inançlarını yaşatabilmek için büyük çaba sarfediyor. Avrupa Birliği Samileri ekonomik açıdan hiç desteklemiyor. Çoğu Sami aileler büyük şehirlerin kenar mahallelerinde sefalet içinde yaşamaktadır. Samilerin yazı dili olmadığı için tarihlerini aydınlatıcı hiçbir yazılı kaynakları bulunmamaktadır. Bu yüzden, Sami tarihini arkeolojik kazılar sayesinde öğreniyoruz. İskandinav bölgesinde yürütülen kazılarda 3000 yıllık izleri bulundu. Dillerini, inançlarını ve kendilerine özgü kültürlerini yaşatabilmek için daha ne kadar dayanacaklarını bilemiyoruz. Oysa Birleşmiş Milletlerin kabul ettiği bir insan hakları yasası bulunmaktadır; buna göre dünya üze-

rindeki tüm yerli halklar korunmalı ve onlara saygı gösterilmelidir. *Ne yazık ki, bu yasayı ilk çiğneyenler de yasayı bizzat koyanlar oluyor.*

Dinarikler: Dağılım sahası Balkanlar ve Karpat bölgesidir. Dinariklerin temsilcilerine aynı zamanda Fransa ve İtalya'nın Alpler bölgesinde, Yunanistan'da ve Türkiye'de rastlanır. Dinarikler iri yapılı ve uzun boyludurlar. Boy ortalaması 1,72 m'dir. Başları brakisefaldır. Başın arka kısmı yassıdır. Alın dik ve geniş, burun iri ve çıkıntılıdır. Burun sırtı genelde kemerlidir. Baş, Alpinlerin- kine oranla oldukça yüksektir. Yüz uzundur. Saç ve gözler koyudur. Dinariklerin Yakın ve Ortadoğu'daki uzantısı Ermenilerdir. Bugün çoğu antropolog tarafından benimsenen ortak görüş, Dinarik toplumun dışarı kökenli herhangi bir toplum değil de, yerel bir evrimleşme sürecinin ürünü olduğudur. Kherumian (1943), Balkanları Dinariklerin vatanı olarak kabul etmektedir. Ermenilerin de bu atasal stoktan yaklaşık olarak 6 bin yıl önce ayrılarak sırasıyla Anadolu ve Yakındoğu'ya doğru yayıldıklarını ileri sürmektedir.

Akdenizliler: Akdeniz havzasını çevreleyen bölgelerde yaşayan toplumlardır. Portekiz'den Hindistan içlerine kadar çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Mısır, Libya, Kuzey Afrika ülkeleri de Akdenizlilerin yaşadığı yerlerdir. Akdenizliler, güneyde Siyah Afrika'nın (Sudan ve Büyük Sahra Çölü) sınırına kadar dayanır ve Kuzey Afrika'daki tüm Beyazları içine alır. Bu bölgenin Beyazları, Akdeniz toplumunun Sahra alt toplumu adı verilen grubuna dahil edilirler. Akdenizliler üç kıtaya yayılmış

büyük bir coğrafi topluluktur; bu yüzden biyolojik açıdan oldukça çeşitlilik gösterirler. Akdenizlilerde deri esmer, hatta bazı yörelerde daha da koyudur. Saçlar siyah ve dalgalıdır. Yüz ince ve uzun, burun dar ve çıkıntılı, baş genişliğine oranla uzundur. Boy, orta ya da ortanın üzerindedir. Akdenizlilerde, batıdan doğuya gittikçe burun sırtının kemerli bir hale geldiğine tanık oluruz (Brues, 1978). Akdenizlilerin kökeniyle ilgili incelemelerde bulunan Ferembach (1976), bugünkü Akdenizlilerin, Üst Yontma Taş Çağı'nda Akdeniz havzasında geniş bir yayılım gösteren Combe Capelle insanlarından yerel bir evrimleşme sonucu türemiş olabileceğini savunmaktadır.

Basklar da Akdenizli sayılır (Marker, 1963). İspanya'nın kuzeyinde ve Fransa'nın güneyinde yaşayan Baskların Batı Avrupa'ya çok eski çağlarda Kafkas bölgesinden gelip yerleştikleri ileri sürülür (Marker, 1963). Bask dilinin, Kuzey Kafkasya dil grubuna büyük benzerlik gösterdiğini ileri süren dilbilimciler vardır. Onlara göre, Bask dilinin Kafkas dilleriyle olan ortaklığı aşağı yukarı üç bin yıl öncesine kadar gitmektedir. Bu durumda, Baskların ana Kafkas grubundan ayrılarak Akdeniz havzası yoluyla bugünkü yaşadıkları yere kadar gelmiş olmaları olasılığı ağırlık kazanan bir görüştür.

Ortadoğu'da yaşayan Araplar ve Yahudiler de (son zamanlarda dışarıdan gelen koloniler hariç) Akdenizli olarak kabul edilir. Zaman zaman antropologlar bu toplumları semitik ya da oryantal toplum şeklinde tanımlamışlardır (Baker, 1974). Güneybatı Asya'nın çöl, dağ ve vahalarında yaşamlarını sürdüren Araplar, önceleri sadece Arap Yarımadası'nda sınırlı kalmışken, Hz. Mu-

hammed'in ölümünden sonra çok kısa bir zaman içinde Afrika'nın içlerine, Orta Asya'ya, Hindistan'a ve Uzak Doğu'ya kadar yayılmayı başardılar.

Filistin Araplarıyla beraber Akdeniz topluluğunun doğu kolu içinde yer alan Ortadoğu Yahudilerinin, yaşadıkları bölgenin yerlileri olarak kabul edilmeleri doğaldır. Ama bugün İsrail'de, Ortadoğu kökenli olandan çok, olmayanlar yaşamaktadır. Böylece, Türkiye de dahil, dünyanın dört bir yanından gelen her etnik gruptan, Yahudi dinine mensup insanlar İsrail'de çok belirgin bir mozaik oluşturmuşlardır. Bu topluluk içinde İspanya'dan gelen *dolikosefal* Yahudilerin yanında, Rusya'dan gelen *brakisefal* Yahudileri buluyoruz. Vaktiyle Hitler'in soykırımından kaçarak ABD'ye yerleşmiş birçok Yahudi İsrail Devletinin kurulmasından sonra Orta-Doğu'ya geldi. Alman Yahudilerinin %32'si sarışın ve mavi gözlüdür. Kuzey Afrika kökenli Yahudilerin hemen hemen tümü esmer, koyu saçlı ve koyu renk gözlüdür. Vaktiyle Etiyopya'da yaşayan ve 1980-1990 yılları arasında uçaklarla İsrail'e nakledilen Falaşalar ise siyah derili ve yapagı saçlıdırlar. Bu yüzden, bazı araştırmacılar bunları *Etyopid* alt toplumu içerisinde dikkate alırlar. 18. yüzyılda sayıları yaklaşık yarım milyon olarak belirlenen Falaşalar hakkında ilginç bir rivayet vardır. Buna göre; Etiyopya'dan gelen Falaşa kabilesinden Saba melikesi Kudüs'ü ziyareti sırasında Yahudiliği benimser ve daha sonra evlenmiş olduğu Hz. Süleyman'dan (bu hikayeyi konu alan "Hz. Süleyman ve Saba Melikesi" adında bir film vardır) Menilek adlı bir erkek çocuk sahibi olur. Menilek, eğitimini Kudüs'te tamamladıktan sonra, annesinin ülkesine döner; orada zamanla bir Yahudi kolonisi oluşturur. İbranice bilmeyen, sadece ana dilleri olan

Amharik dilini konuşan Falaşalar ne yazık ki bugün İsrail'de önemli uyum sorunları ve ırk ayırımı ile karşı karşıya bulunmaktadır. Beyaz Yahudiler tarafından dışlanmakta, fakirlik çekmekte ve ciddi sefalet içinde yaşamaktadırlar. 1973 yılına kadar İsrail'deki Hahambaşları bunları Yahudi olarak bile tanımıyor, Sinagoglara girişlerine izin vermiyorlardı. Deyim yerinde ise çoğu Etiyopya'dan geldiklerine geleceklerine pişman olmuş durumdadırlar.

Cezayir'in Ghardaia Bölgesi'nde Mzab adı altında tanınan bir başka Yahudi kolonisinden de söz etmek yerinde olur (Briggs ve Guede, 1963). Sayıları yaklaşık 1500 kadar olan Mzab Yahudileri Akdeniz toplumuna dahil edilir. 1492'de İspanya'dan kaçıp Cezayir'e sığınmış olan Mzab Yahudilerinin bir kısmı bugün Fransa'ya, bir kısmı da İsrail'e göç etmiş bulunmaktadır. Son 50 yıl içinde, İsrail'in insan dokusu büyük değişikliklere sahne oldu. İsrail'de biri batılı, diğeri doğulu olmak üzere iki etnik grup gelişti. Avrupa'dan buraya göç etmiş olanlar batılıları, diğer kıtalardan gelenler ise doğuluları oluşturur. Böyle bir etnik ayrılma İsrail'de evlilik de dahil birçok ilişkiyi etkilemektedir. Avrupalı Yahudiler Kuzey Afrika ve Etiyopya'dan göç eden Yahudiler için ilkel, kaba, tuhaf yakıştırmalarını kullanırlar. Benzer şekilde, Cezayir'in bağımsızlığına kavuşmasının ardından Fransa'ya topluca göç etmek zorunda kalan Cezayir kökenli Fransızlara da *pied noir* (kara ayaklı) adı verilmiştir. Bu kesimden olan insanlar Fransa'da hala ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmektedir.

Akdeniz tipi; İran'a, Afganistan'a ve hatta Hindistan'a kadar yayılmıştır. Hindistan'da seçkin kastların temelini Akdeniz tipinin kolu sayılan Indo-Afgan alt top-

lumu oluşturur (Weiner, 1972). Bazı araştırmacılar, Avrupa'da *Çigan* ya da *Jitan* adıyla bildiğimiz Romanları da bu Indo-Afgan grubuna sokarlar. Hindistan'dan Avrupa'ya doğru göç eden Romanların, zamanla yerel topluluklarla bir ölçüde karıştıkları söylenir. Avrupa'ya göç eden Romanlar, çoğunlukla Macaristan'da ve İspanya'da yerleşmişlerdir. İspanya'daki Romanlara *Jitan*, Macaristan'dakilere ise *Çigan* adı verilir. Macarların ünlü çigan müziği de adını bu topluluktan alır. Romanlar, Avrupa'nın her yerinde sürekli aşağılanmış ve dışlanmış. Bu talihsiz toplumun 250 bini Nazi toplama kampında öldürüldü. Romanlara olan nefret Avrupa'da hala devam ediyor.

Bulundukları Avrupa ülkelerinin çoğunda vatandaş yerine bile konmazlar. Hırsızlık yapıyorlar, çevreyi kirletiyorlar diye kimse onları meskenlerine yaklaştırmaz. Romanlar, yer yurt tutmayan, sürekli dolaşan, değişik bir yaşam felsefesine sahip insanlar olarak bilinir. Avrupa'da son yıllarda Romanlara, vatanları olan Hindistan'a dönmeleri için uyarılar yapılmaktadır. Fransa'da yakın bir tarihte Romanların bir kısmı sınır dışı edilerek Romanya'ya gönderildi. İtalya'da da aynı ırk ayırımı yapılmaktadır. Oysa, bu topluluk Avrupa'da 600 yıldan beri yaşamaktadır. Beyazların bile Amerika'da bu kadar eski geçmişleri bulunmamaktadır.

Asya'daki Beyazlar

Aynular: Japonya'nın kuzeyinde yer alan Hokkaido Adası'nda yaşarlar. Kimi araştırmacılar Aynuları Beyazlara, kimi Avustralya yerlilerine ve kimi de Asya Sarılarına bağlar (Resim 12) (Vallois, 1967; Baker, 1974).

Resim 12: Geleneksel kıyafetleri içinde ve silahlarıyla iki Aynu avcısı (solda). Aynuların beden kılları aşırı gelişmiştir (sağda).

Kuzeydoğu Asya'da beyaz grubun en uç temsilcisi olarak görülen Aynular, görünür özellikleriyle her zaman araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Ufak yapılı, dolikosefal ve gelişmiş bir kıl örtüsüne sahiptirler. Öyle ki, yeryüzünün en kıllı insanları sayılırlar; bu özellik Aynu kadını için de geçerlidir. Aynuların yüzleri elmacık kemiği hizasında çıkıntılı, saçlar siyah ve hafif dalgalıdır. Kaş kemerleri alın bölgesinde öne doğru çıkıntı yapar. Sayıları bugün 15 bin civarındadır. Ancak, saf Aynu bu sayının çok altında bulunur; çoğu Japonlarla karışmış durumdadır. Özellikle son yüzyıl içerisinde bu karışma çok hızlandı. 1868 yılına kadar Japonların Aynularla evlilik ilişkileri çok sınırlıydı. Hala geleneksel yaşamlarını sürdürmekte olan Aynular, Japonların yayılcı siyaseti karşısında iyice kuzeye çekilmiş bulunmaktadır. Bugün, geçimlerini daha ziyade turistlere sattıkları hediye-

lik eşyadan sağlarlar. Önemli bir kültürlenme süreci yaşayan Aynular hala eski şarkılarını söyler, geleneksel danslarını icra ederler. *Yukar* adını verdikleri bir destanı devamlı tekrar ederek eski günlerini canlı tutmaya çalışırlar. Aynı toplumunda 1822-1855 yılları arasında belirgin bir azalma oldu. Japonların bunda önemli payı vardı. Aynulara ait birçok yerleşim birimi Japonlarca tahrip edildi. Japonlar, nedense Japon takımadalarında kendilerinden başka bir etnik grubun varlığına tahammül edemiyorlar. Zaman zaman, kızamık, çiçek, tüberküloz gibi bazı salgın hastalıkları Aynular arasında kasıtlı olarak yaydılar. Aynular, Japon hükümetince yürütülen asimilasyon politikası sonucu kültürel kimliklerini büyük ölçüde kaybettiler. Aynı kadınları dudaklarına yaptıkları dövmelerle tanınırlar. Erkekleri ise devamlı sakal bırakırlar. Aynuların çok ilginç inanışları vardır; dinleri bir ayı yavrusunun törensel olarak kurban edilmesi üzerine oturur. Buna göre, geleneksel ayinlerinden önce yakaladıkları ayı yavrusunu iki yıl süre ile besler, büyütür ve ona özenle bakarlar.

Asya Türkleri: Asya Beyazları içinde dikkate alınan Türkler, bu kıtanın Mongoloid olarak bilinen Sarılarıyla karıştırılmamalıdır. İlk defa J. Deniker tarafından tanımlanan Asya Türkleri, bazı araştırmacılara göre beyaz-sarı karışımı melez bir toplum (Vallois, 1967) bazılarına göre ise Türko-Tatar olarak tanımlanır (Marquer, 1967). Eski antropoloji kitaplarında Asya Türklerinin hepsi Turan ırkı içerisinde toplanmıştır. Bu topluluğun fiziksel özellikleri arasında orta bir boy, yuvarlak bir baş, elmacık kemikleri çıkıntılı oval veya uzun bir yüz, üst göz kapağı şişkin olan hafif çekik göz, siyah ve düz saç

ve beyaz bir ten ön plana çıkar. Birçok araştırmacı Turaniyen ismi altında bilinen Asya Türklerinin çekik gözlü ve sarı derili Moğollarla karıştırılmaması gerektiğine dikkati çekerler. Kimi araştırmacılar (Vallois, 1967), Asya Türklerini batıdan gelen Avrupalı Beyazlarla Aya'daki Sarılar arasındaki karışımdan ortaya çıkan metamorfik bir topluluk olarak görür ve bunları ne beyaz ne de moğol olarak tanımlar.

Farsça ya da Türkçe'ye akraba dilleri konuşan Asya Türkleri, Hazar Denizinden Altay dağlarına kadar olan çok geniş bir coğrafyaya damgalarını vurmuşlardır. Asya Türklerinin en batıdaki temsilcileri sayılan Anadolu Türklerinde sarıları hatırlatan bazı özellikler, bir taraftan yeni ekolojik koşullara giderek gösterilen uyumun sonucunda, diğer taraftan tarih boyunca yerel toplumlarla olan genetik karışmalar yüzünden ya kaybolmuş ya da büyük ölçüde azalmıştır. Bu *mikro evrimsel süreç* dünyanın her yerinde olduğu gibi Anadolu'da da benzer şekilde işlemiştir. *Anadolu'nun biyolojik ve kültürel mirasıyla yoğrularak yepyeni bir oluşum kazanan Anadolu Türklerini bu nedenle Asya'daki soydaşlarıyla aynı kalıba oturtmaya çalışmak pek gerçekçi olamaz.* Asya Türklerini Türko-Tatar diye isimlendiren ve Beyazların doğudaki en uç temsilcisi gibi gören araştırmacılar da vardır (Vallois, 1967). Asya'da yaşayan Türk toplumları Türkmenler, Volga Tatarları, Özbekler, Kırgızlar, Tacikler, Kazaklar, Çin'de yaşayan Türkistanlılar ve Azeriler olmak üzere bellibaşlı sekiz grupta toplanırlar.

Anadolu coğrafyasında yaşayan Türk toplumuna gelince, neredeyse yüzyıla yakın bir süredir devam eden arkeolojik ve antropolojik araştırmalarla Anadolu toplumları ve bunların yarattığı uygarlıklara ait bilgilerimiz

oldukça zenginleşmiş bulunmaktadır. Avrupa ile Asya arasında bir köprü sayılan ülkemiz tarih öncesi dönemlerden beri (özellikle Madenler çağından itibaren) Balkanlar, Kafkasya, Orta-Doğu ve Doğu'da İran ile arkeolojik ve antropolojik yönden devamlı bir etkileşim içinde bulunmuş, zaman olmuş nice toplulukları kendi gen ve kültür potasına katmış ve sonuçta zengin bir kültürel ve biyolojik mirasın sahibi olmuştur. Biz Anadolu toplumları bu biyolojik ve kültürel çeşitliliğimizle ne kadar övünsek azdır.

Macarlar: Ortaçağlarda Avrupa içlerine kadar uzanan Asya toplumlarının bazı kolları, yerel toplumlarla kaynaşma sonucunda çeşitli etnik grupları meydana getirmişlerdir. İşte Macar olarak bildiğimiz, aynı zamanda *Hungarus* adıyla da tanınan topluluk bunlardan biridir. Aslında Macarların kökeninin, bugünkü yaşadıkları yere nereden geldiği her zaman tartışma konusu olmuştur. Macarlar Finlilerle akraba olup, dilleri de Fin-Uygur dil grubuna mensuptur. Macarların atası olan göçebe kavimin, Hristiyanlığın başlangıç dönemlerinde Urallardan batıya doğru kovulmuş oldukları, stepler içerisinden güneybatı yönünde ilerleyerek sonunda Don ve Kuban nehirleri arasındaki topraklara yerleştikleri ve zamanla Batıya doğru giderek bugünkü yaşadıkları topraklara geldikleri söylenir. Söz konusu göçebe toplum *Onagur* olarak bilinmekte ve Hungarian sözcüğünün de Onagurun slavlaşmış şekli olduğu ileri sürülmektedir (Koestler, 1977).

Afrika'daki Beyazlar

Afrika'da Sahra ölü'nde ve Sudan'ın kuzeyinde Beyazlar, güneyinde ise Siyahlar yaşar. Siyah kıta olarak bilinen Afrika aslında, çok değişik renklerde deriye sahip çeşitli insan gruplarını barındırmaktadır. Örneğın Fas, Tunus, Cezayir ve Mısır'ı içine alan bölgede yaşayan Beyazlar, Akdeniz toplumunun Sahra alt grubuna dahil edilirler. Arap ve Berberlerin temsil ettiği bu grup aynı zamanda *Hamitik* olarak da bilinir. Hamitikler iki büyük gruba ayrılır (Weiner, 1972; Baker, 1974).

Kuzey Hamitikler: Sahra ölü'nü çevreleyen coğrafyada yaşayan Berberler, Tuaregler, Tibbular ve Morlar bu gruba dahildir. Bunlarda deri rengi açık ya da esmerdir. Saç genelde koyudur; ama Berberler arasında sarı saçlı, mavi gözlülere sıkça rastlanır. Kuzey Hamitikler ince ve uzun yapılıdır. Çoğunlukla hayvancılıkla geçimlerini sağlayan göçebe topluluklardır (Claudot-Howad, 1987). Çöl insanları olarak bilinen Tuaregler günümüzde Cezayir, Libya, Mali, Nijer ve Burkina Faso olmak üzere beş ülkeye dağılmış halde yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu ülkelerde büyük ölçüde azınlık durumundadırlar. Tuareglerin büyük bölümü aslında Nijer'de yaşar. Önemli bir kısmı Müslüman'dır. Ancak, son yıllarda yavaş yavaş yerleşik hayata geçmektedirler. Küçük ölçekli tarımla uğraşan Tuaregler bile vardır. Çok zor koşullarda yaşayan Tuareglerin yaşam beklentisi 42 yıl gibi oldukça düşük bir süredir. Kuraklık ve bitip tükenmez çöl fırtınaları yaşamı çekilmez hale getirmektedir. Tuaregler erkek egemen bir aile yapısı gösterir. Erkeğın rızası olmadan kadın hiçbir şey yapamaz. İslamiyeti kabul et-

miş olan Tuareglerde kadınlar yüzlerini peçe ile kapatırlar. Erkekler ise açık mavi renk bir örtü ile tüm başlarını kapatırlar.

Her kabilenin bir şefi vardır. Tuaregler tek bir dili konuşmazlar; kabilelerin kendilerine ait lokal dilleri vardır. Kendilerine empoze edilen yabancı kültürler altında kendi kimliklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. 1920'lerden 1960'lara kadar Fransız sömürgesi altında kalan Tuaregler, kültürel asimilasyona ciddi şekilde direnç göstermişlerdir. Yaşamış oldukları beş ülkede kültürel kimliklerini kaybetmemek için büyük mücadele veren Tuaregler birleşerek ayrı bir devlet kurma hayali içindedirler; 1960 öncesi Fransız sömürgesi altında, silahlı başkaldırıda bulunan birçok Tuareg erkeği Fransız askerleri tarafından acımasızca öldürülmüşlerdir. Libya başta olmak üzere, azınlık halde bulundukları diğer ülkelerde de Tuareglere karşı belirgin bir ırk ayırımı yapılmaktadır. Günümüzde, Arap ve Berberlerin dünyasına entegre olmaktan başka kendilerine hiçbir seçenek sunulmamaktadır.

Doğu Hamitikler: Mısırlılar, Somaliler, Nübyalılar ve Etiyopya sınırları içinde yaşayan Afar kabileleri tarafından temsil edilir. Mısırlıların Asya kökenli olduklarını ileri süren antropologlar vardır. Bugün en fazla taraftar toplayan görüş ise, Mısırlıların Araplar, Bedeviler ve siyah soylu olmayan bazı Nübya (Yukarı Nil) yerli grupları arasındaki karışmalar sonucu meydana geldikleridir. Mısır'da bugün Müslüman Fellah ve Hristiyan Kıpti (Kopt) olmak üzere iki etnik grup yaşar. Fellahlar genellikle kırsal kesimi oluşturur; Kıptiler ise kentlerde yaşar ve ticaretle uğraşırlar. Kıpti eski Yunancada Mısır-

lı anlamına gelir. Araplar M.S. 639 yılında ülkeyi istila etmeden önce buranın tek halkı Kıpti idi. Geçmişleri zamanımızdan 2000 yıl öncesine kadar gider. Dilleri, kültürleri ve dinleriyle Mısır'da Müslüman Fellahlardan tümüyle ayrı bir cemaat oluştururlar. Bir inanışa göre İsa peygamber Filistin'i terkedip Mısır'a gelmiş ve Kıptiler arasında bir süre yaşamıştır. Hatta aziz Paule ve Antoine Mısır'da yıllarca yaşamış ve orada ölmüştür. Aziz Paule Kıptilerin babası olarak kabul edilir. 119 yaşında ölen aziz Paule'ün mezarı bugün Kıptilerce bir ziyaret yeri olarak düzenlenmiştir. Eski Mısırlıların hiyeroglif yazısının şifresini çözerken ünlü Fransız Champollion Kıptilerin yazı dilinden hareket etmiştir.

SIYAHLAR

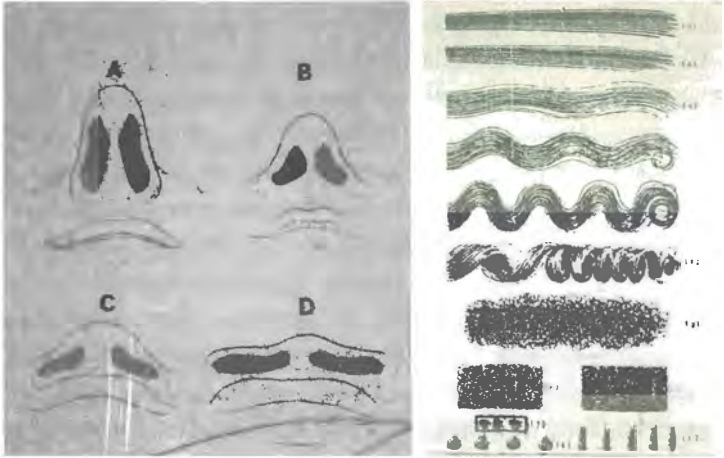
Birçok kaynaklarda sömürge döneminden kalma bir alışkanlıkla *Negroid* olarak geçen Siyahlar, en az Beyazlar kadar yeryüzünde yaygın bir dağılım gösterir (Vallois, 1967). Çok sayıda coğrafi toplumlar ve alt toplumlardan oluşurlar (Weiner, 1972). Siyahlar; saç tipleri, bedensel özellikleri, deri renkleri, burun ve dudak tipleriyle son derece çeşitlilik gösterirler (**Resim 13 ve 14a,b**). Siyahlar üç kıtaya yayılmıştır. Afrika'da yaşayan Siyahlar genellikle *zenci* (negro) olarak tanımlanır. Bu tanımlama Avrupalı sömürgecilerin icadıdır. Ancak, sömürü ve kölelik dönemlerini çağrıştırdığı için Siyahlar bu sözcüğü hakaret olarak görürler. Bugünkü bilgilerimizin ışığında, Siyahların Afrika'da ne zamandan itibaren farklılaşmaya başladığını belirlemek olanaksızdır. Yalnız, bildiğimiz şu ki, *epipaleolitik* çağdan (zamanımızdan 12-13 bin yıl önce) başlayarak Afrika'nın deği-

şik bölgelerinde Siyahlara ait iskeletlere rastlanmıştır. Afrika, Siyahların bir kısmının anavatanı olmakla birlikte, 15. yüzyıldan itibaren Kuzey ve Güney Amerika'ya, Okyanus adalarına köle ticareti yoluyla yoğun nüfus kayması olmuştur. Siyahlar, zorla götürüldükleri bu yeni coğrafyalarda zamanla diğer toplumlarla, özellikle Beyazlarla ve Amerika yerlileriyle karışmak suretiyle, örneğin Brezilya'da olduğu gibi, çok değişik melez tiplerin oluşmasına yol açmışlardır. Bu göç dalgası bazen de tersine olmuştur; örneğin Hint Okyanusu yoluyla Afrika'nın güneydoğusundaki Madagaskar Adası'na gelip yerleşen Asya Sarıları burada yaşayan Siyahlarla karışmışlardır.

Resim 13: Siyah deri, yapağı saç, yassı burun ve kalın dudaklar Afrika Siyahlarını simgeler.

Her ne kadar siyah terimi, incelediğimiz toplumlar için kullanılsa da aslında renk, koyu esmer ya da bakır tonundan siyaha kadar değişmektedir. Siyah renk, deri dışında bazı organları da etkiler. Böyle hallerde renk

Resim 14: Burun tipleri (solda). A: Beyazlarda; B: Sarılarda; C ve D: Siyahlarda yaygındır.

Saç tipleri (sağda). Düz, dalgalı, kıvrıkcık ve yapağı olmak üzere çeşitlilik gösterir. Alt üç sıra genellikle Siyahları simgeler.

hücreleri beyin zarları, karın zarı ya da göz akına kadar yayılır. Nitekim, Siyahlara yakından bakıldığında göz akının bizimkiler gibi beyaz değil de, sarı-turuncu tonda olduğu fark edilir (Weiner, 1972). Siyahlarda, doğumda bebek pembe bir deri rengine sahiptir; ancak bir yaşına doğru, deriye renk veren hücrelerin gelişmelerini tamamlamasıyla birlikte deri rengi anne ve babaninkine benzer bir duruma gelir. Vücuttaki kıllar Beyazlardakine oranla daha az gelişmiştir. Afrika'nın güneyinde, Kalahari Çölü çevresinde yaşayan Hotanto ve Buşmenlerde bedendeki kıllar yok denecek kadar azdır. Saç biçimi Siyahlarda çeşit çeşittir. Güney-Doğu Asya ve Okyanusya'da yaşayan koyu derililerde saçlar, kıvrıkcık ya da dalgalı bir görünüme sahipken, Afrika Siyahlarında genelde

yapağıdır. Hatta, Afrika'da öyle siyah gruplar vardır ki (Mozambik'te yaşayanlar gibi), saç telleri baş üzerinde karabiber taneciklerini anımsatacak tarzda topak topak olmuştur. Yapağı saçlı Siyahlarda saçlar uzunluk açısından kadın ve erkeklerde pek farklılık göstermez. Dolayısıyla, salt saç uzunluğuna bakarak bir siyahın kadın mı yoksa erkek mi olduğunu arkası dönükken anlayamayız. Siyahlarda saç dökülmesi ve kellik çok enderdir. Boy, Siyahlarda belirgin bir dağılım gösterir; Pigmeler gibi aşağı yukarı 120 cm'lik Siyahların yanı sıra, Nilotikler gibi boyu ortalama 180 cm'ye ulaşan uzun boylular da vardır. Siyah çocuklarda büyüme hızı, Beyazlardakine oranla biraz farklıdır; doğumda siyah bebek beyaza oranla ortalama 200 gram daha hafif gelir. Bu fark 2 yaşına doğru 300 grama çıkar. Her ne kadar bu farklılık ırksal açıdan yorumlansa da, karşılaştırılan siyah ve beyaz toplulukların beslenme alışkanlıkları da hesaba katılmalıdır. Yüz düzeyinde Siyahların, özellikle de Afrika'da yaşayanların en göze çarpan organları burun ve dudaklarıdır. Burun, geniş ve yassıdır. Burun sırtı iki kaşın arasına kadar çıkmaz; çok aşağılarda son bulur. Pigmelerde burun o kadar geniştir ki, adeta yüzü bütünüyle kaplar. Burun delikleri karşıdan bakıldığında çok iyi görülür. Bazı Siyahlarda ise (özellikle Somalililerde ve Etiyopyalılarda) burun ince ve çıkıntılı olup Beyazlardakini hatırlatır. Afrika Siyahlarının çoğunda dudaklar çok kalındır. Burun kökü ile üst dudak arasında çoğunlukla prognatizma dediğimiz bir çıkıntı vardır. Siyahlarda baş genişliğine oranla uzundur. Kulaklar genellikle küçüktür. Omuzlar geniş, kalça ise dar bir yapıya sahiptir. Göğüs kafesi önden arkaya doğru adeta yaslaşmıştır. Siyahların iskeleti genelde Beyazlardakine oranla daha ince ve narindir.

Siyahların Sınıflandırılması

Yeryüzünde yaşayan Siyahları iki büyük grup altında toplayabiliriz:

1. Afrika Siyahları
2. Okyanusya Siyahları

Afrika Siyahları

Uzun süre dil unsuru, Afrikalı Siyahların sınıflandırılmasında kullanılmıştır. Ne var ki, Afrika'da, her kabilenin bile kendine ait dili bulunduğu göz önüne alınırsa, sınıflamalarda dilin ne ölçüde gerçeği yansıttığı tartışılabilir. Afrika'da Sahra Çölü'nün güneyinde kalan kesimin en kalabalık nüfusunu Afrikalı Siyahlar teşkil eder. Bildiğimiz tüm siyah topluluklar bu grup içinde yer alır. Afrikalı Siyahlar 5 alt gruba ayrılarak incelenebilir:

Sudan Siyahları: Büyük Sahra Çölü'nden Ekvator'a, Senegal kıyısından Çad'a kadar uzanan bölgede yaşayan Siyahlar bu alt gruba girer. Sudan toplumunda boy ortalaması 1,70 m'dir; hatta 1,80'e kadar çıkabilir. Deri son derece siyahtır. Dudaklar diğer Siyahlardakinin aksine ince, alın bölgesi tümsektir.

Gine Siyahları: Gine körfezi boyunca uzanan alanda yaşayan kabileler bu alt grubun içerisine girer. Boy, Sudan Siyahlarından daha kısadır. Boy ortalaması 1,64 m ile 1,68 m arasındadır. Burun, dikkati çekecek ölçüde geniştir. Deri koyu kestane rengindedir. Göğüs kafesi gelişmiş olup bacaklar gövdeye oranla kısadır.

Kongo Siyahları: Ekvator ve Ekvator'a yakın bölgeler bu grubun yayılım sahasını belirler. Daha doğrusu; Gabon, Kongo, Angola, Kamerun ve Orta Afrika Cumhuriyeti'ndeki Siyahlar Kongo alt grubuna girer. Boy ortalaması 1,60 m ile 1,63 m arasında değişir. Yüz alçak ve geniş, elmacık kemikleri çıkıntılıdır. Burun oldukça geniş ve deri koyu siyahtır. Kıl örtüsü, savanlık bölgelerde yaşayan Siyahlarınkinden daha fazla gelişme gösterir. Dudaklar aşırı derecede dışa dönüktür. Beden, genel olarak kısadır.

Nilotik Siyahları: Viktorya Gölü'nden Nübya'ya kadar Doğu Afrika'nın büyük bir kısmını kapsar. Nilotikler, ağırlıklı olarak Kongo'nun kuzey bölgesinde yaşarlar. Afrika Siyahları arasında en uzun boya sahip olan Nilotiklerde boy ortalaması 1,78 ile 1,82 m arasında oynar. Afrika siyahları arasında en fazla ilgi uyandıran topluluktur. Nilotikler arasında boyu 2 metreyi bulan insanlara rastlamak olağandır. Nilotiklerde bacaklar ve kollar son derece uzundur. Hayvanlarını güderken Nilotikler, dinlenmek üzere bizler gibi oturmazlar; ayakta bir elleriyle uzun sopalarına dayanırken, bir ayaklarını da diğer bacağın dizine koyarak dinlenirler. Uzun süre böylece tek ayak üzerinde kalabilirler (Baker, 1974).

Güney Afrika Siyahları: Aynı zamanda Zambezi toplumu olarak da bilinir. Belçika'nın eski sömürgesi olan Kongo'dan Kalahari Çölü'ne kadar uzanan bölgede yaşayan topluluklar bu alt gruba girer. Zulular bunlar arasında en iyi bilinendir. Ayrıca, Madagaskar Siyahları da bu alt grup içinde dikkate alınır. Güney Afrika; Hindistan, Malezya ve Avrupa'dan gelen göçmenler yüzünden

oldukça kozmopolit bir toplumun barınağı haline gelmiştir. Dolayısıyla, Güney Afrika'daki şiddetli ırk çatışmalarına, özellikle elmas başta olmak üzere çok zengin maden yataklarına sahip bu topraklara geçmişte Avrupa, Hindistan ve Malezya'dan akın akın bir sürü insanın gelip yerleşmesine paralel olarak, yeni ve karışık bir toplum dokusunun ortaya çıkması yol açmıştır. *Apartheid* olarak bildiğimiz ırk ayırımı işte bu yerlilerle dıştan gelen yabancılar arasında ortaya çıkmış ve yıllar süren şiddetli ırk çatışmalarına dönüşmüştür. Güney Afrika Siyahları tarihte Hotanto ve Buşmenlerle karışmıştır. Siyahların milli kahramanı olarak tanıdığımız Nelson Mandela bu yerlilerin etnik grubundandır.

Güney Afrika Siyahlarında boy ortalaması 1,67 m ile 1,69 m arasında değişir. Prognatizma orta derecede gelişme gösterir. Beden tıknaz bir görünüme sahiptir. Kadınlarda göğüsler oldukça iri, kalça yanlara doğru çok geniştir. Baş genellikle dolikosefaldır.

Etiyopyalılar: Etiyopyalılar Nil Nehri'nin doğusunda Abissini Platosu'nda ve Somali Yarımadası'nda yaşarlar. Ahmara, Danakil, Somali, Masai gibi yerli topluluklar Etiyopya topluluğunun belli başlı temsilcileridir (Vallois, 1967; Weiner, 1972). Siyahlar arasında, yüz hatları Avrupalılara en fazla benzeyen Etiyopyalılarda saç, dalgalı ya da kıvrıkcık, deri esmerle koyu siyah arasında değişen geniş bir yelpaze oluşturur; boy ortanın üzerindedir (1,67 m-1,70 m). Etiyopyalıların burunları, diğer Siyahlardakinin aksine dar ve çıkıntılıdır. Tarihte, bu bölgede Siyahlarla Beyazlar arasında yoğun karışmaların olduğu bilinmektedir. Hatta bu yüzden Etiyopyalıları, *melez toplum* diye tanımlayanlar da vardır. Öyle ki beyaz ten-

leri, mavi gözleriyle çok ilginç bir görüntü sergileyen Ahmara yerlileri antropologların hayranlığını kazanmıştır (Resim 15). Etiyopyalılar da bu güzellikleriyle övünürler. Hatta halk arasındaki bir inanışa göre, Tanrı insanı yaratırken üç deneme yapmış; ilkinde pek başarılı olamamış, fırında pişirdiği insanı erken çıkarmış ve bakmış ki pek dozunda pişmemiş, o yüzden onu Avrupa'ya bırakmış ve bu soydan Beyazlar türemiştir. Bu nedenle Etiyopyalılar, Beyazları “çiğ insan” diye tanımlar. Tanrı, ikinci denemesinde ise, süreyi geçirdiğinden dolayı, çok siyahlaşmış bir insan ortaya çıkmış; onu da beğenmeyerek Afrika'ya bırakmış ve bunlar da Siyahların soyunu oluşturmuştur. Artık son denemesinde Tanrı, daha tedbirli davranarak insanı tam istediği dozda pişirmiş ve bu son eserini çok beğenerek Afrika'nın doğusuna bırakmış; bu insandan da bugünkü Etiyopyalılar türemiştir.

398 Femme ménéasienne de peau claire (Éthiopie).

Resim 15: Solda mavi gözlü, açık tenli ve yapağı saçlı Etiyopyalı (Amhara kabilesi); sağda koyu derili ve yapağı saçlı Etiyopyalı. Amhara yerlileri kendilerini soylu bir kabile olarak görür ve diğer Etiyopyalılarla evlenmezler.

Yaşayan Yerliler-Yok Olan Kùltürler

Dinleri-Büyüleri-Ritüelleri-Beslenme Alışkanlıkları-Hastalıkları

İrkçi beyaz kesimlerin kitaplarında çağdaş ilkeller diye sıkça gündeme getirdikleri yerlilerin önemli bir bölümü Afrika, Güney Amerika ve Okyanusya coğrafyasında varlıklarını sürdürmektedir. Tasmanya (Avustralya kıtasının güney batısında), Ateş Adası (Arjantin'in en güney ucu) ve Amazon bölgesindeki (Güney Amerika) yerlilerimiz ise çoktan kayboldular. Bir kısmı da hızla dünyayı saran endüstrileşme sürecinde kültürel kimliklerini kaybetme sürecindeler. Geçim ekonomileri avcılık-toplayıcılık üzerine kurulmuş olan bu yerli topluluklar, günümüzde önemli ölçüde yerleşik yaşama geçmiş olsalar da, alışageldikleri geleneksel yaşamlarından az da olsa bir şeyleri koruma gayretiyle varoluş mücadelelerini sürdürmekte. Tüm dünya genelinde sırf avcı-toplayıcı yaşam biçimine sahip yerlilerin sayısı 40 bini geçmez.

Afrika'nın Yerlileri

Afrika'da avcılık ve toplayıcılığa dayalı geleneksel yaşam biçimini sürdüren yerli grupları iki farklı coğrafyada görüyoruz; biri Güney Afrika'daki Kalahari Çölü olup, *Hottanto ve Buşmenler* tarafından iskan edilmiştir; diğeri ise Doğu ve Orta Afrika'yı kapsayan ekvatorial ormandır. *Pigmeler ve Hadza yerlileri* de burada yaşamaktadır (Vallois, 1967, 1970; Weiner, 1972). İnsanın aşağı yukarı 2,5 milyon yıllık kültür tarihini dikkatle izlediğimizde, avcılık ve toplayıcılıkla simgelenen temel yaşam biçiminin bu uzun kültürel tarihin %99 gibi çok önemli bir bölümünü oluşturduğunu görürüz. Tarihöncesi çağlardan başlamak üzere adım adım izlediğimiz kültürel değişim dünyanın her tarafında aynı hızda gerçekleşmemiş; bazı bölgelerde hızlı bir değişme süreci yaşanırken, bazı gözden uzak köşelerde de doğa koşullarının elverişli bulunmaması, diğer bölgelerden kopuk olmanın yol açtığı bilgi alışverişinden yoksun kalma gibi nedenlerden ötürü avcı-toplayıcı geçim ekonomisi varlığını bugüne değin sürdürmüştür. Toplayıcılık deyip geçmemek gerekir; zira bu şekilde elde edilen yiyeceklerin kalori ve besin değeri hiç de öyle yabana atılacak gibi değildir. Toplayıcılıkla geçimini sağlayan topluluklar doğayı tahrip etmeden, doğal kaynakları tüketme noktasına getirmeden ve doğaya azami ölçüde saygı duyarak kendileri için yeterli besinleri kolayca temin ederler. Avcı toplayıcı topluluklarda sınıflaşma yoktur; bireyler arasında tam bir eşitlik bulunur. Paylaşma esastır. Yazıları yoktur, ama sözlü kuralları yazıdan daha kalıcıdır. Kişisel eşyaları dışında mülkiyet kaygıları bulunmaz, sahip oldukları araç, gereç ve her türlü av silahları kabi-

lenin ortak malı sayılır. Yerlilerimiz çoğunlukla küçük örgütlenmiş topluluklar halinde yaşarlar. Aralarında akrabalık ya da evlilik ilişkileriyle bağlantı bulunan genelde dört-beş aile birarada yaşar. Her kabilenin birey sayısı 30-35 arasında değişir. Aslında grubun büyüklüğü bir topluluktan diğerine, hatta aynı toplulukta bir mevsimden diğerine değişebilir.

İlkel yaşam kusurlu bir yaşam mı? Geleneksel yaşam tarzını terk etmemiş yerli toplulukları küçümsemek, onları dışlamakla doğru mu yapıyoruz? İlkellik ne ile ölçülebilir? Kim ilkel? Onlar mı, yoksa onlara yaşam hakkı tanımayan, onların kültürlerini her geçen gün biraz daha yok eden, içinde barındıkları doğayı tahrip eden bizler mi? Gerçekten de on binlerce yıldan bu yana çevreleriyle barışık yaşamış geleneksel topluluklar, hızla büyüyen endüstri toplumlarının giderek kısılcasına girmişlerdir. Gelişen teknoloji, dünyamızda bugün *teknolojik insan* denilen yeni bir canavar yarattı. Bu teknolojik insan da zamanla *patolojik insan*'a dönüştü. İşin kötüsü kendi kuyusunu kazmaya başladı. Gözünü teknoloji bürümüş bu yaratık; kendi halinde ve çevresine zarar vermeden yaşayan, doğadaki yerüstü ve yeraltı zenginlikleri saçıp savurmayan yerli toplulukları kısa zamanda haritadan silecektir. Asla unutulmamalıdır ki, ilkel diye aşağılanan geleneksel toplulukların yaşamları aslında bizlerinkinden daha kalitelidir. İlkelerde yaşlılara büyük saygı duyulur. Onlar, efsanelerin, hikayelerin, destanların ve geleneklerin devamlılığını sağlarlar. Anne ve babanın çocuklarla olan ilişkileri daha insancıl ve daha sıcaktır. Anne, baba ve çocuklar arasında inanılmaz bir sevgi çemberi oluşmuştur. İnsanlar arasında eşitlik vardır. Bireyler birbirlerini sömürmezler. Bu ge-

leneksel topluluklarda genellikle özel mülkiyet kavramı yoktur. Zaten, sürekli olarak bir yerden diğerine göç ederler. Toprak ya da av hayvanı kimsenin tekelinde değildir. Birçok mal ortak kullanılır. Hırsızlık batı toplumlarında çok sık görülen bir olaydır; çünkü gelir dağılımında önemli bir sosyal eşitsizlik oluşmuştur. Oysa, avcı-toplayıcılarda her birey, grup içinde, gereksinim duyduğu her şeye kolayca ulaşır. İlkel diye aşağıladığımız bu insanlar aç gözlü, ihtirash ve bencil değildir. Bugün batılı diye tanımladığımız çoğu topluluklarda artık yavaş yavaş yitirilmiş olan insancıl değerler bu insanların değişmez karakteridir.

Baş döndürücü bir teknolojik gelişmenin büyüüne kapılıp sürüklenen günümüz insanı, ne yazık ki kendine giderek yabancı hale gelmektedir. Hızlı değişmenin bir gereği olarak, doğal kaynakları da hızla tüketen endüstri toplumları, çılgın bir tüketiciliğin esiri olmuş; yoğun bir kentleşmeye bağlı olarak çevresini kirletmiş, doğaya egemen olma sevdasıyla doğayı yok etmenin eşğine gelmiş, yarattığı çöp dağlarının içinde boğulmuştur. Dünyanın birçok gelişmiş toplumunda, yaşamın kalitesi giderek düzeleceği yerde aksine kötüleşmektedir. Bu gidişin tehlikesini kavrayan birçok batılı ülke ciddi önlemler almaya başlamıştır. İlkel, yabani diye haksız yakıştırmalarla tanımladığımız yerlilerin dünyalarına girip, onların yaşam biçimlerinden alınabilecek dersler yok mudur? *Belki de kaybettiğimiz mutluluğumuzun sırlarını onların küçük dünyalarında yeniden bulabiliriz.* Endüstrileşmiş toplulukların, dünyanın en uç köşelerinde sakin biçimde doğa ile barışık halde yaşamlarını sürdüren bu yerlilere yapacağı en büyük iyilik, onları kendi hallerinde rahat bırakmak olacaktır. Sayıları bir

elin parmakları kadar azalan bu topluluklar “gölge etme başka ihsan istemez” dercesine, beyaz insana hep mesafeli durmaktadır. Bugün çoğu gelişmiş ÷lkeler yavaş yavaş günah çıkarmaya başladı. Geleneksel topluluklara artık sempati duymakta; onlara “soyu tükenmekte olan hayvanlara gösterdikleri özel ilgiyle!” yaklaşmaktadır. Bu bağlamda, örneğin 1993 yılı **Yerlilerin Yılı** olarak ilan edildi. Kanada, 1992 yılında Inuitlere (Eskimoların Kanada’da yaşayan kesimi) anayasal haklar verdi. Geleneksel toplulukların bitki, hayvan ve doğal çevre konusundaki paha biçilmez bilgileri değerli bir miras olarak kabul edilmektedir. Biyolojik ve kültürel çeşitliliğin bu yaşlı gezegenimizde hala bir yeri olduğunu unutmayalım ve bu değerleri gözümüz gibi koruyalım.

Afrika’daki cüce dostlarımız Pigmeler: Afrika’nın ekvator kuşağında, eski adı Zaire olan Kongo Demokratik Cumhuriyeti’nin kuzeydoğusunda tropik ormanlar içerisinde yaşayan Pigmeleri (**Resim 16 ve 17**), işte bu bakış açısı altında incelemeye çalışalım. Pigmeler; doğu, batı ve merkezi Pigmeler olmak üzere üç gruba ayrılır (Weiner, 1972). Tüm Pigmelerin bugünkü sayıları 50 bini geçmez. Pigmenin sözcük anlamı ne olabilir? Kimileri bu adın, eski Mısırlılardaki bir uzunluk ölçüsü olan *pi-mahî*’den geldiğini söyler. Bu ölçü 75 cm kadardır. Ayrıca, Pigme topluluğunun, adını Yunanca’da kısa boylu ve çirkin yaratıkları tanımlamakta kullanılan, masallarda da parmak çocuk anlamına gelen *Pygma* veya *Pygmaios*’dan almış olabileceğini ileri sürenler de vardır. Pigmeler, eski Mısır’da çok iyi tanınıyordu. Bu ufak tefek insanları çok küçümserlerdi. Hatta, Firavunlar, saraylarında onlara soytarılık yaptırıp eğlenirlerdi.

Resim 16: Solda ok ve yayı ile bir Pigme avcısı; sağda tırtıllardan şiş kebabı yapmaya hazırlanan bir Pigme kadını.

Resim 17: Pigmelerin kulübeleri mevsimlidir. Muz yapraklarıyla tepesi kaplanan bu kulübeleri kadınlar yapar. Genelde 30 kişiden oluşan 5-6 aile birarada yaşar.

Pigmeler, Afrika'nın cüce siyahları olarak bilinir; erkeklerde boy ortalaması 144 cm, kadınlarda ise 133 cm'dir (Vallois, 1970). Pigme bebekleri aslında beyaz yaşıtlarından küçük değildir; 9-10 yaşlarına kadar normal şekilde büyüyen Pigmelerin boyları ne ilginçtir ki bu yaşlardan sonra büyük ölçüde yavaşlar ve erişkinlikteki çok kısa boy ortaya çıkar. Bunun nedeni pek anlaşılmamıştır. Pigmelerin yüzleri geniş, elmacık kemikleri çıkıntılıdır. Burun o kadar geniştir ki, adeta tüm yüzü kaplar. Burun genişliği burun yüksekliğinden fazla olan tek topluluktur. Bir Pigmeye karşıdan bakıldığında ilk göze çarpan burnudur. Esmer-sarı karışımı bir deri rengine sahiptirler. Saçlar yapagıdır. Gövde ve kollar bacaklara oranla uzundur. Bu bedensel yapı onlara ilginç bir görünüm kazandırır. Vücutlarındaki yağ bezleri keskin bir koku salgılar ve bu kokuya da çeçe sinekleri yaklaşamaz. Pigmeler bu sayede zararlı sineklerden doğal biçimde korunmuş olurlar. Çok küçük boyları, balta girmemiş sık ormanlık bölgede kendilerine büyük avantaj sağlar. Çok çekingen insanlardır. Yabancılarla pek ilişki kurmayı sevmezler; en ufak bir tehlike anında hızla ormanda gözden kaybolurlar.

Pigmelerin, komşuları olan siyah kabilelerle ticaret ilişkileri çok ilginçtir. Avcı-toplayıcı Pigmelerin çiftçi komşularıyla yaptıkları alışveriş bir tür al gülüm, ver gülüme dayanır. Genellikle Bantu ve Sudanlılarla ticaret yaparlar. Pigmeler siyah komşularına, muz başta olmak üzere, orman meyveleri, et, av aletleri, sepet verirken; onlardan da genellikle tarım ürünleri, tütün, çeşitli giysiler ve çanak-çömlek gibi nesneleri alırlar. Ancak bu ticaret, geçmişte olduğu gibi bugün de takas yoluyla olur. Zira, bu geleneksel toplulukların alışverişlerinde para

söz konusu değildir. Bugün, pazarlık yoluyla gerçekleştirilen ticaret, yakın geçmişte *sessiz ticaret* yoluyla oluyordu. Pigmelerin, takas etmek istedikleri ürünleri için ormanda belirli yerleri vardı. Buraya malını koyan Pigme, oradan uzaklaşıp gider. Daha sonra Bantu siyahı aynı yere gelip Pigmenin bıraktığı ürünü alıp kendisininkini koyar. Böylece iki taraf da birbirlerinin yüzünü görmez. Bu tür sessiz ticaret bazı Güney Amerika Kızılderililerinde de görülür. Bir inanışa göre, Pigmeler, ticaret yaptıkları komşularına güvenmedikleri için ürünlerini bıraktıkları yere zehirli oklar taşıyan silahlı adamlarla gelirlermiş. Yine, kimi araştırmacılara göre, Pigmelerin bu dolaylı ticaret yapma adetlerinin temelinde komşu kabilelerden enfeksiyon kapma korkusu yatmakta imiş. Aslında, Pigmelerin yaşadıkları sık ormanlık alanın çevresindeki Siyahlar da Pigme dünyasına girmekten korkarlar. Onlar için orman öngörülme-yen tehlikelerle doludur. Orada kötülük yapan şeytan gizlidir. Komşu köylülerin gözünde Pigme, ormanda sürekli yaşadığı için şempanzeden bir gömlek üstün hayvan gibi kabul edilir. Komşu köylüler Pigmelerin efendisidir. Onları sahiplenir, zaman zaman tarlalarında çalıştırır. Her ne kadar komşuları Pigmeleri hayvan gibi görüyor, onları adam yerine koymuyorlarsa da eğer eşleri kısırsa Pigme kadınlarını eş olarak almakta hiç tereddüt etmezler. Bu amaçla Pigmelerin yaşadıkları köylere baskınlar düzenler ve kızlarını kaçırlar. Pigmelerin komşu kabileleriyle olan evlilik ilişkileri çok seyrek ve aynı zamanda tek yönlüdür. Pigmeler genellikle komşulara gelin vermekte, ama onlardan hiç gelin alamamaktadır. Böylece gen akışı da tek yönlü olmaktadır. Bu nedenledir ki, yüzyıllar boyu Pigmeler kendilerine özgü görünür

özelliklerini koruyabildiler (Weiner, 1974). Bir Pigme erkeğinin çok eşle evlenmesi yasak değildir. Dul kalan kadın, kocasının kardeşleri veya yakın akrabalarıyla evlenir. Pigmelerin sürekli kaldıkları evleri yoktur. Genellikle, bambu dallarından ve muz yapraklarından mevsimlik konut inşa ederler. Tıpkı bizlerde olduğu gibi, çekirdek aile düzeni görülür. Pigmeler, araç-gereç kullanılarak ateş yakmayı bilmezler; yaktıkları közü ise canlı tutar, göçerlerken bu közü beraberlerinde taşırlar. Topluluk içinde belli bir hiyerarşi yoktur; şef ya da reis bulunmaz. Kabile başkanı yoktur. Pigmeler, yaşadıkları bölgenin en barışçıl, sakin, sıcakkanlı topluluklarıdır. Ne aralarında, ne de diğer kabilelerle savaştıkları görölmüştür. Az çalışıp, çok eğlenirler. Her fırsatta şarkı söyler, çomakları birbirlerine vurarak çıkardıkları sesler eşliğinde dans ederler. Küçük dünyalarında mutlu bir yaşam sürerler. Dansları ve söyledikleri şarkılarla bir bakıma şeytani varlıkları ve kötülükleri kovarlar.

Pigmelerde avlanma üç türdür; zehirli oklarla yapılan avlanma sadece erkeklere aittir. Ağ ve tuzak yoluyla olan avlanmada ise kadınlarla erkekler beraber hareket eder. Toplayıcılık sadece kadınların görevidir. Kadınlar, besin toplarken tüm yüklerini ve bebeklerini sırtlarında taşır, böylece ellerini serbest kullanma olanağı bulurlar. Muz ve bal Pigmelerin en favori besinlerdir. 20 metre yüksekliğindeki ağaçların kovuklarına arıların yaptığı bal Pigmelerin sıkça tükettiği besin kaynağıdır. Bu son derece değerli besin kaynağını alabilmek için ölümcül tırmanışlar yapmak zorundadırlar. Av için kullandıkları köpek dışında, Pigmelerin evcil hayvanları yoktur. Dolayısıyla, süten kestikten sonra bebeklerine verecekleri hayvan sütü söz konusu değildir. Pigmeler

3-4 yaşlarına kadar bebeklerini emzirirler. Diyetleri, proteince zengin olup, karbonhidrat ve yağ bakımından fakirdir. Pigmeler ormanda böcek, kuş, kuş yumurtası, tırtıl ne bulurlarsa yerler. Tırtılları şişe dizip ateşte pişirerek şiş kebab şeklinde yemeyi çok severler. Hayvansal besinlerin yanısıra ormanda topladıkları çeşitli bitkisel besinleri vardır. Yaşlı Pigmelerin birçok şifalı otları tanıdıkları ve bunlarla hastaları tedavi ettikleri bilinir.

Pigme kadınları sadece belden aşağısını kapatırlar, üstleri çıplaktır. Pigmelerde her kabilenin ayrı bir dili vardır. Pigmeler sayı saymayı bilmezler; aralarında ona kadar sayabilenler çok azdır. Biz sayıyoruz da ne oluyor? Bu yerliler tek tanrıya inanırlar. O da ormanın gücüdür. Kendilerini barındıran, besleyen ve koruyan ormanı kutsal bir ana olarak bilirler. Sevgi, saygı ve güven duygularının egemen olduğu bu Tanrı-kul ilişkisinde korkuya yer yoktur. Eğer bir şeyler yolunda gitmiyorsa orman Tanrısının kızgın olduğu, onun ihmal edildiği inancına kapılırlar. Bu durumda ava çıkar, getirdikleri hayvanların etiyle ormanda kendilerine ziyafet çeker, dans eder, ormanı mutlu etmek için şarkılar söylerler.

Pigmeler için ölüm, doğal olmayan bir olaydır. Doğal olan sadece hayattır. Bir Pigmenin ölümünden lanet ve büyü sorumludur. Törenlerden pek hoşlanmayan Pigme, ölen yakının efendileri olan komşu Siyahlara teslim eder, tören ve gömme işlemleri o Siyahların yaşadığı köyde yapılır.

Tüm geleneksel topluluklarda olduğu gibi Pigmelerin okuma yazması yoktur; ama anne, çocuğunun eğitimine ayrı bir önem verir; onu her gittiği yere sırtında taşır. Aslında, kabile içerisindeki tüm çocuklar öz evlat gibi sevilir. Onlar arasında hiçbir ayırım yapılmaz. 10-

11 yaşlarına gelen Pigme erkekliğe adım atarken önce sùnnet edilir.

Özetle, tarım ve hayvancılığı bilmeyen, çanak-çömlek yapamayan, avlanma ve toplamayı temel yaşam biçimi olarak sürdüröen Pigmeler ormanla adeta bütünleşmiş, içinde yaşadıkları doğal çevre ile ideal bir denge oluşturmuşlardır. Komşuları tarafından sürekli aşağılanan, insan yerine konulmayan Pigmeler Kongo Demokratik Cumhuriyeti sınırları içinde son yıllarda adeta ölüm kalım savaşı vermektedirler. Kongo Kurtuluş Hareketi'ne mensup isyancı askerler ormanda rastladıkları Pigmeleri uğursuzluk getirir düşüncesiyle öldürmektedir. Pigmeleri insan olarak kabul etmeyen bu Kongolu askerler öldürdükleri Pigmelerin kafalarını yanlarına alıp köyde şarkı söyleyerek dolaşmakta, Pigme eti yiyecek güç ve kuvvet kazandıklarını iddia etmektedirler. Kongo ormanlarındaki goril, gergedan ve okapi denilen hayvanlar uluslararası kuruluşlarca koruma altına alınırken, Pigmelerin son 5 yıl içinde yok olma tehlikesiyle burun buruna gelmesi kimsenin umurunda değil. *Her zaman beyaz insanın siyahı yok etmesine alışmıştık. Ama bu kez siyah siyahı yok ediyor.*

Çöl insanları Buşmenler: Afrika'nın güneyinde, Kalahari Çölü çevresinde dağınık biçimde yaşayan Hotanto ve Buşmenlerin sayıları, her geleneksel toplum gibi, giderek azalmaktadır (Coon, 1969; Weiner, 1972; Kottak, 1997). 1956 sayımına göre aşağı yukarı 55 bin kişi oldukları saptanmıştır. Güney Afrika Cumhuriyeti, Botswana, Namibya başta olmak üzere beş ÷lkeye dağılmışlardır. Hotanto ve Buşmenlere dair ayrıntılı bilgilerimizi bu yerli topluluklar arasında uzun seneler yaşamış olan

3-4 yaşlarına kadar bebeklerini emzirirler. Diyetleri, proteince zengin olup, karbonhidrat ve yağ bakımından fakirdir. Pigmeler ormanda böcek, kuş, kuş yumurtası, tırtıl ne bulurlarsa yerler. Tırtılları şişe dizip ateşte pişirerek şiş kebab şeklinde yemeyi çok severler. Hayvansal besinlerin yanı sıra ormanda topladıkları çeşitli bitkisel besinleri vardır. Yaşlı Pigmelerin birçok şifalı otları tanıdıkları ve bunlarla hastaları tedavi ettikleri bilinir.

Pigme kadınları sadece belden aşağısını kapatırlar, üstleri çıplaktır. Pigmelerde her kabilenin ayrı bir dili vardır. Pigmeler sayı saymayı bilmezler; aralarında ona kadar sayabilenler çok azdır. Biz sayıyoruz da ne oluyor? Bu yerliler tek tanrıya inanırlar. O da ormanın gücüdür. Kendilerini barındıran, besleyen ve koruyan ormanı kutsal bir ana olarak bilirler. Sevgi, saygı ve güven duygularının egemen olduğu bu Tanrı-kul ilişkisinde korkuya yer yoktur. Eğer bir şeyler yolunda gitmiyorsa orman Tanrısının kızgın olduğu, onun ihmal edildiği inancına kapılırlar. Bu durumda ava çıkar, getirdikleri hayvanların etiyle ormanda kendilerine ziyafet çeker, dans eder, ormanı mutlu etmek için şarkılar söylerler.

Pigmeler için ölüm, doğal olmayan bir olaydır. Doğal olan sadece hayattır. Bir Pigmenin ölümünden lanet ve büyü sorumludur. Törenlerden pek hoşlanmayan Pigme, ölen yakınına efendileri olan komşu Siyahlara teslim eder, tören ve gömme işlemleri o Siyahların yaşadığı köyde yapılır.

Tüm geleneksel topluluklarda olduğu gibi Pigmele-
rin okuma yazması yoktur; ama anne, çocuğunun eği-
timine ayrı bir önem verir; onu her gittiği yere sırtında
taşır. Aslında, kabile içerisindeki tüm çocuklar öz evlat
gibi sevilir. Onlar arasında hiçbir ayırım yapılmaz. 10-

11 yaşlarına gelen Pigme erkekliğe adım atarken önce sùnnet edilir.

Özetle, tarım ve hayvancılığı bilmeyen, çanak-çömlek yapamayan, avlanma ve toplamayı temel yaşam biçimi olarak sürdüren Pigmeler ormanla adeta bütünleşmiş, içinde yaşadıkları doğal çevre ile ideal bir denge oluşturmuşlardır. Komşuları tarafından sürekli aşağılanan, insan yerine konulmayan Pigmeler Kongo Demokratik Cumhuriyeti sınırları içinde son yıllarda adeta ölüm kalım savaşı vermektedirler. Kongo Kurtuluş Hareketi'ne mensup isyancı askerler ormanda rastladıkları Pigmeleri uğursuzluk getirir düşüncesiyle öldürmektedir. Pigmeleri insan olarak kabul etmeyen bu Kongolu askerler öldürdükleri Pigmelerin kafalarını yanlarına alıp köyde şarkı söyleyerek dolaşmakta, Pigme eti yiyecek güç ve kuvvet kazandıklarını iddia etmektedirler. Kongo ormanlarındaki goril, gergedan ve okapi denilen hayvanlar uluslararası kuruluşlarca koruma altına alınırken, Pigmelerin son 5 yıl içinde yok olma tehlikesiyle burun buruna gelmesi kimsenin umurunda değil. *Her zaman beyaz insanın siyahı yok etmesine alışmıştık. Ama bu kez siyah siyahı yok ediyor.*

Çöl insanları Buşmenler: Afrika'nın güneyinde, Kalahari Çölü çevresinde dağınık biçimde yaşayan Hotanto ve Buşmenlerin sayıları, her geleneksel toplum gibi, giderek azalmaktadır (Coon, 1969; Weiner, 1972; Kottak, 1997). 1956 sayımına göre aşağı yukarı 55 bin kişi oldukları saptanmıştır. Güney Afrika Cumhuriyeti, Botswana, Namibya başta olmak üzere beş ülkeye dağılmışlardır. Hotanto ve Buşmenlere dair ayrıntılı bilgilerimizi bu yerli topluluklar arasında uzun seneler yaşamış olan

Lee (1993)'ye borçluyuz. Kalahari Çölü'nün gururlu ve özgürlük aşığı bu topluluklarını 1860'larda tanıdık. Aslında bu tarihi biraz daha eskiye götürmek mümkün; Alman sömürgeciler 17. yüzyılda Ümit Burnu'na (Güney Afrika'nın en uç kısmı) geldiklerinde iki tip yerli grupla karşılaştılar; sığır ve keçi güden Hotantolar ile sadece avcılık ve toplayıcılıkla geçimlerini sürdüren Buşmenler. Bu yerlilerin genelde boyları orta ya da kısa, saçları yapağı, derileri koyu esmer, burunları çok geniş ve yassı, dudakları kalındır. Bu iki topluluğun tarihi, yaşadıkları bölgelerde 18 bin yıl öncesine kadar gitmektedir. Buşmenler sömürgecilik akımının ilk kurbanları oldular. Topraklarına saldıran Avrupalı istilacılar bu yerlilerin her şeylerini yok ettiler. Onları açlık ve sefaletle sürüklediler. Beyaz avcılar, Buşmen topraklarında fildişi, gergedan boynuzu ve hayvan kürkü peşinde koştular. Buşmen kadınlarına tecavüz ettiler.

Buşmenlerin komşusu olan Hotanto kadınlarının kalçalarında arkaya doğru *steatopiji* ismi verilen belirgin bir tümseklik vardır (**Resim 18 ve 19**) (Baker, 1974). Çok fazla yağ depolanmasıyla oluşan bu çıkıntıya Hotanto kadını, bebeğini bile rahatça oturtabilir. Aynı özellik Okyanusya'da Andaman Adası kadınlarında da vardır. Buşmen erkeklerinde bacaklar gövdeye oranla kısadır. Deri altı yağ tabakasının çok az derecede gelişmiş olmasından dolayı, deri gençlerde bile kırıksık bir görünüme sahiptir. Sakal, bıyık ve beden kılları çok az gelişmiştir.

Buşmenler köylerini çok kolay kurar ve sık sık da yer değiştirirler. Bir kamp yerinde birkaç aydan fazla kalmazlar. Adeta konar göçer bir topluluktur. Buşmen-

Resim 18: Solda kalçası arkaya doğru çıkıntı yapan Hotanto kadını; sağda erginlenme töreni için hazırlanan Buşmen çocukları.

Resim 19: Andaman Adasında (Okyanusya) yaşayan kadınların da Hotanto kadınları gibi kalça çıkıntıları belirgindir.

lerin dört tip köyleri vardır. 1. Kurak mevsim kampı. 2. Yağışlı mevsim kampı. 3. Bahar mevsimi kampı. 4. Bir gecelik kamp. Buşmen köyleri iç içe geçmiş eş merkezli 5 çemberden meydana gelir. En içte ortak bir meydan vardır. Bunun etrafında ateş yakılan ve kulübelerin yer aldığı çember bulunur. Bunu ateşten geriye kalan küllelerin atıldığı bölge izler. Daha sonra yemek pişirilen çukurların yer aldığı çember gelir. Bunu da boş bir alan çevreler. Ondan sonraki kısımda tuvalet olarak kullanılan çukurlar yer alır. Bu ihtiyaç için ayrılan yer en az 100 m genişliğindedir. En dıştaki bölge ise çalılık arazidir. Zaten bu halkın ismi de buradan geliyor; İngiliz sömürgeciler çalılıklar arasında yaşayan, dolaşan bu insanlara ilk karşılaştıklarında “*çalılık arazinin insanları*” anlamına gelen İngilizce Buşmen adını takmışlar.

Buşmenlerin özel olarak inşa edilmiş kapalı tuvaletleri yoktur. İhtiyaçlarını bu amaç için ayrılan kısımda açıkta giderirler. Bok böcekleri de insan dışkılarını hızla taşıyarak toprağa gömerler. Bu suretle de bölge temizlenmiş olur. Buşmen topluluğunda kulübeleri kadınlar yapar. 2-2,5 m genişliğinde ve 2 m yüksekliğindeki kulübeler arasında 3-5 metrelik aralık bulunur. Yerliler aslında bu kulübelerde uyumazlar; bunları kişisel eşyalarını koymak ve fırtınalı havalarda korunmak için kullanırlar. Kulübenin girişinde yaktıkları ateşin çevresinde günlerini geçirir, akşam olunca da burada açık havada uyurlar.

Bitki ve hayvan türleri son derece fakir olduğundan ve geniş bir alana dağıldığından, bir Buşmen yerlisinin Kalahari Çölü'nün su kaynakları ile besin ve su gereksinmesini karşılayabilmesi uzun ve yorucu uğraşlar gerektirir. Bu yüzden de, kız ve erkek çocukları hayata

hazırlanırken, erişkinler tarafından bu kaynakları en iyi tanıyabilecek tarzda eğitilirler. Bir avcı icabında küçük bir hayvanı avlayabilmek için saatler harcar. Akşam olup da tüm erkekler kampa döndüklerinde, yakılan bir ateşin etrafında toplanılır ve gün boyu yaşanan av maceraları anlatılır. Ateş, bu yüzden grup içerisindeki sosyal bağı güçlendirici rol oynar. Avlanmada, her ne kadar erkekler için bir görev olsa da, kadınlar da zaman zaman erkeklerine yardımcı olurlar. Erkek ve kadınlar haftada sadece üç gün çalışır, dört gün dinlenirler. Sadece karınlarını doyuracak kadar besin elde ederler; daha fazlasını arama yoluna gitmezler. Toplayıcılıkla bir ailenin gereksinim duyduğu besinin yaklaşık %70'ini karşılayan Buşmen kadını gün boyu bazen 20 km yol yürümek zorunda kalabilir. O gün toplanan yiyecekler aile bireyleri arasında eşit olarak pay edilir, artan ise konu komşuya dağıtılır. Böylece her kamp sakini gün boyu her toplanandan nasibini alır; kimse aç kalmaz. Kadınlar 100'den fazla yenilebilir yabani bitkiyi tanırlar. Bunların bazılarını her gün, bazılarını da ara sıra yerler. Toplama kolaylığı, yenme mevsimi, bolluğu, lezzeti, yan etkileri ve besleyici değerleri her bitkinin ayrı ayrı olup, bitkileri bu özelliklere göre sınıflandırır. Besin arayışı için kampdan gün boyu ayrılan kadın, beraberinde, bitki köklerini topraktan çıkarmaya yarayan ucu sivri sopasını, varsa bebeğini alır. Toplayıcılık için gerekli tüm araç ve gerecini sırtında taşıyan kadınların böylece yükleri 15-25 kg olur.

Bu yerliler sanıldığıının aksine fazla et tüketmezler. Avcılıkla elde edilen et günlük diyetin sadece %30'unu oluşturur. Av dönüşü kampta eğlenceler düzenlenir, danslar yapılır, şarkılar söylenir. Yalnız bu tür törenlere

kadınlar katılmaz. İri bir hayvan avlandığında kampa adeta bir bayram sevinci yaşanır. Büyük kazanlarda etler pişirilir. Akrabalar uzaklardan gelir ve bu ziyafete ortak olur. Herkese eşit miktarda et gitmesine özen gösterilir. Ancak, bir hayvanı avlayıp kampa getiren kişi eti dağıtma, pay etme hakkına sahiptir. Bu avcı-toplayıcıların diyetleri vitamin ve mineral açısından da çok iyi dengelenmiştir. Batılıların diyetlerinde bulunan un, tuz ve şeker gibi maddelerin Buşmen sofrasında karşılığı yoktur. Kısacası, yedikleri ve içtikleri bizimkilerden daha sağlıklıdır. Sürekli hareket etmek zorunda olduklarından yediklerini de kolayca yakarlar. Kimse şişmanlamaz. Topluluk içinde obez insan hiç yoktur. Buşmen erkeği günlük işlerde eşine çok yardımcı olur, hatta onun bazı işlerini de kendi üstlenir. Buşmenlerin 4 tip avlanma yöntemleri vardır. 1. Hareketli avcılık. Zehirli okla yapılan avcılıktır; okların uç kısımlarını genelde kemikten yaparlar. 2. Köpek yardımıyla yapılan avlanma. Kirpi, domuz gibi hayvanlar bu yöntemle yakalanır. 3. Toprak altında yaşayan küçük hayvanları yakalama. Bunun için ucunda demir çengel bulunan sopa kullanırlar. 4. Yaşlı avcılar tarafından uygulanan bir av yöntemi. Bu amaçla avcı, hayvanın taze ayak izlerini takip eder. Çalılardan oluşan bir tuzak hazırlar. Böylece hayvanı kolayca yakalar. Buşmen avcılarının olağanüstü bir iz sürme yetenekleri vardır. Örneğin yerdeki ize bakarak bir hayvanın yaşını, cinsiyetini, hamile olup olmadığını ya da hastalıklı olup olmadığını anlarlar. 12 yaşındaki bir Buşmen çocuğu en az 12 hayvanı ayak izlerinden tanıyabilir. Bir hayvanı avlayıp kampa getiren kişiye kamptakiler hiçbir zaman alkış tutmaz. Aksine onu yerer, yaptığı işi küçümser, hatta avladığı hayvana hakarete varan sözler

sarf ederler. Bu sayede onun kendini beğenmesine, hava atmasına ve şeflik taslamasına engel olmuş olurlar. Buşmenler arasında, yaptığı başarılı işlerden dolayı kimseye övgüler yağdırılmaz. Hiç kimse şımartılmaz. Alçak gö-nüllülük topluluğun temel ilkesidir.

Kullandıkları kap, kacaklar ağaç kabuklarından ya da deniz yumuşakçalarının kabuklarından üretilir. Giy-siler genelde hayvan postundandır. Kadınların deri çan-taları boncuklarla süslüdür. Plastik eşyalar bu insanların dünyasında yoktur. Besin toplamak üzere kamptan ayrı-lan Buşmen kadını bebeğini deriden özel bir tulum için-de taşır. Beline sıkıca bağlanan bu kılıf omuzdan askı ile tutturulmuş olup, bebeğin kolayca annenin memesine uzanıp emmesine olanak sağlayacak biçimde öngörül-müştür. Kılıfın içi emici özelliğe sahip otlarla kaplıdır. Bu otlar sık sık değiştirilir. Tıpkı bebek bezi gibi. Buşmenler kalçaya sarılan ve bacak arasından geçirilen hayvan postlarıyla dolaşırlar. Kadın ve erkeklerde üst kısım tümüyle çıplaktır. Bu yerlilerde her kabile ortalama 5-6 aileden oluşur. Bir kabilede ortalama 25-30 kişi yer alır. Bunlar da birbirleriyle akrabadır. Kabileler, kapalı bir grup değildir; tıpkı Pigmelerde olduğu gibi, bireyler sü-rekli grup değiştirirler. Buşmenlerin kampında lider ol-ma, ön plana çıkma, otorite taslama tutkusu yoktur. Bi-reyler arasında son derece ahenkli bir düzen kurulmuş-tur. Her kabile içinde yaşlılardan oluşan bir danışma heyeti vardır. Bu heyetin başında bulunan lider hiçbir zaman emretmez, alınan kararları hep temenni şeklinde iletir. Buşmenler her sorunu tartışarak çözer; bu bağ-lamda belki de dünyanın en tartışmacı, konuşkan toplu-luğudur. Her tür anlaşmazlık kaba kuvvete başvurma-dan çözülür. Kavgaların ölümle sonuçlanması son dere-

ce azdır. Hiçbir zaman kin tutmazlar. Dakikalar süren kavganın ardından gülmeye başlarlar. Bu yerliler kadınlarına karşı son derece saygılı ve sevecendirler. Eşlerini döven, onlara kötü davranan yerliye pek rastlanmaz. Kadınlar arasında aile geçimsizliklerinden kaynaklanan ölüm oranı batı toplumlarında görülen orandan %50 daha azdır. Bu da, kadının bu topluluklardaki saygın yerini açıkça göstermektedir.

Toprak herkesin malıdır. Yerlilerin toprak sahibi olma gibi bir tutkuları yoktur. Bu yüzden tarım topluluklarında sık sık karşılaşılan arazi kavgalarına rastlanmaz. Kampa gelen besin tüm bireyler arasında adil biçimde paylaşılır. Yaşlı ve sakat kişilere her zaman besinlerin en iyi tarafı verilir. Fazla besinlerin saklandığı depolar herkese açıktır; isteyen gider ihtiyaç duyduğu kadarını alır, yer. Erkek, kullandığı sürece av aletlerini kendi mülkiyetinde tutar; eğer bunlara ihtiyacı yoksa başkasının kullanımına sunar. Buşmenlerde hediye alışverişi çok yaygındır. Biri size mızrak verdiyse siz de ona örneğin devekuşu yumurtalarından yapılan boncukları olan bir kolye verirsiniz. Her cins hediye olabilir; omuz çantası, ok, yay, kap kacak, mücevher ya da köpek vb. Bazen çok uzaktaki bireylerle de hediye alışverişine girilir. Bu hediye alışverişinin temelinde yatan gerekçe de, bireyler arasındaki sosyal bağların sürekliliğini sağlamak ve yaşanan ekonomik olumsuzluklar sırasında herkesin her şeye sahip olmasına olanak vermektir. Aslında bir tür etkin sosyal dayanışma sayılır. Yerlilerin dünyasında uyulması gereken kurallar yazılı yasalarla belirlenmez; her şey geleneklere bağlı olarak son derece adil ve düzenli biçimde yürütülür. Ne yazık ki bizler bu yaşam anlayışına çok yabancı kalmışız.

Buşmenlerde babaerkil bir aile yapısı vardır. Evlenme yaşı çok düşüktür; kızlar ortalama 7-9 yaşlarında, erkek çocuklar ise 14-16 yaşlarında evlendirilir. Bu topluluklarda, aslında çocuk doğar doğmaz, ister kız ister erkek olsun, hemen müstakbel eş aramaya başlanır. Yakın akrabalar arasında evlilik pek görülmez. Tüm evlilikler anne ve baba tarafından ayarlanır. Kız çocuğu babasının ya da erkek kardeşinin adını taşıyanlarla evlendirilmez. Aynı şekilde, bir erkek çocuğu da anne ya da kız kardeşinin adını taşıyan kızla evlendirilmez. Erkek ve kız çocukları her yaşta birlikte oynarlar. Kız evine iç güveysi olarak gelen damat, çocuk doğuncaya kadar burada kalır. Kız çocuğu, çok küçük yaşta evlendirildiği için belirli bir yaşa kadar baba ocağında yaşar.

Buşmen eşleri arasında derin sevgi bağları vardır. Evlilikler genelde uzun ömürlü olur. Evliliklerin sadece %19'u boşanma ile sonuçlanır. Boşanma da büyük bir anlayış ve olgunluk içinde gerçekleşir. Ayrılma gerekçesi ne olursa olsun, boşanan çiftler hiçbir zaman ilişkilerini kesmezler. Başkalarıyla evlenseler bile dostlukları her zaman devam eder. Öyle ki, yeni eşleriyle kurdukları kulübeler bile yan yanadır. Buşmenlerde tek eşlilik yaygın bir adettir. Her ne kadar birden fazla kadınla evlenme (poligami) erkekler tarafından arzu edilen bir davranış olsa da, kadınlar bu tür ilişkilere şiddetle karşı çıkarlar.

Buşmen kadınlarında emzirme adeti batı toplumlarında görülenden farklıdır. Kadınlar bebeklerini 15 dakikada bir emzirirler; her defasında da emzirme sadece bir dakika ile sınırlıdır. Bazı araştırmacılara göre çok sık emzirme kadının hamile kalmasına da engel olmaktadır. Buşmen kadınları genellikle tek başlarına ve bir köşeye

çekilerek doğum yaparlar (Pfeiffer ve Crowder, 2004). Doğan bebeğe hemen isim verilmez; ihtiyatlı davranarak birkaç gün hatta birkaç hafta bekledikten sonra, bebeğin sağlıklı bir yapıya sahip olduğuna inanınca isim verirler. Ancak, o andan itibaren yeni bebek ailenin bir ferdi olarak kabul görür. Bazı araştırmacıların gözlemlerine göre (Schapera, 1930), vaktiyle Buşmen kadınları bir bebeği emzirirken bir başka bebeği doğururlarsa, bu sonuncuyu istenmeyen bebek olarak götürüp bir çukura atarlarmış.

Buşmenler kontrollerinin ötesindeki güçlerle dolu bir dünyada yaşarlar. Hastalık, ölüm, şanssızlık ve uğursuzluğun doğaüstü güçlerin kontrolünde olduğuna inandıkları için, her birey bu güçlere karşı mücadele verir. Buşmenlerin iki önemli tanrısı vardır; biri yücelerin yücesi büyük ve iyilik Tanrısı, diğeri ise düzenbaz, şeytan ve kötülüğün simgesi Tanrı. Birincisi tüm toprakların sahibidir. Dünyayı o yaratmıştır. Ana karnındaki çocuğa, tarladaki tohuma can veren odur. Kötülük Tanrısı ise daha az güçlüdür; insanların da pek dostu değildir. Kaza ve aksiliklerin sorumlusudur. Onun gazabına uğrayan kişinin öleceğine inanılır. Kısacası, Buşmenlerin iyilik ve kötülük Tanrıları ayrı ayrıdır. Buşmenler kötü ruhlara karşı savunmasız değildir; bu amaçla bitkilerden oluşan büyüler yaparlar. Özel yetişmiş deneyimli büyücüler (Şamanlar) zaman zaman trans haline girerek hasta olan kişiye şifa dağıtırlar. Bu seans esnasında iyi Tanrıdan aldıkları enerjiyi hasta kişiye aktarırlar. Bu iyileştiriciler normal insanların göremediği şeyleri görür, hisseder, trans esnasında Tanrı ile bağlantı kurar ve ona dokunurlar. Şamanlar ölüleri görür ve onlarla konuşurlar. Trans haline geçtikten sonra hastanın vücudundan

hastalığı çekip çıkarırlar. Kabilenin doktorlarıdır. Hastaya yemesi ya da yememesi gereken yiyeceklerin listesini de seans sonrası verirler. Buşmenler batılıların ilaçlarını tanır ve antibiyotiklerin iyileştirici gücüne inanırlar, ama önce şifalı bitkilerden hazırlatılan kendi ilaçlarını kullanırlar. Herkes büyücü olamaz. Bu unvanı alabilmek için uzun ve zorlu deneyimlerden geçilir. Fiziksel dayanıklılık ve ruhsal açıdan kendi kendini denetlemek gerekir. Trans haline geçen kadın ya da erkek büyücü acı çeker, enerjisini en son derecesine kadar kullanır, sonunda bitkin hale gelir ve titreme nöbetleri geçirmeye başlar. Trans haline gelen kadın iyileştirici de bu arada sembolik olarak cinsel doyuma ulaşır. Büyücülerin trans haline geçerken yaptıkları danslar hastayı iyileştirmek amacının yanı sıra, sosyal bir içeriğe de sahiptir. Bu yolla insanlar rahatlar, deşarj olurlar. Bu yerliler her fırsatta dans ederler. Güneş battıktan sonra kamp önünde kutsal dans ateşi yakılır. Ateşin etrafında kadın dansçılar bir halka oluşturur. Onların çevresinde de erkekler bir halka oluşturarak şarkı söyler, dans ederler.

Hızlı kültürel değişim Buşmenleri derinden etkilemiştir. Sayıları günümüzde birkaç bini geçmeyen Buşmenlerin bir kısmı bugün yerleşik yaşamı benimsemiş olup bahçecilik yaparlar. Hayvancılıkla uğraşırlar; ama büyük çapta çiftçilik yapmazlar. Günümüzde, değişik iklimlerde ve bölgelerde yaşayan çoğu geleneksel toplumlar gibi, Buşmenlerin de değişim rüzgarlarına kapıldıkları, Beyazlarla olan ilişkilerinin bir sonucu olarak eski yaşam alışkanlıklarını terk ettikleri veya buna zorlandıkları görülmektedir. Buşmenlerin son 10 yıldan bu yana dış dünya hakkındaki görüşleri hızla değişti. Genç erkekler sık sık seyahat etmeye, maden ocaklarında ve

toprak sahibi zengin Beyazların çiftliklerinde çalışmaya başladılar. Yerleşik hayata geçince erkek ve kadınların yaptıkları işler de ayrı oldu. Erkek çobanlık yaparken ve hareketli bir yaşam sürerken Buşmen kadını eve kapandı. Yoğun ev işleri ve çocuk bakımı kadının eski özgürlüğünü büyük ölçüde silip götürdü. Erkeğine boyun eğen ve söz hakkı olmayan bir kadın tipi ortaya çıktı. Sosyo-ekonomik değişmeye paralel olarak piyasada dolaşan bol para zenginlik ve sefaleti birlikte getirdi. Paylaşma geleneği hemen hemen kayboldu. Gemisini kurtaran kaptan zihniyeti egemen olmaya başladı. Alkol tüketiminin yaygınlaşmasıyla, aile içi ve aileler arası kavgalar arttı. Vaktiyle gereksinim duydukları kalorinin %85'ini avcılık ve toplayıcılıkla karşılarken, şimdilerde batı tipi beslenme yaygın hale geldi. Herşeyi marketlerden hazır halde satın almaya başladılar. İşlenmiş sağlıklı gıdalar diyetlerinde baş köşeyi aldı. Buşmenler çok düşük kolesterolleriyle bilinirlerdi. Yüksek tansiyon ve şeker hastalığı bu geleneksel kabilelerde pek görülmezdi. Kalp hastalıkları yok denecek kadar azdı. 1980'li yıllardan başlayarak her yaşta kolesterol arttı, yüksek tansiyon yaygın hale geldi. Obezite aldı başını gitti. Topluluk içinde şeker hastalarının sayısı arttı. Rafine karbonhidratlı yiyecek maddeleri, sigara, alkol ve yaşam biçimindeki köklü değişmeler bu hastalıklara adeta davetiye çıkardı. Bugün artık çoğu Buşmen kot pantolon giyiyor ve koka kola içiyor. İşte biz buna kültürel yozlaşma diyoruz. Çoğu avcı toplayıcılar gibi Buşmenler de küreselleyen dünyanın kurbanı oldu.

Leş yiyen yerliler Hadzalar: Hadza yerlilerinin günümüzde sayıları sadece 750 olup, Afrika kıtasında Tan-

zanya'nın kuzeyinde Eyasi Gölü'nün kıyılarında ve Rift Vadisi'nin dağlık kısımlarında yaşarlar . Bölge Doğu Afrika sınırları içindedir. Bu bölgede oldukça sıcak ve kurak bir iklim egemendir. Yoğun biçimde çeçe sineklerinin ürettiği ve genellikle bodur ve seyrek bir bitki örtüsüyle kaplı bu savanlık alanda yerlilerin önemli besin kaynağını teşkil eden iri otçul memeliler yaşar. 20. yüzyıl başlarında Avrupalılarla ilk karşılaştıkları zaman Hadza yerlileri tümüyle avcılık ve toplayıcılığa dayalı bir geçim ekonomisine sahipti. Hadza topraklarına sızan çeşitli çiftçi ve çoban topluluklar, bu yerlilerin yaşam alanlarını önemli ölçüde daralttı. Son 60 yıl içinde Hadzaları toprağa bağlayıp çiftçi yapmak için girişilen tüm çabalar başarısızlıkla sonuçlandı; her defasında bu yerliler yine atasal yaşam biçimleri olan avcılık ve toplayıcılığa geri döndüler.

Hadzalar, önlerine çıkan her canlıyı yerler. Bunlar arasında babun denilen maymun, sırtlan ve hatta akbaba bile vardır. Ancak, kabumbağaya hiç dokunmazlar. Çünkü o kutsaldır. Tıpkı Hintlilerin inek etini yemedikleri gibi. Avladıkları hayvanların etleri dışında, toplayıcılıkla elde edilen meyve ve bitki yumruları ile bal Hadzaların temel besin kaynaklarıdır. Mısır, buğday ve tütün gibi tarımsal ürünleri de yaşadıkları kampa 5-6 saat uzaklıktaki komşu köylerden temin ederler. Bu gereksinimleri karşılamak ise 12 saatlik uzun bir yolculuğu zorunlu kılar. Erkekler ava çıkarken 10 yaşın üstündeki erkek çocuklarını da beraberlerinde götürürler. Baba, oğul ve torun üçlüsü kamptan ayrılıp günlerce süren bal arayışına giderler. Yaşlı ağaçların gövdelerinde buldukları bal peteklerini toplayarak kampa getirir ve bu değerli besini tüm aile bireyleri günlerce yer. Kamp çevresinde 5 km²'lik bir alanda ok ve yay kullanarak avla-

toprak sahibi zengin Beyazların çiftliklerinde çalışmaya başladılar. Yerleşik hayata geçince erkek ve kadınların yaptıkları işler de ayrı oldu. Erkek çobanlık yaparken ve hareketli bir yaşam sürerken Buşmen kadını eve kapandı. Yoğun ev işleri ve çocuk bakımı kadının eski özgürlüğünü büyük ölçüde silip götürdü. Erkeğine boyun eğen ve söz hakkı olmayan bir kadın tipi ortaya çıktı. Sosyo-ekonomik değişmeye paralel olarak piyasada dolaşan bol para zenginlik ve sefaleti birlikte getirdi. Paylaşma geleneği hemen hemen kayboldu. Gemisini kurtaran kaptan zihniyeti egemen olmaya başladı. Alkol tüketiminin yaygınlaşmasıyla, aile içi ve aileler arası kavgalar arttı. Vaktiyle gereksinim duydukları kaloringin %85'ini avcılık ve toplayıcılıkla karşılarken, şimdilerde batı tipi beslenme yaygın hale geldi. Herşeyi marketlerden hazır halde satın almaya başladılar. İşlenmiş sağlıklı gıdalar diyetlerinde baş köşeyi aldı. Buşmenler çok düşük kolesterolleriyle bilinirlerdi. Yüksek tansiyon ve şeker hastalığı bu geleneksel kabilelerde pek görülmezdi. Kalp hastalıkları yok denecek kadar azdı. 1980'li yıllardan başlayarak her yaşta kolesterol arttı, yüksek tansiyon yaygın hale geldi. Obezite aldı başını gitti. Topluluk içinde şeker hastalarının sayısı arttı. Rafine karbonhidratlı yiyecek maddeleri, sigara, alkol ve yaşam biçimindeki köklü değişmeler bu hastalıklara adeta davetiye çıkardı. Bugün artık çoğu Buşmen kot pantolon giyiyor ve koka kola içiyor. İşte biz buna kültürel yozlaşma diyoruz. Çoğu avcı toplayıcılar gibi Buşmenler de küreselleşen dünyanın kurbanı oldu.

Leş yiyen yerliler Hadzalar: Hadza yerlilerinin günümüzde sayıları sadece 750 olup, Afrika kıtasında Tan-

zanya'nın kuzeyinde Eyasi Gölü'nün kıyılarında ve Rift Vadisi'nin dağlık kısımlarında yaşarlar . Bölge Doğu Afrika sınırları içindedir. Bu bölgede oldukça sıcak ve kurak bir iklim egemendir. Yoğun biçimde çeçe sineklerinin ürettiği ve genellikle bodur ve seyrek bir bitki örtüsüyle kaplı bu savanlık alanda yerlilerin önemli besin kaynağını teşkil eden iri otçul memeliler yaşar. 20. yüzyıl başlarında Avrupalılarla ilk karşılaştıkları zaman Hadza yerlileri tümüyle avcılık ve toplayıcılığa dayalı bir geçim ekonomisine sahipti. Hadza topraklarına sızan çeşitli çiftçi ve çoban topluluklar, bu yerlilerin yaşam alanlarını önemli ölçüde daralttı. Son 60 yıl içinde Hadzaları toprağa bağlayıp çiftçi yapmak için girişilen tüm çabalar başarısızlıkla sonuçlandı; her defasında bu yerliler yine atasal yaşam biçimleri olan avcılık ve toplayıcılığa geri döndüler.

Hadzalar, önlerine çıkan her canlıyı yerler. Bunlar arasında babun denilen maymun, sırtlan ve hatta akbaba bile vardır. Ancak, kabumbağaya hiç dokunmazlar. Çünkü o kutsaldır. Tıpkı Hintlilerin inek etini yemedikleri gibi. Avladıkları hayvanların etleri dışında, toplayıcılıkla elde edilen meyve ve bitki yumruları ile bal Hadzaların temel besin kaynaklarıdır. Mısır, buğday ve tütün gibi tarımsal ürünleri de yaşadıkları kampa 5-6 saat uzaklıktaki komşu köylerden temin ederler. Bu gereksinimleri karşılamak ise 12 saatlik uzun bir yolculuğu zorunlu kılar. Erkekler ava çıkarken 10 yaşın üstündeki erkek çocuklarını da beraberlerinde götürürler. Baba, oğul ve torun üçlüsü kamptan ayrılıp günlerce süren bal arayışına giderler. Yaşlı ağaçların gövdelerinde buldukları bal peteklerini toplayarak kampa getirir ve bu değerli besini tüm aile bireyleri günlerce yer. Kamp çevresinde 5 km²'lik bir alanda ok ve yay kullanarak avla-

nan Hadzalar bu işi genellikle gece yaparlar. Gün boyu ise ya uyurlar ya da zaman zaman toplayıcılık işinde eşlerine eşlik ederler. Fırsat buldukça da diğer kampları ziyaret ederler. Kamptan ayrılırken Hadza yerlileri ok ve yaylarını, olası bir av fırsatı için, devamlı yanlarında taşırlar. Başarılı avcıların eş bulma şansları görece daha yüksektir. Genç kızlar eş ararken bir erkeğin usta bir avcı olup olmadığına dikkat ederler. O halde, evde kalmaması için bir Hadza gencinin avcılığın tüm ustalıklarını öğrenmesi gerekir. Erkekler genç kızlara avladıkları hayvanın etini sunmak için yarış ederler; onlara bu yolla kur yaparlar. Yerliler et gereksinmesini her zaman avlanarak karşılamazlar; vahşi hayvanlardan geriye kalan leşleri de toplayıp yerler. Bu beslenme tarzını günümüzde uygulayan belki de tek topluluk Hadzalardır. Alanda yapılan gözlemlere bakılırsa 47 gün içinde Hadzalar yaklaşık 27 iri otçul hayvanın leşini toplamışlardır. Daha önce ölmüş bir fil ya da geyiğin çürümeye yüz tutmuş leşinden et ve yağ parçaları koparıp yemek Hadza çocukları için bulunmaz bir yemek ziyafetidir. Hadza erkekleri genelde iri hayvan avlamayı tercih ederler; ama iklimin elverişli olmadığı mevsimlerde yılan gibi küçük sürüngenleri bile avlarlar. Kimi zaman, eşleriyle toplayıcılığa da çıkarlar. Gerçekten de Hadza yerlilerinde cinsiyete dayalı katı bir iş bölümü görülmez; Kadınlar ve kız çocukları günlerinin büyük bir kısmını bitki yumruları toplayarak geçirirler. Toplayıcılık zaman zaman 12 saati bulur. Toplayıcılık işine bazen bekar erkek çocuklar da katılır.

Hadza yerlileri aşağı yukarı 40 kişiden oluşan kabileler halinde yaşar. Her kabile 6 ile 7 aileden meydana gelir. Gün boyu avlanan hayvanların eti, toplanan mey-

ve ve bitki yumruları tüm aileler arasında eşit biçimde paylaştırılır. Hadza topluluğunda aileler hiçbir zaman açlık tehlikesi çekmez; ortak yaşayan 5-6 aileden mutlaka birinde diğerlerini de doyuracak kadar et bulunur. Aslında besin paylaşımı çoğu geleneksel toplulukların değişmez bir meziyetidir. Hadzalar para nedir bilmez; ihtiyaçlarını hep takas yoluyla sağlarlar.

Hadza avcı ve toplayıcılarında aile içinde sıkı bir dayanışma bulunur. Yaşlandı gerekçesiyle büyükanne ve büyükbaba bir kenara itilmez. Sütten yeni kesilen bebeklerin bakımında özellikle büyük annenin önemli rolü vardır. 5 yaşın altındaki bebeklerin beslenmesi ve sağlıklı biçimde büyütülmesinde anneanne, annenin en büyük yardımcısıdır. Anne ve kız çocukları toplayıcılık için saatlerce kamptan uzaklaştıklarında, büyükanne evde bırakılan bebeğe adeta annelik yapar. Eğer annenin kamptan ayrılmasında bir engel varsa, büyükanne toplayıcılık görevini üstlenir. Hadzalar arasında çok ilginç adetlere de rastlanır; örneğin 5 yaşını geçen çocuklar günlük besin gereksinimlerinin yaklaşık %50'sini kendileri bulur. Daha doğrusu kendi başlarının çaresine bakmayı öğrenirler. Aile içinde annenin rolü çok önemlidir. Toplayıcılık işini örgütler. Toplayıcılıkla sağladığı besinleri çocuklar arasında paylaştırır. Hadza kadını yeni doğan bebeğini düzenli biçimde emzirir. Bu süre içinde diğer çocukların beslenmesi ve bakımı hiçbir zaman aksamaz; zira devreye hemen büyükanne girer. Bu örnek dayanışma batılı bir çok ailede yoktur. Menopoza giren annenin bebek emzirme gibi zorunluluğu bulunmadığı için artık kendini daha özgür hisseder ve zamanının büyük bir kısmını toplayıcılığa ayırır. Kız çocukları ise büyüdükçe toplayıcılık işine daha fazla katkıda

bulunurlar. Hadza erkekleri genellikle tek eşlidir. Ancak, başarılı avcılar, bu ünlerini kullanarak ilerlemiş yaşlarda dahi olsalar eşlerini terk edip başka bir kadınla yuva kurmaktadır. İkinci eşleri de çoğu kez oldukça genç olmaktadır. Eşler, günlük uğraşları gereği çok az bir araya gelirler. Karı koca arasındaki bu ayrılık kampa döndükten sonra da devam eder; erkek genellikle vaktini dostlarıyla geçirir.

Sığır kanı içen yerliler Masailer: Afrika'nın Kenya ve Tanzania sınırları içinde yaşayan ve geçimlerini hayvancılıkla sağlayan yarı göçebe bir topluluktur. Yaşadıkları bölgelerde sıcak ve kurak bir iklim hüküm sürer. Kenya'da, tepesinden karın hiç eksik olmadığı Klimanjaro dağının eteklerinde sürülerini otlatırlar. Masai toplaklarının önemli bir kısmı 19. yüzyıl sonlarına doğru Almanlar ve İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Masailer sınır tanımaz göçerlerdir. Mevsimine göre sürülerinin arkasından bir ülkeden diğerine gidip gelirler. Kenya ve Tanzania hükümetleri bu kabilenin çobanlarına her türlü hoşgörüyü gösterirler.

Yarı göçebe hayatı yaşayan Masailer barınaklarını mevsimlik olarak inşa ederler. Daire biçiminde inşa ettikleri geçici barınaklarının yapı malzemesi tümüyle kurumuş ağaç dallarından oluşur. Her evin damı inek dışkısı ve çamurun karışımıyla sıvanır. Bu karışım güneşte kuruyunca çok sağlam bir yapı kazanır, asla su geçirmez. Kulübe içinde bir bölme misafirler için hazırlanmıştır. Bir diğeri sığırları koymak için ahır olarak öngörülür. Bir üçüncü bölmeyi ise evin ailesi hem mutfak hem de yatakhane olarak kullanır. Masailerin ev eşyaları bulunmaz. Daire biçiminde inşa edilen bu geçici kulü-

beler köy içerisinde yine daire biçiminde bir plana göre konuşlanmış olup, en dıştan da dikenleri olan ağaç dallarıyla çepeçevre sarılırlar. Sığırlar da bu sayede vahşi hayvan saldırılarından korunmuş olur. Bir başka bölgeye göç etmek zorunda kaldıklarında sığırlarını da alarak tüm köyü, içindeki kulübeleriyle birlikte ateşe verip yakarlar.

Masailer simsiyah derileri ve ince vücutlarıyla, deyim yerinde ise sırm gibi insanlardır. Kadınların manken gibi olan görünüşleri ve kusursuz yüz hatlarıyla tarih boyunca yabancıların hep hayranlığını kazanmıştır. Doğa ile tam bir uyum içinde yaşayan bu yerlilerin diyetlerinde kuş, balık ve otçul memelilerin etleri asla yer almaz. Et yemediklerinden yaban hayvanlarını hiçbir zaman avlamaz, aksine onları korur ve gözetirler. Tarımla uğraşmadıkları için un ve benzeri besin maddeleri sofralarında yer almaz. Buğdayı ne tanır ne de onun tarımını yapmayı düşünürler. Çiftçilik onlar için çok yabancı bir uğraştır. Bu topluluğun son derece ilginç beslenme alışkanlıkları vardır. Bu sıradışı diyetleri televizyon belgesellerinde her zaman ön plana çıkartılır. Masailerde her ailenin en az bir düzine sığırı bulunur. Sığırın bu çoban topluluğunda siyasal ve ekonomik açıdan önemli bir statüsü vardır. Masai inancına göre, hayatlarında önemli bir yer tutan sığır, onlara tanrının bir hediyesi olan kutsal varlıktır. Masai inancına göre, kutsal hayvanın eti ancak özel törenler sırasında yenilir. Normal zamanda sığırın sadece sütünden ve kanından yararlanırlar. Masailer içecekleri kanı da ilginç bir yoldan sağlarlar; genç sığırların boyun kısmında şah damarının geçtiği yere yakın bir mesafeden ok ile bir delik açar ve oradan bir tası dolduracak kadar kanı çekerler.

Bunu her gün düzenli olarak farklı sığırlar üzerinde tekrar ederek ihtiyaçları olan günlük kanı temin ederler. Sığırları öldürmeden bu işi gerçekleştirirler. Aldıkları kanı da bir miktar sığır sütü ile karıştırıp içerler. Karışımı lezzetli hale getirmek amacıyla bazen içerisine çeşitli bitki yaprakları ve ağaç kabukları eklerler.

Masailerin babaerkil bir aile yapıları vardır. Her kabilenin bir ruhani lideri bulunur. Aynı zamanda şaman olan bu kişi yerlilerle doğaüstü güçler arasındaki diyalogu sağlar. Şaman büyücülük ve şifa dağıtıcı özelliğine de sahip olup bölgedeki tüm şifalı bitkileri tanıyan bir fitoterapisttir. Masailerde çocukluktan ergenliğe adım atarken birtakım törenler düzenlenir. Bunlar içerisinde en anlamlı olanı da bir aslanı öldürme ön koşuludur. Erişkinliğe geçişte bir başka adım ise sünnet olmaktır. Kısacası bir aslan öldüren ve sünnet olan her erkek çocuk erişkinlik statüsüne terfi eder. Kız çocukları için düzenlenen ergenlik töreninde, tıpkı erkeklerde olduğu gibi, sünnet olma zorunluluğu vardır. Kenya hükümeti bu uygulamayı defalarca yasaklasa da gelenek hala devam etmektedir. Kız çocuklarının evlilik öncesinde erkeklerle ilişki kurması doğal karşılanır. Bir genç kız hoşlandığı erkek çocuğu evine süt içmeye davet eder ve bu şekilde evliliğe giden ilk adım atılmış olur. Masai kadınları tek eşli olmalarına karşın erkekler arasında birden fazla kadınla evlilik yapanlara oldukça sık rastlanır. Çok eşli erkekler genelde sürüleri fazla olan varlıklı kişilerdir. Bir vakitler İngiltere'nin sömürgesi olan Kenya'da demiryolları inşaatında çalışan yabancı işçiler Masailerini tanıma fırsatı buldular. Ne var ki bu yakınlık Masailerin hiç de yararına olmadı; zira bu kabilenin ilginç bir misafirperverlik geleneği vardı. Tanıştıkları ya-

bancılara hemen eşlerinden birini hediye olarak sunarlardı. Bu yüzden bir zaman geldi Masailer arasında cinsel yolla bulaşan hastalıklar %90-95'lere varan oranda yaygınlaştı. Çoğu kadın kısır kaldı. Bu kez de Masai erkekleri vaktiyle düşman oldukları ve hiç geçinemedikleri komşuları olan Kikuyu kabilesinden kız almaya başladılar. Böylece, kader bu iki kabileyi hastalıklar nedeniyle biraraya getirip barıştırdı.

Masailer tek Tanrılıdır. O da iyilik Tanrısı olarak bilinir. Yağmuru ve gökyüzünü temsil eden bu Tanrı erkektir. Karısı ise ayı temsil eder. Masai inancına göre Tanrı, yeryüzündeki tüm sığırları Masailer için yaratmıştır. Sığırları olan diğer etnik gruplar ise bunları vaktiyle Masailerden çalmışlardır. Dolayısıyla bu sığırları o kabilelerden geri almak için eskiden sık sık ölümcül kavgalar olmuştur.

Masailer yüzlerini ve tüm bedenlerini kırmızı aşı boyasıyla boyarlar. Kırmızı onlar için vazgeçilmez bir renktir; diriliği ve canlılığı temsil eder (**Resim 20**). Kadınlar kadar erkekler de süslenmeyi çok sever. Kulaklarında, boyunlarında rengarenk taşlardan takılar, kolyeler ve küpeler taşırlar. Dans etmeyi çok seven erkekler arasında ilginç bir sıçrama yarışması vardır. Buna göre, ayaklarını birbirinden ayırmadan mümkün olduğunca yükseğe sıçramaya çalışırlar. En yükseğe sıçarayan birinci kabul edilir ve ödüllendirilir. Her geleneksel topluluk gibi Masailer de son zamanlarda geleneksel yaşam biçimlerini büyük ölçüde kaybettiler. Tanzania ve Kenya hükümetleri Masailer yerleşik yaşama ve tarım yapmaya yöneltmek için büyük çaba sarfetmektedir.

Resim 20: Masai kadınları. Çok sayıda rengarenk kolyeleri, kulak memelerine taktıkları iri küpeleri ve yüzlerini kırmızıya boyamaları ile tanınırlar.

Okyanusya'nın Yerlileri

Bu topluluklar, Yeni Gine Takımadaları ve Avustralya'nın güneyindeki büyük Tasmanya Adası'ndan tutun da doğuda Fiji Adaları'na kadar yayılan çok dağınık durumdaki adalarda yaşarlar. Ayrıca, Güneydoğu Asya'nın negroidleri diye bilinen Bengal Körfezi'nin Andaman yerlileri (**Resim 19**), Malezya'da yaşayan Semanglar ve Filipinlerin yerli halkı da bu siyah stok içinde yer alır. Hepsinde ortak özellik, Afrika Siyahlarıyla herhangi bir genetik bağları olmasa da, en az onlar kadar siyah tenli, geniş burunlu, kalın dudaklı ve kıvrıkcık ya da yapacağı saçlı olmalarıdır. Özellikle Andaman Adası'nda ve Yeni Gine Takımadaları'nda yaşayan bazı kabileler Afrika Pigmelerine çok benzerler. Ancak, Afrika Pigmeleriyle herhangi bir yakınlıkları yoktur. Okyanus Siyahları içinde Tasmanyalılar, diğerlerinden daha açık deri renkleri ve çıkıntılı kaş kemerleriyle dikkati çekerler. Beyazların, Tasmanya'ya girmesinin ardından sayıları giderek azalmaya başlayan Tasmanyalılardan bugün saf halde kimse

kalmamıştır. Bu etnik grubun en son temsilcisi 1877'de ölmüştür (Resim 21) (Weiner 1972). Okyanusya'daki adalarda yaşayan yerlilerin büyük bir kısmı avcılık ve toplayıcılıkla geçimlerini sağlar. Yeni Gine'nin kuzeybatısındaki yerliler hala Taş Devri'ndekini andıran bir yaşam sürerler. Tüm besinlerini taştan yaptıkları el baltaları ve birkaç basit alet yardımıyla elde ederler.

Resim 21: Tasmanya toplumunun hayatta kalan son temsilcisiydi. 1877'de öldü.

SARILAR

Asya Sarıları nüfus itibariyle dünyanın en büyük topluluğudur. Aynı zamanda *Mongoloid* olarak da bilinirler (Conrad, 1975). Orta ve Doğu Asya'nın tümü, Endonezya, Okyanusya ve Pasifik Adaları'nın büyük bir bölümü bu grubun dağılım sahasını oluşturur. Mongoloidler, Amerika yerlileri olan Kızılderilileri de kapsamına alır.

Son derece geniş bir coğrafyaya yayılması nedeniyle, değişik iklimler altında yaşarlar; buna bağlı olarak da görünür özellikleriyle büyük bir çeşitlilik oluştururlar. Güney Amerika ve Endonezya'nın tropik ormanlarından Kuzey Asya'nın steplerine kadar olan geniş alan Sarılar tarafından iskan edilmiştir. Sarıların kökeni büyük bir olasılıkla Kuzey ve Doğu Asya'dır. Zaten bu topluluğun en tipik temsilcileri de bu bölgelerde yaşarlar.

Saçlar ve gözler koyu olduğu halde, Sarılarda deri rengi Kuzey Moğol ve Paleosibirya toplumlarındaki açık sarıdan, Endonezyalılar ve Amazon yerlilerinde görülen sarı-esmer ya da kestane rengine kadar geniş bir yelpaze çizer. Deri rengi, beklendiği gibi, ekvator kuşağına yaklaştıkça koyulaşır. Bu durum Asya Sarıları için olduğu kadar, Amerika'daki yerliler için de geçerlidir. Deri renginin koyulaşması yanında, ekvatora yaklaştıkça burun geniş ve yassı bir durum alır, dudaklar kalınlaşır, hatta saçlar kıvrıkcık ve yapacağı bir görünüm kazanır. Sarıların vücut kılları çok az gelişmiştir. Kaşlar oldukça seyrek. Kellik yok denecek kadar azdır. Saçlar genelde siyah ve düzdür. Sarılarda boy büyük bir çeşitlilik gösterir; uzun boylulara genelde Kuzey Çin'de, Polinezya, Patagonya ve Kuzey Amerika'nın ovalık bölgelerinde rastlanır. Saf halde bugün pek kalmamış olan Patagonya Kızılderilileri, ortalama 180 cm'ye yaklaşan boylarıyla Mongoloidlerin en uzun boyluları sayılırlar. Ufak boylu Sarılar ise Güneydoğu Asya ile Orta ve Güney Amerika'da yaşarlar. Şimdiki Arjantin ülkesinin bulunduğu toprakları istila eden İspanyollar ilk karşılaştıkları yerlileri biraz da abartarak 2 metre boyunda ve çok iri ayaklı dev yaratıklar olarak tanımlamışlar ve onlara İspanyolca iri ayak anlamına gelen *patagon* adını vermişlerdir.

Sarılardaki bedensel yapı, bölgelere göre değişiklik gösterir. Derialtı yağ tabakasının gelişmesi, bilindiği gibi, iklim koşullarının yanı sıra beslenme ile de ilgilidir. Kutup bölgelerinde yaşayan topluluklar, bedendeki ısı ayarlamasını deri altı yağ tabakasının miktarındaki artış ve uzuvların kısılmasıyla kolaylaştırırılar. Böylece, ısı kaybı maksimum ölçüde azalmış olur. Sarılarda yuvarlak kafa yapısı adeta değişmez bir özellik halini almıştır. Asya Türklerinde de baş yuvarlaktır. Çinliler gibi bazı Asya Sarılarında baş o denli yuvarlaktır ki, üstten bakıldığında adeta bir yuvarlak tepsiyi andırır. Sarılarda en fazla dikkati çeken özellikler yüz düzeyindedir; genelde yüz yassı ve elmacık kemikleri çıkıntılıdır. Gözler çekiktir. Bazı Amerika yerlileri hariç tutulursa, bu özelliği sarı gruba giren bütün toplumlarda az çok belirgin ölçüde görebiliriz.

Çekik gözlülük bazı Sarılarda o kadar belirgindir ki, göz adeta kapanmış gibi bir görünüm arz eder (**Resim 22**). Özellikle Japon ve Çinli genç kızlar, çekik gözlükten kurtulup Beyazlar gibi badem gözlü olma hevesiyle bıçak altına yatarak estetik ameliyat geçirmektedirler.

Değişik toplulukların bazal metabolizması hakkında elimizde çok az veri bulunmaktadır. Yalnız, kesinlik kazanmış bir görüş var ki, o da, bazal metabolizmanın soğuk iklimlerde yaşayan toplumlarda nispeten yüksek olduğudur. Farklı iklim koşullarına uyumun sonucu olarak Sarılar, ter ve yağ bezlerinin sayı ve işlevce artma veya azalmasıyla kendini yansıtan ısı ayarlama yetenekleri geliştirmişlerdir. Bu durum, ekvatora yakın olan Endonezya ve Güney Amerika yerlilerinde ince, zayıf bir tipin ortaya çıkmasına yol açarken, Eskimolarda ve

Mongoloid gruba dahil dağlık bölgelerde, soğuk iklim koşulları altında yaşayan diğer insan toplumlarında önemli bir derialtı yağ tabakası ve belirgin biçimde tombul bir yapının meydana gelmesine yol açmıştır. Bu yapı, bir bakıma, bedenin sıcaklık kaybını en düşük düzeye indirmek için gereklidir. Açıkçası, kutup bölgelerinde yaşayan etnik gruplarda tombulluk önemli bir seçilimsel avantajdır.

Resim 22: Bir Tunguz erkeği (solda) ve kadını (sağda)

Sarıların Sınıflandırılması

Mongoloid adı verdiğimiz Sarılar üç büyük topluluktan oluşur.

1. Asya Sarıları
2. Okyanusya Sarıları
3. Amerika Sarıları (Eskimolar ve Kızılderililer)

1. Asya Sarıları

Asya Sarıları kendi içinde üç büyük toplulukla temsil edilir:

1. Sibirya toplulukları
2. Moğollar
3. Endonezyalılar

Sibirya toplulukları

Kuzey Sibirya'da, Urallardan Bering Boğazı'na kadar uzanan bölgede yaşayan yarı göçebe, yarı yerleşik toplumları kapsamına alır. Sibirya toplumunun belli başlı temsilcileri Kuzeybatı Sibirya'daki Vogullar, Doğu Sibirya'daki Ostiaklar, Sibirya'nın deniz kıyısına yakın yerlerinde yaşayan Çukçiler, Nenetler (**Resim 32**), Koryaklar ve Yukagirlerdir (Weiner, 1972). Comas (1960), Paleosibiryalıları sarı ve beyaz toplulukların karışmasından ortaya çıkan melez bir toplum olarak görmektedir.

Paleosibiryalılarda sarı etnik grubu simgeleyen yassı bir yüz, nispeten az gelişmiş bir kıl örtüsü görülmesine rağmen, diğer bazı özellikler (çok açık deri rengi, kahverengiye yaklaşan ve genellikle dalgalı saçlar, çekik gözün hemen hemen tümüyle kayboluşu, dolikosefal baş) bunları Beyazlara daha çok yaklaştırmaktadır. Bazı fizik antropologlar, Paleosibiryalıları ve Ural toplumlarını, çok eski devirlerde henüz Mongoloid tip tam olarak belirlenmeden önce, Asya'nın merkezi kısımlarında ve kuzeyinde yaşayan arkaik toplumların izole kalmış ve bugüne dek varlığını koruyabilmiş soyları olarak görürler.

Moğollar

Moğol toplumu üç alt etnik gruptan oluşur. Bunlar kuzeydeki Moğollar, merkezde yaşayan Moğollar ve Güneydeki Moğollar (Güneydoğu Asya'daki topluluklar) dır.

a. *Kuzeydeki Moğollar:* Doğu Sibirya ve Mançurya steplerinden Türkistan'a kadar uzanan bölgede yaşarlar. Bu grubun belli başlı temsilcileri Pasifik ve Yenisey Nehri arasında kalan bölgedeki Tunguzlar, merkezi Kuzey Sibirya'daki Yakutlar, Transbaykal Bölgesi'nde yaşayan Buryatlar, ayrıca Volga Nehri'ne yakın bölgelerin Kalmukları ve Beyaz Deniz'in doğusunda yaşayan Samoyetlerdir.

b. *Merkezdeki Moğollar:* Çinliler, Koreliler, Tibetliler ve Japonlar bu gruba girer. Çinliler halk arasında genellikle çok kısa boylu insanlar olarak bilinir. Oysa, Kuzey Çin'de yaşayanlar Asya Sarılarının en uzun boylularıdır. Çin'de yüz tiplerine göre iki toplum ayırt edilir. Bir grupta, yüz elmacık kemikleri hizasında çok çıkıntılı olup, alt kısma doğru belirgin biçimde daralır; bu yapı alt çeneye sivri bir görünüm kazandırır. Diğer grupta ise aksine, yüz hem elmacık kemikleri, hem de alt çene hizasında çok geniştir. Dünyanın bu en kalabalık toplumunda (son nüfus sayımına göre 1,2 milyar) değişik insan tiplerine rastlanması çok doğaldır. Hatta Çin'in güneyinde yaşayan Padunglar, koyu renk derileri ve zürafa boyunlu kadınlarıyla çok iyi bilinirler (**Resim 54**) (Chippaux, 1961a).

c. *Güneydeki Moğollar:* Moğolların üçüncü grubu sayılan Güney Moğollar arasında Laoslu, Vietnamlı, Kam-

boçyalı ve Taylandlıları sayabiliriz. Asya'nın kuzeyinden güneyine doğru indikçe, tüm dünyada tanık olduğumuz iklime uyum çerçevesinde, daha koyu derili, daha kısa boylu, daha narin, saçları kıvrırcık, geniş ve yassı burunları olan bireylerin simgelediği toplumlara rastlarız.

Endonezyalılar

Endonezya takımadalarının yerli halkının temelini bu etnik grup meydana getirir (Weiner, 1972). Borneo ve Sumatra'nın dağlık bölgeleri de Endonezyalıların yerleşim bölgesi içine girer. Sond takımadalarında ise Hollandalılarla karışarak melez bir toplum oluşturmuşlardır. Hollanda'da yaşayan siyah kesim daha ziyade bu bölgeden gidenlerdir. Endonezyalılarda deri rengi, Güneydoğu Asyalılarinkinden daha koyudur; birçok toplumu Afrika Siyahlarından ayırt etmek bile zordur. Moğolları simgeleyen çekik göz Endonezyalılarda kaybolmuştur. Saçlar koyu ve çoğu kez dalgalıdır. Çıkıntılı elmacık kemikleri Sarıları hatırlatan tek özelliktir. Yüzleri alın hizasında dar, elmacık kemikleri hizasında geniş ve alt çeneye doğru daralan bir yapı gösterdiği için, kimi araştırmacılar Endonezyalılara baklava yüzlü derler.

2. Okyanusya Sarıları

Asya Kıtası'na damgasını vurmuş olan Sarıların temsilcileri Okyanusya'daki birçok irili ufaklı adada yaşamaktadır (Vallois, 1967). Polinezyalı ve Mikronezyalı olarak bildiğimiz topluluklar Okyanus Sarılarını oluşturur. Hawaii yerlileri de Okyanusya sarılarına dahildir. Özellikle Polinezyalıların Güney Amerika yerlileriyle akraba oldukları ileri sürülür. Her ne kadar sarı etnik grup içinde

yer alsalar da derileri çok koyudur (Weiner, 1972). Saçları siyah ve dalgalıdır. Gözler oldukça iri ve hafif çekiktir. Genelde tıknaz yapılı insanlardır. Polinezyalı kadınların şişmanlığa büyük eğilimleri vardır. Polinezya takımadalarından Markiz Adası'nda yaşayan yerliler arasında, bir kadının birden fazla erkekle evlenmesi (*poliyandri*) adeti yaygındır (Kottak, 1997). Bazı özel koşullarda (örneğin toplulukta çeşitli nedenlerle kadın sayısının çok az olduğu gibi) uygulanan bu evlilik türü, daha ziyade Güney Asya'da yaygındır. Aslında, poliyandri; bu yörelerde ticaret ya da savaş nedeniyle evden uzaklaşan erkeğin yuvada bıraktığı boşluğu her an birinin doldurmasını amaçlayan bir tür kültürel çözümdür.

3. Amerika Sarıları

Avrupa'nın birçok ülkesinden çeşitli amaçlarla 16. yüzyılın başlarından itibaren, koloniler halinde ve sayıları giderek milyonlara varan bir sel gibi Yeni Dünya'yı istila etmiş olan Avrupalı Beyazlar, aslında boş ve ıssız bir kıtaya ayak basmadılar; zira karşılarında köklü olduğu kadar zengin uygarlıklar geliştirmiş olan, hepimizin Kızılderili olarak tanıdığı toplumların atalarını, bir başka deyişle bu kıtanın gerçek ev sahiplerini buldular. Peki, Kızılderililer Amerika'ya nereden ve ne zaman gelmiş olabilirlerdi? Amerika'nın iskan tarihiyle ilgili olarak bugüne kadar birçok araştırma yapıldı; arkeoloji ve antropolojiden moleküler biyolojiye varıncaya kadar çeşitli alanlarda yapılan bilimsel çalışmalar, insanın Amerika'ya 20-30 bin yıl önce Asya'dan Bering Boğazı yoluyla geçtiğini göstermektedir (Solecki, 1973; Laughlin, 1977). Bugünkü Amerika yerlileri üzerinde gerçekleştirilen bir-

çok mitokondriyal DNA analizleri hepsinin de Asya kökenli olduğunu kanıtladı. İki kıta arasındaki Bering Boğazı insanoglunun bu büyük göçüne nasıl geçit vermiş olabilirdi? Asya'nın doğudaki uzantısı Sibirya ile Yeni Dünya'nın en batıdaki uzantısı sayılan Alaska arasında yaklaşık 80 km mesafe bulunmaktadır. 25 bin yıl öncesinde Sibirya ile Alaska birbirlerine bağlıydı. Kuzey Amerika'da Wisconsin adı verilen son buzul çağında büyük miktarda su, buzul kütlesi içerisinde tutulduğundan, deniz seviyesinde önemli bir alçalma olmuştu. Yapılan jeolojik araştırmalardan anlaşılacağı üzere, son buzul devrinde Bering Boğazı o kadar sığıdı ki, örneğin deniz seviyesindeki 44 metrelik bir alçalma, deniz tabanının su yüzeyine çıkması için yeterliydi. Böylece ortaya çıkan kara parçası, Sibirya'nın iri otçul av hayvanlarına ve bunların peşinde koşan Üst Yontma Taş Çağı'nda yaşamış olan Sibiryalı avcılara Amerika'ya geçerken köprü vazifesi görmüş olmalıydı. Her ne kadar ilk iskan izleri 25-30 bin yıl öncesıyla tarihlense de, gerek Kuzey, gerekse Güney Amerika'da yapılan kazılarda bugüne kadar gün ışığına çıkarılan insan iskeletlerinin en eskileri 12-13 bin yıldan daha eskiye gitmez. Bunlar modern anatomik yapıya sahip *Homo sapiens*lerdir.

Amerika'ya göçler öyle büyük gruplar halinde ve bir defada olmadı; binlerce yıllık bir süreyi kapsayan, yavaş bir sızma söz konusu idi (Weiner, 1972). Göç edenler hiçbir zaman Sibirya'daki akrabalarıyla bağlarını koparmadılar; hatta bir antropoloğun dediği gibi, Bering Boğazı Alaska ve Sibirya'yı birleştiren bir otoyol gibiydi. Amerika'ya ilk ayak basanlar Proto-Moğol dediğimiz, henüz tipik Moğol görünümünü almamış olan Kuzey Sibirya topluluklarıydı. Yeni Dünya'da Alaska'dan itiba-

ren avcı-toplayıcı gruplar sarp kayalar ve buzulların izin verdiği geçitleri kullanarak hızla güneye doğru yayıldılar. Buzul devrinin sona ermesine yakın tüm Güney Amerika, Brezilya'nın Amazon ormanları da dahil olmak üzere, insana kapılarını açmıştı. Neolitik olarak bilinen Yeni Taş Çağında da Asya'dan Amerika'ya yönelik göçler oldu. Artık bu yeni gelenler, tıpkı Eskimolar gibi, deniz araçlarıyla kıtaya ulaştılar. Bunlar, güneye yönelmediler; Alaska, Grönland ve Aleut takımadalarında yer yurt edindiler. Kuzey Amerika'daki birçok eski yerleşim bölgesinde, bugünkü Kızılderililerin atalarına ait, avlanmada kullanılan ve Clovis diye bilinen çakmak taşından yapılmış ok uçlarına rastlandı (**Resim 23**) (Laughlin, 1977). Aşağı yukarı 11 ile 12 bin yıl öncesiyile tarihlenen bu ok uçları kıtanın bilinen en eski arkeolojik buluntuları olup iri otçul memelileri avlarken kullanılıyordu. Gerçekten de buzul çağı Amerika'sında bugün olmayan birçok yabanıl hayvan yaşıyordu. Mastodont, step bizonu, yak ve geyik bunlar arasında sayılabilir. Son yapılan arkeolojik araştırmalar, Güney Amerika'da Amazon bölgesinde de en az kuzeydeki Kızılderililer kadar eski toplulukların yaşadığını ortaya koydu. Yalnız, bu yerliler Kuzey Amerika'daki akrabalarından farklı olarak daha ziyade toplayıcılık ve balıkçılığa dayalı bir yaşam biçimi benimsemişlerdi.

Son yıllarda, özellikle Brezilya'da yapılan kazılarda zamanımızdan aşağı yukarı 30 bin yıl öncesinde yapıldığı belirlenen bıçaklar, mızrak uçları ve kazıyıcılarla kaya duvarlarına çizilmiş resimler bulundu. Ayrıca, yine Brezilya'da yerlilerin atalarına ait bir yerleşim bölgesinde 30 bin yıl öncesiyile tarihlenen ocak izleri ele geçti. Güney Amerika'da zaman zaman Kuzeydekinden daha

eski kùltür izlerine rastlanması nasıl açıklanabilir? Burada ilk akla gelen olasılık, Pasifik adaları yoluyla bir ikinci göç dalgasının Güney Amerika'ya geçmesidir. Bu göçmen gruplar, vaktiyle Ateş Adası'nda yaşayan ama bugün tümüyle yok olmuş Fúejyen yerlilerinin de atası olabilirler.

Yeni Dünya'da iki büyük topluluk, ev sahibi olarak karşımıza çıkar. Bunlardan birisi Eskimolar, diğeri ise Kızılderililerdir.

Resim 23: Kızılderililerin ataları göğüsten sağladıkları kontrollü bir baskı yöntemiyle ok uçları elde ediyorlardı.

Kızılderililer

Amerika dediğimiz Yeni Dünya'yı baştan başa iskan eden, avcılık ve toplayıcılık yaşam biçimini simgeleyen küçük köylerin yanı sıra, Orta ve Güney Amerika'nın Maya, Aztek ve İnka gibi büyük uygarlıklarını kuran bu Kızılderililer kimdi? Amerika'ya nereden ve ne zaman gelmişlerdi? Amerika yerlileri denildiği zaman ilk akla gelen, istilacı Beyazların tarih boyunca kasıtlı olarak yaymaya çalıştıkları ilkel ve barbar imajıdır. Oysa, barbar diye tanımlanan Kızılderililerin her iki kıtada 16. yüzyıl başlarında konuştukları dil sayısı bine yakındı. Dilbilimci Joseph Greenberg, bugün konuşulan 600 yerli dilini analiz etmiş ve bunları üç ana dil kökenine kadar indirmiştir: Amerendiyen, Na-Dene ve Aleut. Bu dil grubu içinde en yaygın olanı Amerendiyen'dir. Dilbilimciler Na-Dene Kızılderililerinin Asya Türkleriyle akraba olduklarını ileri sürerler. Bu üç temel dil grubunu konuşan Sibiryalı toplulukları Amerika'ya farklı zamanlarda gelmişlerdir. Birçok yerli kabile piktografik yazı sistemini kullanıyordu. Düşüncelerini çeşitli resimler ve simgelerle dile getiriyorlardı. Yukatan Yarımadası'nda yaşamış olan Maya yerlileri ideografik bir yazı sistemini icat eden ilk topluluk oldu. Bu Yukatan yazısı 1961 yılında 3 Sovyet bilim insanı tarafından çözüldü. O halde, yazı sadece Sümerlerin tekelinde olmadı; onlardan bağımsız olarak Maya Kızılderilileri de yazıyı bulan bir başka topluluk oldu.

1492 yılından önce Avrupa'da domates, fasulye, patates, mısır, ayçiçeği, fıstık, vanilya, ananas, çilek, avokado, tütün, kakao ve kauçuk yoktu. Tüm bu ürünlerle Eski Dünya, ilk kez yerliler sayesinde tanıştı. Bu ürünlerin çoğunu bir zamanlar Meksika'da yaşamış olan yerli-

lere borçluyuz. Tütün Yeni Dünya kökenlidir. Bu kıtada yerliler tütünü değişik şekillerde tüketirler. Bazı yerli kabilelerde çoğunlukla içilmekle beraber, bazen bir nefes çekilen duman yanda oturanın burun deliklerinden içeriye üflenir. Çoğu kabilelerde tütün hiç tüketilmez. Kuzey Amerika yerlileri tütün içmek için düz ya da dirsek biçimindeki pipoları kullanır (**Resim 24**) ya da doğrudan sarılmış sigara tarzında içerler. Kimi yerli kabilelerde tütün emilir, çiğnenir, koklanır ya da içki gibi içilir. Kuzey Amerika yerlilerinde tütün içmek genelde dinsel aktivitenin bir parçasıdır. Kuzey Amerika'nın ovalık bölgelerinde yaşayan yerlilerde tütün içilen pipo, bir savaşçının çantasında bulunması gereken önemli bir kutsal eşyadır. Özel toplantılarda bu kutsal nesne elden ele dolaştırılır ve her yerli sıra ile pipodan bir nefes çeker. Bu ritüel davranış Güney Amerika yerlilerinde farklı bir boyut kazanmıştır. Örneğin Yanomami yerlilerinde kadınlar, erkekler ve çocuklar arasında gün boyu tütün çiğneme alışkanlığı vardır. Bunun dini inanış ve ritüel uygulamalarla hiçbir ilgisi bulunmaz. Bir Yanomami yerlisi sabah uyanır uyanmaz koca bir tutam tütünü alt dudakının arka kısmına yerleştirir ve gün boyu adeta pastil gibi onu emer. Normalde, birinin tütünü yoksa, daha önceden bu şekilde tütün çiğnemiş olandan ödünç alır veya bir başkası tarafından çiğnenip özel bir yere bırakılan tütünü alıp kullanır. Yanomami yerlilerinde fakir sözcüğü tütünü olmayanlar için kullanılır.

Yerlilerin inanışları bölgeden bölgeye değişmekle beraber, hepsinde de şu ya da bu şekilde bir doğaüstü güç vardır. Bu doğaüstü yaratık ya somut ya da soyut bir güçtür. Yerliler, bireysel ya da grup halinde, doğaüstü güçlerle iletişim kurarken çeşitli dualar okurlar. Be-

Resim 24: Tütün içen bir Kuzey Amerika yerlisi.

yazların kıtaya girişiyle birlikte yerlilerin inanış sistemleri de alt üst oldu; Hıristiyan ideolojisi, yerlilerin doğaüstü gücünü ortadan kaldırdı.

Yerlilerde, anne ve baba genellikle çocukların yetiştirilmesinde eşit derecede sorumludur. Ancak, iki kıtada yüzlerce değişik kültürden oluşan bir yelpaze sunan Kızılderililerde aile içi ilişkilerdeki farklılıkları da göz ardı etmemeliyiz. Örneğin İrokuvalarda, çocukların eğitimi babanın yerine annenin erkek kardeşi üstlenir. Apaçi yerlilerinde aile, anne soyundan gelen akrabalarından oluşur ve bebek, bu tip bir evde dünyaya gelir. Yerlilerin barınakları, yaşadıkları bölgelere göre değişiklik gösterir. Kuzey Amerika'nın ovalık bölgelerinin yerlileri *tipi* adı verilen konik çadırlarda yaşarlar (Resim 25). Tipilerin iskeleti, uzun ağaç gövdelerinin birbirine çatılmasıy-

la elde edilir ve çevreleri de hayvan derileriyle kaplanır. Çadırın tepesi, içeride yakılan ocağın dumanı çıksın diye açık bırakılır. Kızılderililerin giyimi kabileden kabileye, bölgeden bölgeye değişir. Bolivya'daki Bororo yerlileri gibi çirılçıplak dolaşan yerliler olduğu gibi, tepeden tırnağa giyinen yerliler de vardır (Levi-Strauss, 1955). Vaktiyle San Fransisco'da yaşayan Kızılderililer, soğuktan korunmak için vücutlarına çamur sürerlermiş. Bazı kabilelerde, sosyal statüyü belirleyen simgelerin giysiye yansıdığı görülür. Örneğın Ovalık Bölgeler yerlilerinde, tüylü başlıkları sadece büyük savaşçılar giyerdi. İnka yerlilerinde, idareci sınıfından olanlar kulaklarına küpe takarlardı.

Resim 25: Kuzey Amerika Ovalık Bölge yerlilerinin tipi adı verilen koni biçiminde çadırları vardı.

Savaş ya da çeşitli törenler öncesinde vücutlarına *uruku* (Resim 26) adı verilen kırmızı bir boya süren

yerlilere kıtaya ilk gelen Beyazlar Kızılderili adını vermişlerdir. *Uruku* adlı bir tohumun suyundan elde edilen bu boya özellikle yüze olduğu kadar gövdeye de sürülüyordu. Uruku gücü, diriliği ve kanı simgeliyordu. Brezilya'nın Bororo yerlileri uruku boyasını hayvan yağıyla karıştırıp sadece yüzlerine değil, aynı zamanda vücutlarına da sürüyorlardı.

Resim 26: Amazon yerlilerinin yüzleri boyalı bebekleri. Soldaki Kayapo, sağdaki ise Yanomami bebeği. Kızılderililerde her kabilenin farklı boyama şekilleri ve motifleri vardır. Bu motifler ve renkler etnik kimliğin bir göstergesidir.

Gerek Kuzey Amerika, gerekse Güney Amerika'da yaşayan Kızılderili topluluklarda erkeklerin, saçlarını omuzlarına kadar uzattıkları, gösterişli küpeler taktıkları bilinir. Beyazların istilasından önce Kuzey ve Güney Amerika'da sayısız Kızılderili kabile yaşıyordu. Sadece

Kuzey Amerika'da bir vakitler tam 278 kabilenin yaşadığı tespit edilmiştir. Ovalık Bölgeler yerlileri, Beyazların Kuzey Amerika'ya ilk ayak bastıkları dönemlerde doğuda Missisipi Nehri'nden batıda Kayalık Dağlar'a kadar olan geniş alanda yaşıyorlardı. Bu yerlilere bufalo avcıları da denir. Bufalo adı verilen sığırın bu yerlilerin hayatında önemli bir yeri vardır. 20. yüzyılda Kızılderilileri bu önemli besin kaynağından yoksun bırakarak açlıktan ölmelerini hedefleyen istilacı Beyazlar yoğun bir bufalo katliamına giriştiler ve sonunda bu değerli yabani hayvanın soyunu tüketme noktasına geldiler. Beyazların kıtaya gelmesinden önce, Kızılderililerin ne evcil hayvanları, ne de atları vardı. Kıtada yabani halde yaşayan ve *mustang* adıyla bildiğimiz at ise hiçbir zaman evcilleştirilmedi. Evcil at, 16. yüzyılda bu bölgeye, kıtayı istila eden İspanyollar tarafından sokulduğunda Ovalık Bölgeler yerlilerinin kaderleri de değişti; bu evcil hayvanı yük hayvanı ve avlanma dışında, savaşlarda da kullanmaya başladılar ve Kuzey Amerika yerlileri, Vahşi Batı'nın en usta binicileri oldular. Beyazlara karşı yürüttükleri savaşlarda son sürat at sırtında giderken aniden atın karın bölgesine geçerek saklandıktan sonra ok atıp düşmanlarını öldürmeleriyle ün saldılar. 1800'lü yılların başından itibaren Çeyenler de dahil olmak üzere kıyılarda çiftçilikle uğraşan birçok kabile at sırtında etkin bir avcılığın simgelediği göçebe hayat tarzını benimsedi. Uçsuz bucaksız ovalarda otlayan bizon sürülerini daha kolay avlamaya başladılar. Bu yerlilerin en önemli temsilcileri arasında Apaçileri gösterebiliriz. Apaçilerin başları brakisefal, yüzleri geniş ve elmacık kemikleri çıkıntılıdır. Asya'daki Sarılara en fazla benzeyen yerlilerdir. Mağrur bakışları, kartal gagasını andıran burunları ve

uzun siyah saçlarıyla ABD'de yerlilerin simgesi olmuşlardır.

Kuzey Amerika'da bir vakitler geniş topraklara sahip olan İrokuvalar'ın ilginç konutları vardı; 45 metre uzunluğunda ve 6-7 metre genişliğindeki evler aynı anda birçok aileyi barındıracak kapasitede idi. Sağlı sollu çok sayıda odadan oluşan evlerin koridorlarında 5 metre aralıklarla ortak ocaklar bulunuyordu. Her iki aileye bir ocak düşüyordu. İrokuvalar bu uzun evlerde baca ön görmezlerdi. Bu nedenle de ocaklardan çıkan duman tüm evi kaplardı. Bu uzun evlerin çok kalabalık bir nüfusu barındırdığı düşünülebilir. Bu evlerde sadece anne soyundan akraba olan yakınlar otururdu. Her uzun evin bir totemi vardı. İrokuvalar dışında, Siukslar, filmlerden tanıdığımız Mohikanlar ve Çeyenler de Kuzey Amerika yerlilerinin efsaneleşmiş topluluklarıydı.

Aztek, Maya ve İnka uygarlıklarının yerli sahipleri olan Kızılderililer Orta ve Güney Amerika'da yaşıyorlardı. İnkalar altını protez olarak ameliyatlarda ilk kullanan yerlilerdi. Başarılı beyin ameliyatları yapmış olduklarını bulunan kafataslarından anlıyoruz. Aymaralar ve Keçuvalar, saflıklarını bugüne kadar koruya gelmiş Güney Amerika yerlileridir. Bazı yerli kabileler ise tümüyle haritadan silindi. Örneğin Pampa yerlileri olarak da bilinen Patagonya yerlilerinden günümüze kalan pek yoktur; çoğu savaşlarda ölmüş geri kalanlar da Beyazlarla karışmıştır. Güney Amerika'daki yerlilerin bir başka temsilcisi Füejyenlerdir. Bunlar da Patagonyalılar gibi karışarak saflıklarını kaybetmişlerdir. Arjantin'in güneyinde Ateş Adası'nda, Brezilya'nın doğusunda ve Bolivya'da melez olarak yaşamlarını sürdürürler (Weiner, 1972).

Kızılderilileri, görünür özellikleri açısından tek bir kalıba koymak mümkün değildir (Resim 27). Kuzey Amerika'nın yerlilerinde boy, orta ya da ortanın biraz üzerinde, saçlar düz, elmacık kemikleri çıkıntılı, deri kirli-sarı ya da esmer tonda, gözler hafif çekiktir. Güney Amerika yerlilerinde ise bu özellikler büyük ölçüde kaybolmuştur. Özellikle Amazon bölgesinde yaşayan yerlilerin derileri çok koyu, burunları geniş ve dudakları kalındır. Güney Amerika'da Gurupi Nehri boyunca yaşayan Timirukular, tıpkı Afrika Pigmeleri gibi, 130 cm boyunda cüce insanlardır. Bunlar Kızılderililerin en kısa boylu olanlarıdır.

Resim 27: Kuzey (solda) ve Güney (sağda) Amerika yerlileri.

Amerika'da bir uçtan diğerine nice zengin kùltürler yaratan, önemli uygarlıklara ve yeniliklere damgalarını vuran Kızılderililer ne yazık ki, 1600 yıllarından başlayarak Beyazların Amerika'yı yoğun biçimde istila etmesiyle beraber bir felaketle karşılaşmışlardır. İspanya'nın Katalunya bölgesinden olan Kristof Kolomb'un Yeni Dünya'ya ayak basışı ile birlikte Amerika tarihinde adeta bir kara sayfa açılmıştır. 12 Ekim 1492'de Bahama Ada-

larına çıkan Kolomb ve yol arkadaşları, aslında yeni bir dünyaya ayak bastıklarından habersizdiler; Kolomb 1506'da ölümüne kadar Hindistan'da bir yere geldiğini sanmış Kızılderilileri Hindistanlı sanıp onlara *indian* demiştir. Zamanla bu isimden yola çıkılarak Amerika Kızılderilileri tüm dünyada *Amerindian* olarak tanınmıştır. Bu ünlü gemiciyle başlayan ve yaklaşık 300 sene süren insan akını, önceleri birkaç yüzü geçmeyen koloniler halinde iken, daha sonra milyonları aşan bir sele dönüşmüştür. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden Yeni Dünya'ya göç edenler, çoğunlukla ekonomik nedenlerle bu maceraya atılmışlardı; daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak temel amaçlarıydı. Bunun yanı sıra, ülkelerindeki dini baskılardan bunalanlar, siyasi baskılardan kurtulmayı amaçlayanlar, hüküm giymiş suçlular ve maceraperestler de Amerika'nın yolunu tutanlar arasında idi. Özellikle İspanyol ve Portekizli gemiciler şan, şöhret ve servet hayaliyle yanıp tutuşuyorlardı. Yeni Dünya'da altın, gümüş ve diğer kıymetli madenler kısa sürede bu gelen beyaz istilacılar tarafından çıkarılmaya başlandı. Kızılderililer ve siyah köleler açılan madenlerde zorla çalıştırılıyor, onlara olmadık işkenceler yapılıyordu. Orta ve Güney Amerika'da Portekiz ve İspanyollar tarafından yerliler üzerinde acımasız bir sömürü düzeni kurulmuştu. Portekiz'in sömürgeciliği daha da kötüydü. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kızılderililer şeker kamışı tarlalarında Portekizliler tarafından köle olarak çalıştırıldılar. Bu ağır işlerden kaçan yerliler yakalandıkları yerde öldürüldü. Köyler yakıldı. Yerlilerin yiyeceklerine zehir katıldı. Kızılderililer topraklarından kovuldu, kültürleri yok edildi; köleleştirilerek Beyazlara bağımlı hale getirildiler. Kısacası, siyah kölelerle Kızılderililer aynı kaderi paylaştı.

Amerika kıtasını istila eden Beyazlar Kızılderililer karşısında daha iyi örgütlenmişti. Onların her şeyden önce ateşli silahları vardı. Ne var ki, başlangıçta Beyazların tekelinde olan bu silahlar, zamanla Kızılderililerin de eline geçti. Önceleri sadece ok ve yaylarla Beyazlara karşı kendilerini koruyan yerliler, artık ateşli silahlarıyla boy ölçüşmeye başladılar. Yerlilerin Güney ve Orta Amerika'da kurduğu büyük uygarlıkların temeli barış ve iyi niyete dayanıyordu. Geliştirdikleri teknolojiyi halklarının mutluluğu için kullanıyorlardı; örneğin barutu biliyorlardı; ama bununla insanları öldürmek ya da yapıları ortadan kaldırmak akıllarına gelmiyordu. Oysa, bu toprakları istila eden İspanyollar, öldürücü silah teknolojisini çoktan geliştirmişlerdi bile.

Kuzey ve Güney Amerika'da Kızılderililerin nüfuslarını tespit etmek için birçok sayım yapılmıştır. Kristof Kolomb'un Amerika'ya ilk ayak bastığı dönemlerde var olan yerli nüfusun ancak %5'i günümüze kadar gelebilmiştir; geri kalan %95'i ise hastalıklar, savaşlar ve alkol bağımlılığı yüzünden yok olup gitmiştir. Örneğin bugün Brezilya'da yaşayan tüm yerlileri Rio de Janeiro'da bir stadyuma toplamaya kalkışsak, sahanın ancak yarısını doldurabiliriz. Oysa, yapılan tahminlere göre 1492 yıllarında sadece Meksika'da 4,5 milyon, Güney Amerika'da 6 milyon Kızılderili yaşıyormuş. Bir iddiaya göre, Kolomb Yeni Dünya'ya ayak bastığı tarihlerde, 6 ile 60 milyon arasında değişen sayıda Kızılderilin Kuzey Amerika'da var olduğu biliniyor. Kaliforniya Kızılderilileri Kuzeybatı Pasifik kıyılarından Meksika sınırına kadar uzanan bölgede yaşarlardı. Beyazlarla karşı karşıya gelinceye kadar açlık nedir bilmediler. Örneğin yaklaşık 300 bin nüfusa sahip olan Kaliforniya yerlileri balıkçı-

lık, kara avcılığı ve yabani mısır toplayıcılığı üzerine geçim ekonomilerini kurmuşlardı. Topladıkları mısırı öğütüp kavuruyorlar, sonra bal ile karıştırıp yiyorlardı. Beyazlarla girdikleri çatışmalar ve onlardan kaptıkları hastalıklar nedeniyle 20. yüzyılın başlarında tümüyle yok olup gittiler. Bugün Kanada'da 440 bin yerli kayıtlı bulunmaktadır. Bunlardan %60'ı kendileri için öngörülen rezervasyon kamplarında yaşamaktadır. Ürettikleri geleneksel eşyalarını turistlere satarak geçimlerini sağlarlar. Genç kuşak, büyük ölçüde batı türü yaşama ayak uydurup, geleneklerinden uzaklaşmış bulunmaktadır. Eskiden sahip oldukları toprakların da %96'sını kaybetmiş durumdadırlar. Kızılderililerin yoğun biçimde yaşadığı güney-batıdaki Navaho bölgesi ve Dakota'daki topraklar, uranyum ve petrol açısından çok zengindir. Dolayısıyla, günümüzde uranyum artıkları ve petrolün yol açtığı kirlilik, bunlara bir de Kızılderililerin bilinçli olarak kısırlaştırılması katılırsa, kıtanın bu gerçek sahiplerinin açıkça ne denli bir soykırıma kurban gittiği görülür. 1950 ile 1969 yılları arasında Ulusal Kanser Enstitüsü tarafından yürütülen bir anketin sonucuna göre, ABD'de yaşayan Kızılderililerde kanser vakalarına Beyazlardan beş kat daha fazla rastlanmıştır. ABD'nin güneydoğusunda yaşayan Çeroke yerlileri, topraklarında altın çıkınca buraları terk etmeleri için aşırı baskıya maruz kaldı. ABD federal kuvvetleriyle aralarında yıllar süren kanlı savaşlar oldu.

Güney Amerika'da, Amazon ormanlarının ekvatora yakın bölgelerinde çok yakın bir geçmişe kadar bilinmeyen yeni yeni Kızılderili kabileler keşfedildi. Bu kabileler, beyaz insanın kendilerini bulmasından hiç de hoşnut değillerdir. Çoğu kez kendileriyle temas kurmak is-

teyen araştırmacıları öldürmektedirler. Amazon ormanlarının kuytu bir köşesinde ilk kez 1956'da keşfedilen Warani yerlileriyle diyalog kurmak çok zor oldu. Zaten varlıkları da beş Amerikalı misyoneri öldürünce ortaya çıktı. Kendi içlerinde çok sakin bir yaşam süren bu avcı-toplayıcılar, dış dünya ile her türlü teması reddetmektedir. Katı bir içevliliği uyguladılar; kardeşler kendi aralarında evlenirler. Bu da kabile içinde bazı hastalık yapıcı çekinik genlerin homozigot olarak ortaya çıkma olasılığını artırmaktadır. Bugün bu yerlilerin akibeti bilinmiyor.

Kuzey Amerika'da, Beyazların istilasıyla başlayan toprak genişletme siyaseti karşısında, barışsever Kızılderililer uzun süre kayıtsız kalamazlardı; nitekim, zaman zaman bazı kabilelerin bu haksız düzene başkaldırdıkları olmuştur. Beyaz istilacılar 1800'lerin ortalarından itibaren Kuzey Amerika'da Ovalık Bölgeleri'ndeki kabilelerin topraklarına girdiler. Yaklaşık 40 yıl süren kanlı savaşlar oldu. Kızılderililer sonunda çaresizlik içerisinde beyaz istilacılara boyun eğdiler. 1830'larda Missisipi bölgesindeki yerli ayaklanmasının ardından, birçok kabilenin topraklarına el kondu ve başka yerlere sürüldüler. Ayrıca, topraklarında altın rezervleri bulunmuştu. Bunların işletilmesi için Çeroke yerlilerinin bu topraklardan atılması gerekiyordu. 1838-39 kışında ABD'nin askerleri gözetiminde Georgia'dan sürülen 4 bin Çeroke yerlisi yolda açlık ve soğuğa dayanamayarak can verdi (Resim 28). O yüzden, bu yolculuğa yerliler *gözyaşı yolculuğu* derler (Labrousse, 1981).

ABD'nin temel siyaseti Kızılderililerin giderek siyasal ve kültürel bütünlüklerini yok etmektir. Bu amaçla önce topraklarına el koydular. Örneğin; 1887 ile 1934

yılları arasında Federal Hükümet yaklaşık 400 milyon dönümlük Kızılderili arazisini gasp etti. 1830 yılında bizzat ABD başkanının imzası ile Cherokee, Creek, Choktaw ve Seminole'lerin topraklarına el kondu. Bu bağlamda Sioux şefi *Oturan Boğa*'nın feryadına kulak vermemek mümkün değil; "Beyaz adam tüm topraklarımızı bizden çaldı, bizi yersiz ve yurtsuz bıraktı. O hırslı ve yalancıdır". 1890 yılında kabilesiyle birlikte *Hayalet Dansı* seansına katıldığı sırada Federal Hükümet'in askerleri tarafından alçakça öldürülen Sioux kabilesi reisi İri Ayak ise her zaman beyaz adamdan nefret etmişti. Ne var ki ellerinden bir şey gelmiyordu. 1877'de Nez-Perce (Delik Burunlu) kabilesinin şefi duygularını şöyle dile getiriyordu: "Artık çarpışmaktan yorgun düştüm. Hava soğuk ve benim battaniyem yok. Küçük çocuklar soğuktan donuyorlar. Kalbim hasta ve yorgun".

Resim 28: Çeroke yerlilerinin zorunlu göçünü konu alan bir temsili resim.

Bugün dünyanın en büyük süper gücü, ne acıdır ki, geçmişî binlerce yıl öncesine uzanan zengin ve çeşitli Kızılderili uygarlıklarının yıkıntıları üzerine kurulmuştur. Amerika'yı istila eden beyaz insan dünyanın en barışçıl ve bilge toplumlarının yaşadığı bu topraklar üzerine oturmuş, ama onların bu özelliklerinden hiçbirini miras olarak devralmamıştır.

Tarihte, toprakları ellerinden alınan Kızılderililer isyan ettikçe üzerlerine Siyahlar salıverildi; böylece Beyazların mutluluğu için iki topluluk birbirine kırdırıldı. Amerikalıların kendi tarihleri olmadığı için araştırmalarını hep Kızılderililer üzerinde yoğunlaştırmışlardır; kurulan birçok insan müzesinde, kazılar sonucu ortaya çıkarılan Kızılderili kùltürlerinin ürünleri sergilenmektedir. Birçok büyük kentteki enstitülerde (örneğin Washington'daki Smithsonian Enstitüsü gibi) ve üniversitelerin laboratuvarlarında bulunan insan iskeletleri Kızılderililerin atalarına aittir. Bu iskeletler üzerinde beyaz araştırmacılar çeşitli incelemeler ve deneyler yapmaktadırlar. Yapılan tahminlere göre en az 600 bin Kızılderilin (savaşçı, kadın ve çocuk) iskeleti ABD'nin çeşitli bölgelerindeki araştırma laboratuvarlarına dağılmış haldedir. Bugüne kadar birçok önemli antropolojik incelemelere konu olan bu iskelet koleksiyonlarını Kızılderililerin torunları son yıllarda mahkeme yoluyla tekrar alıp, törenle yeniden gömdüler. Malzemesiz kalan Amerikalı fiziki antropologlar bu kez de siyah iskeletlerine göz diktiler. Siyahlara ait mezarlıklarda gizli gizli kazılar yaptırıp iskelet toplatmaya başladılar.

19. yüzyılın son çeyreği, Kuzey Amerika'nın batısında yaşayan Kızılderililerin çoğu için büyük bir krizin başlangıcı oldu; bir yandan salgın hastalıklar, diğer yan-

dan güvenlik güçleriyle olan çarpışmalar sonucu büyük ölçüde güçlerini yitirdiler. Eski Dünya'da bilinen çiçek, kızamık ve kızıl gibi hastalıklar yerliler için yeni sayılırdı. Söz gelimi, çiçek hastalığı Avrupa, Asya ve Afrika'da binlerce yıldan beri vardı. Kızıl, kızamık ve daha birçok bulaşıcı hastalıktan sorumlu bakteri ve virüslerin kol gezdiği Eski Dünya'da, insan toplumları, bu hastalıklara en iyi direnç gösterebilecek biçimde bir doğal ayıklanmadan geçmişlerdi. Oysa Amerika'da, Beyazlarla ilk kez temasa geçen Kızılderililerin, yeni tanıştıkları bulaşıcı hastalıklar karşısında hiç dirençleri yoktu; grip, kızamık, çiçek gibi birçok hastalık Kızılderililer arasında yoğun ölümlere yol açtı.

Beyaz istilacılar yüzünden maddi ve manevi birçok değerini kaybetmiş olan Kızılderililer, zamanla umutlarını doğaüstü güçlerde aramaya başladılar. Bir gün bir kurtarıcının gelip Kızılderilileri eski görkemli günlere kavuşturacağı inancı gelişti. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Kuzey Amerika'da, Ovalık Bölgeler yerlileri arasında, esasını ölmüş Kızılderililerin ruhlarıyla konuşma seansı oluşturan bir din doğdu. Yerliler, bu dinin gereklerine uyarak bir yerde toplanır, kendilerinden geçinceye kadar dans eder ve trans halinde iken atalarının ruhlarıyla temas kurarlardı. 1890 kışında, *Wounded Knee* (Yaralı Diz) adlı bölgede böyle bir ayin esnasında genç, ihtiyar yüzlerce Sioux yerlisi, ABD'nin askerleri tarafından acımasızca katledildi ve cesetleri, Sioux şefi *Big Foot* (İri Ayak)'un ki de dahil olmak üzere, orada donmaya terk edildi (**Resim 29**). ABD'de soykırımdan geriye kalan Kızılderili kabileleri 1900'lerden itibaren rezervasyon kamplarına yerleştirildiler.

Resim 29: Sioux yerlilerinin Hayalet Dansı (üstte). Bu dans sırasında öldürülenlerden kabile reisi İri Ayak'ın karlar üzerinde terk edilen donmuş cesedi (altta).

Güney Amerika'daki durum ise kuzeydekinden pek farklı sayılmazdı; örneğin Brezilya, Kolombiya, Paraguay ya da Uruguay'da vaktiyle yaşamış olan yerlilerden bugüne sadece birkaç küçük kabile kalmıştır. 1500'lerde

Brezilya'ya ayak basan Beyazlar, kıyı boyunca yayılmaya başladıklarında yerlilerden hiç direnme olmadı. Aksine, tıpkı Kuzey Amerika'da Kristof Kolomb ve daha sonra gelen kafilelere başlangıçta gösterilen yakın ilgiye benzer biçimde, bu bölgelerde de yerliler beyazları misafir ettiler, onları şeref konuğu yaptılar, beslediler, onurlarına törenler düzenlediler; hatta onlara kadınlarını bile ikram ettiler. Yerliler, istilacı Beyazlarla ilk karşılaştıklarında onların insanüstü yaratık olduklarına bile inanmışlardı; öyle ki bazı bölgelerde Beyazları yakalayan yerliler onları suya batırıp boğuyor, bir süre yanlarında nöbet tutarak, kendi ölüleri gibi çürüyüp çürümediklerini kontrol ediyorlardı (Huxley, 1980).

16. yüzyılda, Portekizli sömürgecilerin Kızılderililere yaptıkları işkenceler insanlık dışıydı; yerlileri yakaladıktan sonra topların namlularına bağlıyor ve daha sonra topları ateşleyerek parçalanmalarını zevkle seyrediyorlardı. Brezilya'da, bugünkü Amazon bölgesi, içerdiği yerüstü ve yeraltı zenginlikleri yüzünden adeta talan edilmektedir; burada ağaçlar kesilmekte, şantiyeler kurulmakta, büyük yollar açılmaktadır. Yağmur ormanları Beyazlar tarafından sömürüldükçe ekolojik açıdan da kullanım potansiyeli giderek küçüldü; örneğin bölgeye ilk gelen Brezilyalı tüccarlar kaplumbağayı dünya marketlerinin yumurta ve et ihtiyacı için yakalıyordu. Bu yüzden kaplumbağanın soyu giderek tükendi. Yerlilerin böylece önemli bir protein kaynağı da ortadan kalkmış oluyordu. Amazon yağmur ormanları karmaşık bir ekosistemdir. Milyonlarca bitki ve hayvan türü burada su ve toprakla birlikte bütünlük oluşturur. Dünyanın akciğerleri sayılan Amazon ormanlarında yetişen bitkilerden ilaçlar yapılmaktadır; kan kanseri, kalp rahatsız-

lıkları ve romatizmayı tedavi eden bitkiler bu ormanlardan toplanır. Tedavi amacıyla yağmur ormanlarında yetişen bitkilerin sadece %1'i kullanılmaktadır. Aslında geri kalan %99'luk kısım henüz araştırılmamıştır bile. Yağmur ormanlarının iklimi kontrol eden, çölleşmeyi önleyen ve erozyona engel olan yararları vardır. Amazon ormanları ne yazık ki yılda 16 bin km²'lik bir oranla yok edilmektedir. 1973'te Amazon'un yağmur ormanlarını yarararak geçen *Transamazoni Otoyolu* inşası başlarken, yol makineleri, ormanı olduğu kadar birçok yerli köyünü de yerle bir ettiler. Bu arada, sadece bu ormanlarda yaşayan bazı canlılar (bunlar arasında Yeni-Dünya maymunları da var) yok oldu. Yol güzergahında bulunan köylerin %30'u ortadan kaldırıldı; Amazon yerlileri ilgisizlik, açlık ve hastalığın pençesine düştü. Amazon ve kolları boyunca kıyılarda yaşayan Kızılderili kabileler bölgenin bitki ve hayvan türlerini rahatsız etmeden, çevreye zarar vermeden geçim ekonomilerini sürdürürler. Mısır ve manyok gibi sebzeleri dönüşümlü olarak ekerler. Yerliler tarımsal faaliyetlerini mevsimsel döngüye uygun olarak yaparlar. Farklı ekolojik ortamlarda yaşayan kabileler arasında etkin bir ticaret ağı kurulmuştur. Bu sayede besin kaynaklarının bir bölgeden diğerine dağılımı sağlanır. Üstelik ekolojik dengeyi bozmadan bu işi yaparlar. Yerlilerin doğal çevre hakkındaengin bilgileri vardır. Ormana ve içinde yaşayan hayvanlara büyük saygı gösterirler. Öyle ki bazı Amazon yerlileri tropikal kuşları yakalar, şapkaları için birkaç tüy aldıktan sonra onları serbest bırakırlar.

Avrupalıların Amazon bölgesini istilası bir dizi felaketleri de beraberinde getirdi. İnsan, bitki, hayvan ve tüm Amazon bundan zarar gördü. Geleneksel yaşama-

rını sürdüren kabileler, egemen batı güçlerinin kısıkcı altında biyolojik ve kültürel kimliklerini büyük ölçüde kaybettiler. Küreselleşme süreci dünyadaki biyolojik ve kültürel çeşitlilik için önemli bir tehlike oluşturmaktadır. 8,5 milyon km²'lik bir yüzölçümüne sahip Brezilya'da bugün 54 rezervasyon kampı bulunmaktadır. Hükümetin kontrolü altında bulunan bu topraklarda 430 bin yerli yaşamaktadır. Aslında bu sayının ne ölçüde saf yerlilerden oluştuğunu söylemek oldukça zordur. Amazon ormanlarında yaşayan Nambikwara yerlileri 1915 yılında 20 bin dolaylarında idi. 1929'da akciğer ödemiyle kendini gösteren grip salgını 300 yerliyi 48 gün içinde öldürdü. Nambikwaralardan 1938 yılında kadın ve çocuklarla beraber aşağı yukarı 50-60 kişi kalmıştı. Nambikwara yerlileri okları için çeşitli bitkilerden zehir hazırlarlar. Bu zehirli maddeyi icabında düşmanlarından intikam almak için de kullanırlar. Beyazlara karşı büyük bir kin besleyen bu yerliler, topraklarına sokulmaya çalışan birçok misyoneri öldürmüşlerdir. Amazon ormanlarının Tupinamba yerlileri anılarda kaldı; bütünüyle yok oldular. Amazon ormanlarında yaşayan Timbira yerlileri ilk yok olanlar arasında idi. Beyazlar, süttten yeni kesilmiş Kızılderili bebeklerini alıyor ve manastırlara koyuyorlardı. Anne ve babalar artık çocuklarını göremiyordu. Yüzyıllardır uğradıkları katliamlar yüzünden günümüzde sadece 40 kişi kadar kalan Amazon ormanlarının bir başka kabilesi Corubos yerlileridir.

Venezüella'nın güneyinde ve Brezilya'nın Venezüella'ya komşu olan ormanlık alanlarında yaşayan Yanomami yerlilerinden ise sadece 10 bin kişi kalmış olup, her yıl %10'luk bir hızla azalmaktadır. Yanomamiler genelde avcı ve toplayıcı geçim ekonomisine sahiptir. Bazıları

kùçük ölçekli tarımla da uğraşır. Tatlı patates, mısır ve manyok en çok tarımı yapılan sebzelerdir. Kadınlar genellikle tırtıl, iri böcek ve kurbağa toplarlar. Av hayvanları dışında ailenin önemli protein kaynağı da bu yolla sağlanmış olur. Erkekler, ucuna zehirli bitkilerden hazırlanmış özel bir karışımın sürüldüğü okları avda kullanırlar. Yaklaşık 40 ile 250 kişi arasında değişen köylerde yaşarlar. Yanomami köyleri Amazon ormanının içinde dağılmış haldedir. Köyde yaşayanlar birbirleriyle akrabadır. Yanomamilerin evleri yuvarlak planlı olup birbirlerine yakın şekilde yapılırlar. Tepesi basık koni biçimindeki bu tek odalı kulübelerin ortasında bir ocak bulunur. Aile bireyleri bu ocak etrafında uyur, sohbet eder ve günlerinin büyük bir kısmını burada geçirirler. Ocak başı, aile bireyleri arasındaki sosyal bağların güçlenmesine vasıta olur. Yanomami topluluğunda güçlü bir sosyal otorite bulunmaz. Her köy kendi başına siyasal bir bütündür. Köyler arasında sık sık kavgalar olur. Bir köyde istenmeyen Yanomami ayrılıp bir başka köye geçebilir. Yanomami köylerinde aynı yaş ve cinsten herkes aynı ekonomik statüye sahiptir. İmtiyazlı kimse yoktur. Her Yanomami ancak kendinin efendisidir. Sosyal tabakalaşmaya rastlanmaz. Kimse kimseye hükmetmez. Günlük yaşamda kullanılan eşyalarda gösterişe kaçmamaya özen gösterilir. Kadın erkek tüm Yanomamiler ihtiyaç duydukları araç ve gereci kendileri yaparlar. Ürettikleri çoğu el işlerini kendileri kullanmaz, sosyal bağlarını güçlendirmek amacıyla aralarında takas ederler. Aslında, Yanomamilerin maddi kùltür ürünleri çok sınırlıdır. Sepet, su kabağından yaptıkları kap, ucu yarık çatal biçiminde sopa ya da mutfakta yemek kabı olarak kullandıkları taze iri yapraklar belli başlı eşyaları

sayılır. Arkeologlar Yanomamiler hakkında fazla bilgi edinememişlerdir. Bunun nedeni de bu yerlilerin ölülerini gömmeyip yakmalarıdır. Daha doğrusu Yanomamilerde *kremasyon* adeti vardır. Ölülerini yaktıktan sonra kemiklerini öğütüp toz haline getirirler. Bu tozu da özel törenlerde yemek içine katarak davetlilere sunarlar. Bu sayede ölen yakının ruhunun özgür olacağına inanılır. Ölü evinde akrabaların ve dostların davet edildiği büyük bir şölen verilir. Bu şölene komşu köylerden de katılan olur. Şölen esnasında erkekler dans eder, şarkılar söyler. Köye ilişkin haberler duyurulur. Hatta evlilik bağlantıları bile kurulur.

Yanomami kültüründe babaerkil bir aile anlayışı bulunur. Erkekler, kadınlardan çok daha saygın bir konuma sahiptirler. Yanomamiler, erkek çocukları kız çocuklarından daha üstün tutarlar. Bir zamanlar ilk doğan kız çocuğu olduğunda öldürülebiliyordu. Bu yüzden, birçok Yanomami köyünde erkek sayısı kadın sayısından fazla hale gelmiştir. Bir erkeğe bir kadın düşmesi zordur. Kadına sahip olmak için, erkekler aralarında kavga bile ederler (Levi-Strauss, 1955; Huxley, 1980). Amazon ormanlarında avcı-toplayıcı olarak yaşamlarını sürdüren Huaorani yerlilerinin de soyu tükenmek üzeredir. 50 yıl öncesinde misyonerler bu kabile ile temas kurdular ve o tarihten bu yana yakalandıkları hastalıklar, çevre kirliliği, endüstriyel atıklar yüzünden kirlenen nehirler, besin kaynaklarını oluşturan birçok hayvanın bu yüzden göç etmesi ve petrol şirketleri tarafından ellerinden alınan topraklar Huaorani yerlilerini yok olmanın eşiğine getirdi.

Kolombiya'da Amazon ormanlarında avcılık ve toplayıcılık geçim ekonomisini sürdüren birkaç yerli kabi-

leden biri sayılan Nukakları antropoloji dünyası ilk kez 1988 yılında tanıdı. Nukaklar sık sık göç ederler ve yalarında taşıdıkları temel eşya, içinde uyudukları hamaklarıdır. Kolombiya'nın doğusunda Amazon havzasının kenarında çadırlarını kuran Nukakların yaşadıkları yerler son yıllarda koka üreticileri tarafından işgal edilmiştir. Öyle ki, bazı üreticiler hiç çekinmeden bu yerliler üzerine ateş bile açmaktadır. Zaten böyle bir olay sonucunda ormandan çıkıp protesto seslerini duyurmaya çalıştıkları sırada Nukakların varlığından batı dünyası haberdar oldu. Ne var ki, bu tanışma onların ölüm fermasını da bir bakıma hazırlamış olacaktı; zira 1988'den itibaren Nukakların çoğu grip salgını, akciğer enfeksiyonu ve sıtma hastalığından kırıldı. Bugün sadece 500 kişi kaldı ve bunların 200'ü hala Amazon bölgesinde yaşamaktadır.

Amazon bölgesinin kuytu ormanlık köşelerinde Be-yazların tehditinden uzak kendi halinde yaşayan bir başka yerli kabilesi de Surua Kızılderilileridir. Avcılık ve toplayıcılığa dayalı bir yaşam süren bu yerliler, ağaç gövdelerinden inşa ettikleri büyük evlerde, birçok aileden oluşan kalabalık gruplar halinde otururlar. Birçok Kızılderili kabilede olduğu gibi Surualar da bir şenliğe ya da bayrama hazırlanırken vücutlarına *uruku* adlı kırmızı boya sürerler. Hatta, bazıları bu boya ile yüz ve bedenlerine küçük noktalarla desenler yapar. Toplu halde eğlenmeyi çok seven yerliler bu esnada anlamlarını kendilerinin bile bilmedikleri sözcüklerle şarkılar söylerler. Yaşamları nice zorluklar içinde geçen Surualar ağrıya çok dayanıklıdırlar. Sık sık şeker kamışı çiğnediklerinden diş çürüğü oldukça yaygındır. Manyok adlı patatese benzeyen yumrudan elde ettikleri unu hemen her ye-

meğe koyarlar. Amazon ormanlarında avlanırken 5 metre uzunluğundaki çubuklarla attıkları zehirli oklardan yararlanırlar. Özellikle balık avlarken kullandıkları *cunaha* adlı bir zehirleri vardır ki, bunu uyuşturucu ve keyif verici bir madde olarak kendileri de tıpkı enfiye gibi burunlarına çekerler. Küçük çocuklar bile bu uyuşturucu zehirin bağımlısı haline gelmişlerdir. Suruaların inancına göre, ruhlar ve ataların yaşadığı dünyaya, daha doğrusu cennete ulaşmak için bu keyif verici maddeden kullanmak gerekir. Bazı kabilelerde ise sadece şamanlar ve kabile şefleri cunaha tozunu kullanma hakkına sahiptir. Beyaz insanın Amazon bölgesinde yarattığı tüm olumsuzluklar aslında kendi hallerinde her geleneksel topluluk gibi içinde yaşadığı çevre ile barışık, mutlu bir yaşam süren Surua yerlilerini de son yıllarda etkilemiş bulunmaktadır. Bu yüzden cunaha gibi zehirli tozları bol miktarda alıp intihar eden yerlilerin sayısında gidecek artış vardır. Bu sayede atalarının dünyasına gideceklerine inanırlar. Anne ve babası intihar eden çoğu bebek öksüz kalmaktadır.

Son 500 yıl içerisinde Beyazlar tarafından topraklarından atılan, biyolojik ve kültürel bütünlüklerini kaybeden ve siyasal hiçbir güçleri kalmayan Kızılderililer, bugün ya açık hava hayvanat bahçelerini andıran rezervasyon kamplarında, büyük kentlerin varoşlarında ya da ormanlık alanların kuytu köşelerinde birkaç küçük kabile halinde yaşamaya devam etmektedir. Son yıllarda, özellikle Kanada, ABD ve Meksika başta olmak üzere birçok devlette kimlik arayışı içinde bulunan Kızılderililerde, büyük bir uyanışa tanık olmaktayız. Kanada'da 1950'lerden itibaren yerlilerin toprak talepleriyle baş gösteren bir uyanışları oldu. Bugün Kanada'nın gerçek

ve ilk sahipleri olarak haklarının iade edilmesini istiyorlar. Yaşadıkları bölgelerin yakınlarında bulunan petrol, doğal gaz gibi rezervleri kendileri sahiplenmek ve işletmek istiyorlar. Bağlı oldukları ülkenin diğer beyaz vatandaşları gibi eşit anayasal haklara sahip olmak için mücadele veriyorlar. Güney Amerika'nın birçok ülkesinde, yerliler etnik azınlık konumundadır. Bu yerliler, topraklarını kaybetmek istemiyorlar; toprak onlar için sadece ekonomik değil, aynı zamanda atalarıyla bağlarını devam ettirmelerini sağlayan manevi bir değerdir; onunla adeta özdeşleşmişlerdir. Güney Amerika'da son 20 yıl içerisinde bu bağlamda çok şey değişti. Ekonomik ve politik nedenlerle tehdit altında bulunan birçok yerli kabile örgütlendi; mücadeleleri için geniş bir dünya kamuoyu oluşturdular ve medyayı arkalarına almayı başardılar.

Eskimolar

Kanada'nın kuzeyindeki düzlükler, Grönland adası ve Alaska Eskimo halklarının yaşadığı topraklardır. Yılın büyük bir bölümü karlarla kaplı alanlarda, son derece zor koşullarda yaşayan Eskimoları artık dünyada tanımayan kalmadı. Reklamlarda, filmlerde ya da belgesellerde tipik giysileri, kar botları ve köpeklerin çektiği kızaklarıyla küçükten büyüğe herkesin ilgi odağını oluşturmuşlardır. İlk kez, 1611 yılında Biard adlı bir Cizvit papaz tarafından kullanılan Eskimo sözcüğünün isim babası, aslında bu yerli topluluğa komşu olan Algonkiyen Kızılderilileridir. Eskimo, Algonkiyen dilinde *çiğ et yiyen* anlamına gelir. Oysa, Eskimolar kendilerini *Inuit* diye çağırırlar. Bunun sözcük anlamı da *insan* demektir;

zira, bu yerli topluluk, vaktiyle yeryüzünde kendilerinden başka insan olduğunu bilmezlerdi.

Zamanımızdan yaklaşık 5 bin yıl önce, Bering Boğazı'nı deniz araçlarıyla geçerek Sibiry'a'dan geldikleri belirlenen Eskimoların yayıldığı alan Groenland'ın Arktik Okyanusu kıyıları, Alaska ve Kanada'nın kuzeyindeki ta-
kimadalardır (Weiner, 1972). Kimi araştırmacılara göre, Eskimolar vaktiyle bugünkü Bering Boğazı'nın bulunduğu yerde varolan kara parçasında yaşıyorlarmış. Aşağı yukarı 10 bin yıl önce deniz seviyesi yükselerek bu kara parçasını sular altında bırakınca Eskimolar da Alaska'ya ve Asya'nın en doğu ucuna göç etmek zorunda kalmışlar. Zamanımızdan 2 bin yıl önce de Grönland'a yerleşmişler. Eskimoları yaklaşık 9000 km'lik bir kıyı şeridi üzerinde küçük topluluklar halinde yayılmış olarak görüyoruz. Sibiry'a Eskimoları, Alaska Eskimoları, Karibu Eskimoları, Labrador Eskimoları bunlar arasında en iyi bilinenlerdir. Eskimoların $\frac{1}{4}$ 'ü Kanada sınırları içerisinde yaşar. Kanada'da 1991 yılında yapılan nüfus sayımına göre sayıları 30 bin civarında idi. Yüzyıllar boyu Kanada Eskimoları (Inuitler) hemen hemen dünya ile kopmuş halde yaşadılar. Ancak, 19. yüzyıldan itibaren Avrupalıların ilgi odağı oldular. Önceleri iç kısımlarda yaşayan Eskimolar, zamanla bütünüyle kıyı şeridine yayıldılar. 1800'lü yıllara doğru balina avcısı Beyazlarla ilk temasları oldu. 1818 yılında Norveçli balıkçılar Grönland kıyılarına geldikleri zaman Kuzey Kutbu'na bu kadar yakın bir bölgede insanları görünce çok şaşırdılar. Kısa sürede dost oldukları Eskimolarla kürk ticaretine dayalı bir ticareti başlattılar. Ne var ki iki farklı topluluğun teması Eskimolar açısından pek de iyi olmadı. Beyazların Kızılderililere taşıdıkları bulaşıcı hastalıklar Es-

kimolar için de tehdit unsuru oluşturmıştır. Gerçekten de Eskimolar, ticaret yaptıkları Beyazlardan birçok bulaşıcı hastalık kaptılar. 1800 ile 1900 yılları arasında Eskimo toplulukları büyük ölçüde bu hastalıklar yüzünden yok olup gitti.

Sarı, esmer arası bir renge sahip Eskimolarda boy, ortanın altında, gövde bacaklara oranla uzundur (Vallois, 1967; Weiner, 1972). Yüz, özellikle elmacık kemikleri hizasında çok geniştir. Gözler, diğer Sarılarda olduğu gibi çekiktir. Saçlar düz ve siyahtır. Deri altı yağ tabakası çok kalın, bazal metabolizma yüksektir. Ancak, batı tipi beslenmenin bir gereği olarak diyetlerine daha az protein, buna karşın daha fazla hazır konserve türü yiyecekler girince, bazal metabolizmaları düşmeye başladı. Her ne kadar dondurucu soğuğa (-40°) diğer toplumlardan daha iyi uyum sağlamış olsalar da, Eskimoların asıl uyumları kültürel düzeyde olmuştur. Yüz haricinde, her taraflarını örten genellikle karibu ya da fok derisinden yapılma, vücudu çok sıcak tutan özel giysileri vardır (**Resim 30**). Eskimo gerektiğinde kutup ayısının, tilkinin ve hatta köpeğin bile derisinden giysi yapar. Bir Eskimonun giysisi iki kattan oluşur. İçtekinin kıllı yüzeyi vücudun derisine dönüktür. Dıştağinin kıllı yüzeyi ise dış tarafa bakar. Vücudun ısıttığı hava içteki postun yüzlerce kılı içinde ve iki giysi tabakası arasında korunur; böylece uzun süreli bir ısı sağlanmış olur. Sıcak havalarda ise dıştaki giysi çıkarılır. Su geçirmez bot ve parkaları hazırlarken deniz aslanının midesini, balinanın dilini kullanırlar. İplik olarak da balina, otara, mars veya fok balığının bağırsaklarından yararlanırlar. Botların içini kaplayan geyik derisi, soğuğa karşı ayakları korur. Bot içinde ayrıca kuş tüylerinden de koymak

suretiyle ayağın daima sıcak kalmasını sağlarlar. Karibu geyiğinin derisi, kadınlar tarafından ağızda çiğnenip yumuşatıldıktan sonra eldiven yapımında kullanılır.

Resim 30: Eskimo kadını ve bebeği.

Eskimolarda ulaşım, köpeklerin çektiği kızaklarla gerçekleştirilir. Uçsuz bucaksız karla kaplı düzlüklerde kullanılan bu tür ulaşım vasıtaları, Eskimonun yaşadığı çevreye yaptığı en güzel uyumdur. Her Eskimo ailesinin sahip olduğu bir kızak vardır. Ailenin delikanlısı evlenip de ayrı bir igluya taşınacağı zaman bu tür bir kızağa tüm çeyizler konur ve genç çift köpeklerin çektiği kızakla baba ocağından ayrılır. Uzaklarda bir başka diyar da kardan evlerini yaparak yeni bir hayat kurarlar. Ortalama 12-13 Eskimo köpeğinin çektiği bu kızakların Grönland Adası'nda hala kullanıldığını görüyoruz. Da-

nimarka'ya bağılı otonom bir ùlke olan Grönland'ın kuzeyinde dört ay boyunca güneş hiç batmaz . Ulaşım ve seyahat hep köpeklerin çektiğı kızaklarla sağlanır. Eskimo köpekleri çok hırçın ve saldırgan bir yapıya sahiptir. Bu özelliklerini kurda çok yakın bir tür olmalarından alırlar. Köpekler arasında herhangi birinde kendilerine karşı bir tehdit işareti gördüklerinde hemen o köpeğı öldürür; bu şekilde neslinin üremesine engel olurlar.

Eskimoların denizde avlanırken kullandıkları iki tür kayıkları vardır. Hafif ve içine birkaç kişinin oturabileceğı küçüklükte olanı *kayak*, 15-20 metre uzunluğunda bir tür tekneye benzeyen iri deniz aracı ise *umyak* olarak adlandırılır. Eskimolar umyakı yazları taşıt aracı, kışları da yiyecek kileri gibi kullanırlar (Monestier, 1982). Eskimo erkekleri, karda giderken gözlerinin kamaşmasına engel olmak için kemikten yaptıkları özel kar gözlükleri takarlar. Batılılarla tanışmadan önce Eskimoların yaptıkları bütün araç gereçler kemiktendi.

Beslenme alışkanlıkları

Avlanma Eskimonun temel yaşam biçimidir. Eskimo denilince balık akla gelir (**Resim 31**). Yörede bitki örtüsü çok fakir olduğı için hayvansal besinler, özellikle de deniz hayvanları sofralarında önemli bir yer tutar. Aslında hayvan yağı ve eti bir Eskimo ailesinin vazgeçemediğı iki temel besindir. Et genellikle pişirilmez. Dünyada eti çiğ olarak tüketen ender topluluklardan birisidir Eskimolar. Bu yerliler avladıkları balıkları çiğ olarak yer; özellikle karibu geyiğinin kanından çorba yapıp içenler. Eti çiğ olarak yerken Eskimolar çenelerini bir üçüncü el gibi kullanırlar. Önce iri parça bir eti dişleri ara-

sında sıkıca tutar; daha sonra da bıçakla dudaklara çok yakın bir yerden eti keserler. Bu et yeme alışkanlığı aynı zamanda çene kaslarının da güçlenmesini sağlar. Benzer et yeme alışkanlığı Sibirya'da yaşayan ve Eskimoların akrabaları sayılan Nenetlerde de görülür (Resim 32).

Resim 31: Eskimo kız çocuğu *u/uadlı* yarım ay biçimindeki bıçağıyla balık temizliyor.

Resim 32: Kuzey Sibirya'da yaşayan Nenetler de Eskimolar gibi çiğ et yerler.

Yılın dört mevsimi karın yerden kalkmadığı Grönland'da yaşayan Eskimoların iki temel kaygısı vardır; bu da giysi ve bol kalorili besin. Ağızdan ağıza beslenme, Avustralya yerlilerinde olduğu gibi, bir vakitler geleneksel yaşam süren Eskimolarda da görülürdü. Anne, ağzında çiğneyerek yumuşattığı besini doğrudan bebeğine ağız yoluyla aktarırdı. Şimdilerde bu adet hemen hemen terk edildi. Eskimolar, ağırlıklı olarak deniz hayvanlarını avlarlar. En çok avladıkları hayvan foktur. Fok avlamak için çok sabırlı olmak gerekir; zira çok kalın buz tabakasında açılan bir delikten suya indirilen oltaya fokun gelmesi saatler sürer. Fokların olağanüstü sezgileri

olduğundan kolay kolay da oltaya takılmazlar. Fok ya da kutup ayısı avına çocuklar çok küçük yaşlarda katılır. Avladıkları bu hayvanların post ve derilerini evlerine getirir ve gelen herkese büyük bir gururla bunları gösterirler. Eskiden zıpkınlarla avlanan fok balığı, bugün Batılıların Eskimolara sattıkları tüfekle avlanmaktadır. Vaktiyle her ailenin ihtiyacı kadar avlanan fok, bugün ticari amaçla çok miktarda avlanmakta, fazlası ise margarin imalatında kullanılmak üzere fabrikalara satılmaktadır. Karibu adlı bir tür tundra geyiği de en çok avlanan kara hayvanıdır. Aileyi ve kızakları çeken köpekleri besleyebilmek için bir Eskimonun bu hayvanlardan bir yıl içinde 150 ya da daha fazlasını avlaması gerekir. Karibu için hazırlanan tuzaklara zaman zaman yem olarak köpek idrarından elde edilen tuz da bırakılır. Kurtları avlamak için Eskimoların çok ilginç yöntemleri vardı; balık kılçığını iyice bükerek ve kar topu biçiminde hazırladıkları balina yağının içinde dondururlardı. Yumruk iriliğindeki donmuş yağ topunu yutan kurt, midesinde bu yağın erimesiyle beraber birden yaydan fırlamış ok gibi serbest kalan kılçığın midesini parçalaması sonucu acılar içinde kıvrılarak ölürdü.

Diyetlerinde, balık başta olmak üzere deniz ürünleri önemli yer tuttuğu için Eskimolarda kalp ve damar hastalıklarına pek rastlanmaz. Geleneksel Eskimo yaşamında fok yağı, ısıtma ve aydınlanmada kullanılmaktadır. Güneşte kurutulan fok etleri ise tıpkı pastırma gibi uzun süre saklanmaktadır. Dışarıdaki ısı sürekli eksilerde olduğu için fok etleri derin dondurucuda durmuş gibi uzun süre donmuş vaziyette kalabilmektedir. İhtiyaç duydukları her defasında balta şeklindeki bir kesici ile bu etlerden bir parça koparıp yerler. Kara ve denizde av-

ladıkları hayvanların etlerinden Eskimolar kendileri için gerekli sayılan A, B1, B2, D ve E vitaminlerini sağlarlar. Ancak, taze bitkilerde bulunan C vitaminini Eskimonun başka kaynaklardan edinmesi gerekir. Oysa, dört mevsim kışın hüküm sürdüğü, karın yerden kalkmadığı coğrafyada bu bitkisel besinlerin yetişmesi olanaksızdır. Eskimo bunun da çaresini bulmuştur. Nitekim, C vitamini ihtiyacını denizde yetişen algleri yiyerek karşılar. Alglerin vücuda sağladığı enerji çok yüksektir. Üstelik D vitamini açısından da zenginlerdir. Bir başka C vitamini kaynağı ise öldürdükleri karibu geyiğinin kursağından aldıkları bitkisel artıklardır.

Eskimolar hayatlarında hiç tarımla uğraşmadılar. Geleneksel yaşam süren, Batılılarla tanışmamış olan Eskimoların sofralarında un ve undan yapılmış yiyecekler bulunmaz. Köpek dışında evcil hayvanları yoktur. Inek, keçi, koyun gibi hayvanları da bulunmadığından süt, peynir, tereyağı ve yoğurt nedir bilmezler. Bu besinler olmadan da bugüne kadar yaşadıklarına göre, süt ve süt ürünleri insan için vazgeçilmez, olmazsa olmaz besinler değildir.

Eskimolar, denizde çok usta avcılardır; dalgalı açık denizlerde, çok esnek, manevra yeteneği fazla olan ve omurgası balinanın dişlerinden yapılan kayıklara binerek zıpkınla her tür balığı kolayca avlayabilirler. Eskimo avcıları, çocukluktan itibaren iri balıkları zıpkın yardımıyla ustalıklarla avlayabilecek tarzda babaları tarafından eğitilirler. Eskimolarda *botulizm* adı verilen bir tür besin zehirlenmesi görülür; özellikle Alaska ve Labrador Eskimolarında 1945 ile 1962 yılları arasında deniz hayvanlarının yerel geleneklere göre hazırlanmasından kaynaklanan ölüm olayları tespit edilmiştir. Örneğin Alaska

Eskimolarında ölüme yol açan ilginç bir geleneksel besin vardır ve adına *muktuk* denir. Eskimolar, çok sevindikleri bu besini hazırlarken deniz kaplumbağasının kanat, deri ya da deri altındaki yağ tabakasını alır, bunları küçük parçalara ayırdıktan sonra dışarıda bir gün kurumaya bırakır. Daha sonra da sıcak bir yerde haftalar, hatta aylarca bekletir. Güçlü toksinler içeren bu tür besinden yiyen Eskimolar arasında ölüm olaylarına oldukça sık rastlanmıştır.

Aile yapısı

Birçok avcı-toplayıcıda olduğu gibi, Eskimolarda da bütün, giysi ya da süs eşyaları özel mülkiyete girer. Bu kişisel eşyalar ölürken bile sahipleriyle gömülür. Bunlar o avcı ile bütünleşir. Bunların dışında yiyecek başta olmak üzere birçok nesne topluluğun ortak malıdır. Eskimolar hiçbir eşyaya hemen sahip çıkmak istemezler; onların gözünde mal canın yongası değildir. İşin açıkçası Eskimoların gözünde eşyanın hiçbir kıymeti yoktur. Kendilerine sunulan en ufak bir hediye karşısında bile çocukça sevinirler. Hiçbir eşyayı hile ya da zorla başkasından almaya kalkışmazlar. Hırsızlık, batı toplumlarında çok sık görülen bir olaydır; çünkü gelir dağılımındaki belirgin eşitsizlik bunda önemli rol oynamaktadır. Oysa, Eskimolarda böyle bir sorun yaşanmaz; çünkü her Eskimo, topluluk içinde gereksinim duyduğu her şeye kolayca sahip olur. Eskimo erkeği birden fazla kadınla evlenebilir. Böylece, evli olduğu her kadın ve ondan olan çocuklarıyla ayrı bir çekirdek aile oluşturabilir.

Eskimo dünyası sevgi, şefkat ve yardımlaşma üzerine kurulmuştur. Her karşılaşmalarında Eskimo erkeği bizler gibi tokalaşıp, sarılıp öpüşmez; sadece burnunu

karşıdakinin burnuna sürmesi yeterlidir. Eskimolar çok misafirperver insanlardır. Derin bir konukseverlik duyguları vardır. Ne var ki, bunu aşırıya kaçacak şekilde yerine getiren yerliler de vardır; örneğin bir beyaz, eskimo ailesini ziyarete geldiğinde, evin erkeği eşini çok rahatlıkla misafirine ikram etmektedir. Bu ikramı reddetmek ise ev sahibine hakaret anlamına gelir. Eskimo dünyasını ziyaret eden batılı araştırmacıların ahlaksızlık olarak kabul ettiği eş değiş tokuşu sadece cinsel fantezi gibi algılanmamalıdır. Erkeklerin eşlerini değiş tokuş etmesi gerçekten de hemen hemen tüm Eskimo topluluklarında yaygın bir gelenektir. Bize çok tuhaf gelen bu adetin temelinde yatan önemli nedenlerden birisi, topluluk içindeki aile bağlarını güçlendirmek ve dayanışmayı artırmaktır (Morrison ve Germain, 1995). Çıkabilecek bir takım kavgaları önlemek ya da arkadaşlık bağlarını güçlendirmek amacıyla Eskimo erkekleri birbirlerine geçici olarak eşlerini ödünç verirler. O halde, bu davranışın sadece cinsel yönü değil sosyal ve ekonomik yönü de bulunmaktadır. Eşlerini değiş tokuş eden çiftler ömür boyu sürecek bir bağ kurmuş sayılır; zor anlarında, seyahat esnasında ve günlük her tür işte birbirlerine yardımcı olurlar. Bu çiftlerin çocukları da kardeş sayıldıkları için birbirleriyle evlenemezler. Eş hediye etme geleneğinin günümüz Eskimolarında artık giderek azaldığı gözlenmiştir. Eskimo ailelerinde kızlar çok erken, 14 yaşlarında evlendirilir. Çoğu kez çocuklara doğuştan nişan yapılır. Tıpkı bizdeki beşik kertmesi gibi. Nişanlanan çocuklar aynı kampta evlilik çağı gelinceye kadar birarada büyütülür.

Dünyayı saran değişim rüzgarları eskimo dünyasını da kökten etkiledi. Danimarka ve Kanada başta olmak

üzere, birçok gelişmiş ÷lkeye her alanda kapılarını açan Eskimolarda beslenme alışkanlıkları, eğitim, barınma, sağlık, sosyo-ekonomik sistem, ulaşım, kısacası Eskimonun tüm dünyası, geleneksel yaşamlarını hala sürdüren birkaç topluluk bir kenara bırakılırsa, köklü biçimde değişmiştir. Karbonhidratça zengin hazır besinler, marmalar, konserveler açılan büyük marketlerde kolayca bulunmaktadır. Eskimo, parayla tanışmak zorunda kalmıştır. Vaktiyle sadece kendi ailesine yetecek biçimde çok özenle ürettiği, dışı karibu postundan içi kuş tüyü ile kaplı botların yerini, bugün suni kauçuktan yapılma, sağlıksız çizmeler aldı. Kalitesiz pamuktan yapılan giysiler fazla sıcak tutmadığı gibi, oldukça da pahalıdır. Dört mevsim yerde kalan karlı bölgelerde yaşayan Eskimolar, *iglu* adını verdikleri ve kerpiç gibi biçimlendirerek elde ettikleri kardan bloklarla hazırladıkları evlerde kalmakta idiler (Resim 33). Mevsimlik olarak kurdukları bu geçici kar evlerinin yapımı bir Eskimo için fazla zaman almaz. İgluyu yapacağı yeri belirledikten sonra yerdeki karı iyice tepeler. Önce kar bıçağıyla bir birinci blok sırası keser. Bu sıra aşağı yukarı 1 metre uzunluğunda, 45 cm boyunda ve 20-30 cm kalınlığındadır. İlk kar kerpiçleri, iglunun kurulacağı kısımdan alınır. Kar evinin temeli böylece olabildiğince derine iner. Kardan elde edilen kerpiçler daire şeklinde, yan yana, içeriye doğru bir meyil verdirilerek helezon biçimde yükselecek tarzda yerleştirilir. Bu örme işini iglunun içerisinde durarak yapan ev sahibi sonunda yapının içerisinde kalır. Kardan evin yapımı bittiğinde tepede kalan deliğı de yine kar bloklarından kestiğı yuvarlak ve kenarları eğik olan bir parça ile kapatıp, yan tarafta öngördüğü kapı yerine geçen delikten dışarı çıkar. İgluya birkaç metre uzunlu-

ğunda öngörülen yarım daire biçimindeki tünelden eğilerek girilir. Bu tünel aynı zamanda dışarıdaki temiz havanın igluya girmesini sağlayan koridordur. İçerideki kirli hava ise iglu tepesinde öngörülen bir bacadan dışarı çıkar. Elinde kardan başka bir malzeme bulunmadan, bununla rahat ve konforlu bir barınak yapıp, iklimin en acımasız olduğu bir bölgede yaşamak Eskimo zekasının bir göstergesidir. Eskimolar kar evlerinde ısınmak ya da yemek pişirmek için devamlı fok yağını kullanır; ayrıca tavandan sarkıtılan bir ipe bağlı tenceresinde o gün avladığı etini pişirir. Tencerede bazen bir geyiğin, bazen fok ya da kutup tilkisinin eti olabilir.

Resim 33: Eskimonun *iglu* adı verilen kar evi.

Eskimo, ailesi için geyik boynuzu ya da kemikten yapılmış özel bir bıçak kullanarak kardan bir evi yaklaşık bir saat içinde tamamlayabilir. Küre biçimindeki bu evlerde bir aile rahatça yaşayabilir. Taze hava tünelden odaya girerken, kirli hava da iglunun tepesindeki küçük delikten dışarı çıkar. Eskimolar bu evlerini balina yağını kullandıkları lambalarla ısıtırlardı. Yaz gelip de havalar yumuşayınca Eskimolar deriden yapılmış çadırlara yer-

leşirlerdi. Bugün birçok yörede, Kanada hükümetinin öncülüğünde Eskimolar merkezi ısıtmalı, elektrikli, su tesisatlı betonarme evlere kavuştular. Batı yaşam biçimiyle temasın olumsuz yönleri de yok değildi; özellikle beslenme alışkanlıkları değışti. Şekerli ve karbonhidratlı besinler dış çürüklerinde artışa yol açtı. Balık ağırlıklı geleneksel yiyeceklerin yerini batı tipi beslenme alınca Eskimolar arasında tansiyon ve kalp-damar rahatsızlıkları yaygınlaştı. Şeker hastalarının sayısı arttı. Genetik olarak şişmanlamaya çok yatkın olan bu insanlar hareketsiz bir hayat sürmeye başlayınca obezite çok yaygın hale geldi. Değişen yaşam tarzları ve diyetleri sonucu meme, akciğer ve kolon kanserleri Eskimolarda da görülmeye başlandı. Oysa eskiden yerlilerde bu ölümcül hastalıklara hiç rastlanmazdı.

Günlük yaşamda kullanılan araç ve gereçlerin çoğu plastik ve metaldir. Eskimo yaşamı, artık tümüyle turistlere hizmet sektörü üzerine kuruldu. Maddi kültürün yanı sıra, manevi kùltürler de yok olup gitti. Kuşaktan kuşağa aktarılan masallar, şarkılar unutuldu. Gençler ve yaşlılar arasında bağlar koptu. Batı dünyasıyla temasın yol açtığı *kùltürel yozlaşmanın* bedelini Eskimo çok ağır ödemektedir. Cep telefonu, dizüstü bilgisayar ve uzaktan kumanda edilen son model televizyonlar Eskimoların dünyasını değıştirdi. Yerlilerin, geçimlerini sağlayabilmek için sık sık yer değıştirmeleri yalnızlık ve stresi de beraberinde getirdi; aileler bölündü. Hastalık, iş kazası ve şiddet olayları çoğaldı. Çoğu Eskimo alkolün esiri haline geldi; intiharlar arttı. Sırf kürkleri için Norveçli balıkçılar tarafından gözlerinin önünde öldürülen fok bebekleri Eskimolar arasında derin bir üzüntü kaynağı oluşturmakta idi. Dünya kamuoyunun son yıl-

lardaki tepkisi karşısında avlanma yasağı yürürlüğe girdikten sonra bu kez de fok fazlası oluştu. Eskimoların önemli bir gelir kaynağı sayılan fok etini Avrupa ülkeleri almamaya başladı. Grönland Eskimolarına Avrupa Birliği'nin yaptığı para yardımı son derece yetersiz. Çoğu aile ciddi bir ekonomik sıkıntı içinde bulunmaktadır. Ne yazık ki, beyaz insan, Eskimoları uygar dünya ile tanıştırayım derken, onların mutluluğuyla oynadı.

Geleneksel Eskimo dünyasında ailenin önemi büyüktür. Batı tipi çekirdek aile Eskimolarda da vardır. Zaman zaman anneanne ve dede gibi aile büyükleri de çocuklar ve torunlarla birlikte aynı evde yaşayabilir. Oysa, vaktiyle, yaşlanıp, elden ayaktan düşen büyükler ıssız bir yere götürülüp, orada ölüme terk edilirdi. Yaşlılar da bu davranışı kaçınılmaz bir kader olarak görürlerdi. Yaralanan ya da sakat olan, böylece topluma, ailesine artık yük olacağına inanan eskimo ya kendi canına kıyar ya da birine kendisini öldürmesini söylerdi. Bu işi çoğunlukla oğlundan rica ederdi. Bugün, bu tür örneklerle artık rastlanmamaktadır. Yaşlılar evde gençlerin yetişmesine deneyim ve bilgileriyle önemli katkılarda bulunmaktadır. Eskimolar, bebeklerine çok düşkündür; anne, bebeğini beş yaşlarına kadar emzirir. Dayak, Eskimolarda barbarlık olarak görülür; çocuklar hemen hemen hiç dövülmez. Eskimo çocukları büyük bir anlayış ve sabır içinde yetiştirilir. Anne ve baba, çocuklarının çevresinde derin bir sevgi ve şefkat çemberi oluşturur. Yiyeceklerin en iyisini onlara verir. Onlar için balina kemiklerinden, kutup ayısının dişlerinden oyuncaklar yapar. Anne ve baba çocuklara herhangi bir baskı uygulamaz. Onların sınırsız özgürlükleri vardır. Her şeyi deneyerek ve yaşayarak öğrenirler. Birçok işleri kendi başlarına yapar,

böylece engin bir özgüven sahibi olurlar. Eskimo kadını, batılılarla temas öncesinde, *iglu* adı verilen kar evinde genellikle oturarak doğum yapardı. Kendisine bu esnada sadece yaşlı bir kadın (genellikle anneanne), yardımcı olurdu. Hamile kadının arkasına geçip onu belinden tutarak karın bölgesine baskı uygulayan yaşlı kadın böylece bebeğin doğmasında önemli katkıda bulunurdu. Yeni doğan bebek hemen karibu geyiğinin derisinden yapılmış bir örtüye sarılır ve annesinin yanına konurdu. Bu esnada tavandan asılı olarak aşağıya sarkıtılan ve fokun yağıyla yakılan ateşte ise et haşlanırdı. Doğum yapan kadına bu etin suyu (tiriti) verilirdi. Bebek ve çocuklara karibu derisinden yapılan bir tulum giydirilirdi. Eskimolarda iç çamaşırı giyme adeti yoktu. Tabii, tüm bu adetler birçok Eskimo topluluğunda zamanla kayboldu. Yaşadıkları iklim gereği, vücutlarını yüz dışında bütünüyle örten kalın giysilerle dolaşan Eskimolar, kapalı yerde, ısıtılmış bir mekanda, yabancıların gözü önünde bile hiç çekinmeden soyunup, çıtırçıplak dolaşırlardı. Kardan evlerinde yaşarken bile yatağa çıtırçıplak girerlerdi.

Eskimolarda lider, şef ya da yönetici gibi kimseler yoktur; topluluk içerisinde tüm kararlar ortak alınır. Besinlerinin önemli bir kısmını, fırtınalı denizlerde büyük tehlikelere katlanarak avlayan Eskimolarda cinsiyete dayalı önemli bir iş bölümü vardır. Kadınlar, sonu zaman zaman ölümle sonuçlanan bu tür tehlikeli avlanmalara katılmaz. O yüzden ki, kadın sayısı her zaman erkek sayısından fazla olmuştur. Çoğu zaman kadın ağır işlerde eşine yardımcı olur, kampın kurulması ve kaldırılmasında önemli katkıda bulunur. Köpeklerin çektiği kızıağı hazırlayan kadındır. Bazı Eskimo topluluklarında,

kadın-erkek arasındaki nüfus dengesini korumak için yeni doğan kız çocukları öldürülür. Bu davranış, topluluk içerisinde suç olarak kabul edilmez. Buna rağmen, yine de iki cins arasındaki nüfus dengesi pek sağlanamaz. Bir erkeğin iki ya da üç kadınla evlenmesi de haliyle olağan durumlardı, yaşam koşulları değiştikçe çokeslilik de zamanla terk edildi.

İnanç sistemleri

Çoğu Eskimo topluluğunda ölüm, katlanılması zor ve üzücü bir olay olarak görülmez; ölüm, bu insanlar için bir tür uykudur. Ölen bir kimsenin bir süre sonra canlanacağına inanılır. Yaşamla ölüm arasında bir devamlılık bulunur. Ölüm bir yok olma şeklinde algılanmaz. Eskimolar, yeryüzündeki hayata fazla önem vermezler; ölümden sonraki hayatın daha çekici ve hoş olduğu inancı vardır. Bu nedenle, ölen yakınlarını şarkılarla ve çalgılarla uğurlarlar. Kasnağı kutup ayısının midesinden yapılan tef en sık kullandıkları müzik aletidir. Bazı Eskimo topluluklarında cennet sadece yetenekli avcılara ve güzel dövmesi bulunan kadınlara ayrılmıştır. Cehennem ise Eskimo inancına göre yoktur. Buna normal bir olay gibi bakan Eskimolar, yaşamdan zevk almasını da ihmal etmezler; en küçük bir sevinci kutlamak için bir araya gelir, şarkılar ve maniler söyler, dans ederler. Şarkı ve dans, sadece grubun bireyleri arasındaki bağı güçlendirmeye, bilgi alışverişine, geleneklerin sürekli canlı tutulmasına ya da efsanelerin kuşaktan kuşağa aktarılmasına hizmet etmez, aynı zamanda bireyler arasındaki kırgınlıkların giderilmesine de yardımcı olur. Eskimoların ilginç bir yaratılış efsanesi vardır; buna göre, başlangıçta ne ışık, ne hayvanlar ve ne de Eskimo vardı. İşte

bu karanlık dünyayı ayakta tutan sütunlar bir gün çöktü ve her şey yerle bir oldu. Bu boş ve ıssız bir dünya idi. O zaman, dünyanın bu yıkıntıları içinden iki insan doğdu. Bunlar büyüüp erişkin hale geldiler ve bir gün çocuk sahibi olmak istediler. Büyülü bir güç onlardan birini kadına dönüştürdü. Her iki insan bu sayede çocuk sahibi oldu. Doğan çocuklar da Eskimoların ilk ataları idi. Yaratıcı güç gökyüzüne parlak mika parçacıklarını ser-perek dünyayı ışığa kavuşturdu. Okyanusun canlıları ise deniz dibinde yaşadığına inanılan diğer bir tanrının (kadın olduğu düşünülüyor) eseri-ydi. Eskimoların mistik dünyası doğaüstü varlıklarla doludur. Bunların bir kısmı tehlikesiz ve zararsızdır. Doğaüstü güçlerin öfke-lerini yatıştırmak için tabular, muskalar ve büyü-lü söz-cükler kullanılır ya da gerektiğinde bir şamanın yardımı istenir. Her hastalık büyü ile tedavi edilmeye çalışılır. Bir kimse hastalandı mı, onun bir tabuyu çiğnediğine inanılır, bu nedenele vücudunun herhangi bir yerinde yerleşmiş olan küçük ruhlardan birinin uçarak beden-den ayrıldığı düşünülürdü. İşte bu noktada, ayrılan ru-hun yakalanıp hastanın bedenine geri dönmesini sağla-yacak olan bir şamanın yardımına başvurulurdu. Hay-vanların ruhlarına zarar vermemeye dikkat edilir. Avla-nan bir karibu geyiği parçalanırken hayvanın kemikle-rinin kırılmamasına özen gösterilir. Deniz ve kara hay-vanlarının etleri aynı tencerede kaynatılmaz.

AVUSTRALYA YERLİLERİ (ABORİJİNLER)

Günümüzde genellikle aborijin olarak bilinen Avustral-ya yerlilerinin ataları kıtaya zamanımızdan aşağı yukarı 50 bin yıl önce ayak basmışlardır. Güneydoğu Asya yö-

nünden gelen bu göç dalgası aralıklı olarak sürmüş, kıtaya ilk gelen yerliler beraberlerinde deniz avcılığı ve toplayıcılıkla simgelenen bir ekonomik düzeni getirmişlerdir. Yeni Gine takımadaları yoluyla ilk gelen yerlilerin yanlarında sadece evcil köpekleri vardı. Bu ilk avcı-toplayıcıların kullandıkları aletler, kanguru dişlerinin ucuna bağladıkları ve toprak altındaki bitki köklerini çıkarmaya yarayan sopalar, ayrıca taştan keserler ve irili ufaklı çeşitli taş aletlerdi. Zamanımızdan 50 bin yıl önce, bugünkü yerlilerin ataları tarafından kaya duvarlarına yapılan renkli resimler, Avustralya Kıtası'nın iskan tarihi açısından çok önemlidir; resimlerdeki boyaların analizinden ortaya çıkan sonuca göre, bu resimleri yaparken yerliler bazen kırmızı rengi vermek için, insan kanını bile kullanmışlardır.

Avustralya yerlileri ince yapılı, uzun boylu, güçlü ve sağlam bir bünyeye sahiplerdir. Yüzleri genişliğine oranla uzun, kaş kemerleri diğer hiçbir etnik grupta görülmeyen bir çıkıntıya sahiptir. Burunları geniş ve yassı, saçları siyah ve dalgalıdır. Bu görünümüleriyle ilk bakışta diğer yerlilerden ayırt edilirler. Avustralya yerlileri dünyanın en iri dişlere sahip topluluğudur. Bal, şeker kamışı gibi doğal besinlerle beslenen yerlilerin derisi son derece pürüzsüz ve parlak bir görünüm kazanmıştır (Thomson, 1983). Bazı araştırmacılar aborijinlere çikolata renkli insanlar der. Yerli kadınlar, ince ve atletik yapılarıyla da hemen dikkati çekerler (**Resim 34**). Orta Avustralya'nın çöl bölgelerinde yaşayan yerliler arasında sarışın ve mavi gözlülere sıkça rastlanır. Geceleri 0 °C'nin altına inen, gündüzleri ise 50 °C'ye kadar çıkan belirgin ısı farklılıklarına çok iyi uyum sağlamışlardır. Buna ek olarak, yetersiz besin ve su kaynakları, kuraklık da dikkate alınır-

sa, Avustralya yerlilerinin ne derece güç koşullar altında yaşam mücadelesi verdikleri görülür. Çölde alınan besin %80 oranında bitkiseldir. Avustralya yerlilerinin yaşamında suyun önemi büyüktür. Su kaynaklarının nerelerde olduğuna dair ayrıntılı bilgilerin bilinmesi, yerliler için yaşamsal bir görevdir. Çölde, bir yerli nerede bir su birikintisi görse, temiz olup olmadığına aldırmaksızın hemen eğilip içer. Bazı bölgelerde su içmek için palmye yapraklarından örölmüş kaplar kullanılır. Yerlilerde ortalama ömür kısadır; çok azı 50 yaşın üstüne çıkar. Bunda beslenme alışkanlıkları değil de bazı ölümcül kazalar ve enfeksiyonel hastalıklar önemli rol oynar.

Resim 34: Aborijin kadınları batı yaşam tarzı ve beslenme alışkanlıklarıyla temas etmeden önce ince vücutları ile dikkat çekerlerdi.

Beslenme alışkanlıkları, yaşadıkları bölgeye göre değişir. Kıyı kesimlerinde balık, timsah ve diğer deniz ürünleri; çöl bölgelerinde ise böcek, yılan ve kertenkele gibi küçük hayvanları avlarlar. Bazı ağaçların dalları için-

den çıkardıkları beyaz kurtçukları çiğ çiğ yemeye bayılırlar. Su kaynaklarına yakın bölgelerdeki yerliler timsah yavrularını sıkça avlayıp, ateş üzerinde pişirerek yerler. Şeker, batı tipi beslenme ile tanışmamış olan Avustralya yerlilerinde pek bilinmez. Şeker gereksinimlerini büyük ölçüde topladıkları baldan sağlarlar. Tarımla uğraşmadıkları için un ve ekmek alışkanlıkları da yoktur. Rafine tuz ise hayatlarına hiç girmemiştir. Kimi Avustralya yerlilerinde, kili tütün gibi içme alışkanlığı vardır. Kilden kek yapıp yiyen yerli kabilelerinden bile söz edilir. Aslında Aborijinler kili laf olsun diye yemezler; bu alışkanlığın temelinde yatan neden bütünüyle sağlıkla ilgilidir; çünkü kil, bitkisel besinlerdeki toksini (zehirli maddeyi) ayrıştırır ve bünye için zararlı olmaktan çıkarır.

Aşağı yukarı 4 bin yıl önce kıtaya bazı Güneydoğu Asya kökenli topluluklarca getirildiği belirlenen *dingo* adlı köpek zamanla Aborijinlerin ayrılmaz bir dostu olmuştur. Davranışları kurt ile köpek arasında olan dingo, Tasmanya canavarının yok olmasında da önemli bir rol oynadı. Oldukça sosyal, zeki ve sevimli bir tür olan dingo bir bakıma sahipleri olan yerlilerle aynı kaderi paylaştı. Beyazlar yerlileri yaşadıkları bölgelerden kovunca kıtanın adeta simgesi haline gelen dingolar da başıboş kaldı ve yaban hayatına geri döndü. Deyim yerinde ise vahşileştiler. Şehirlerin dışında kırsal bölgelerde tatil yapmak üzere çadırlarını kuran Beyazların başına bela oldular. Ne demişler; “Eden bulur...”.

Yerliler, genellikle yiyeceklerini saklamazlar; avladıkları ya da topladıkları besinleri günü gününe tüketirler. Kadınlar, yiyecek toplamak için sabah olur olmaz yanlarına varsa büyük kızlarını da alarak yola çıkarlar.

Ortalama her gün 8 km yol katederek ailenin yiyeceğı kadar bitkisel ürün toplarlar. Ailenin tüm fertleri deyim yerinde ise kadının getireceğı yiyeceklere muhtaçtır. Ailenin ihtiyaç duyduğı besinlerin %70-80'ini kadın karşılar. Bu açıdan kadının aborijinlerin dünyasında ağırlıklı bir yeri bulunmaktadır. Toprağı kazıp bitki yumrularını veya köklerini çıkartmak için kullandığı ucu sivri sopası onun tek aletidir. Gün boyu yorulmak bilmeden yakıcı çöl sıcağı altında topladığı bitkisel besinlerle kulübeye döndüğünde işi yine bitmez; bu kez de topladığı yemişleri kabuklarından ayırır, bazılarını iki taş arasında ezerek öğütüp bebeklerinin de kolayca yiyebileceğı hale getirir (Resim 35). Her anne bu işleri kızlarına çok küçük yaşlardan itibaren öğretir. Erkek, eğer avlanmak için dışarı çıkmadıysa, eşi toplayıcılık yaparken evde ka-

Resim 35: Bir Aborijin kadını topladığı kuru yemişleri iki taş arasında öğütüyor.

lip onu bekler, ailenin küçük çocuğu varsa ona dadılık yapar. Aborijinler sadece avladıkları ya da yakaladıkları kanguru, balık, timsah, kertenkele gibi hayvanları pişirerek yerler. Topladıkları bitkisel besinleri ise çiğ tüketirler.

Süt veren evcil hayvanlara sahip olmadıkları için bebekler en az iki yaşına, hatta kuraklık dönemlerinde dört yaşına kadar emzirilirdi. Ailelerde çocuk sayısı, zor yaşam koşulları nedeniyle sınırlı tutulur. Bu açıdan bilinçli olarak birtakım önlemler alınır; örneğin bazı dönemlerde cinsel ilişkiler tabu olarak kabul edilir ve yasaklanır. Bazen yeni doğan kız çocukları öldürülür. Fazla çocuk, su ve besin aranırken yapılan uzun yürüyüşler sırasında gerçekten önemli bir engel oluşturur. Zor yaşam koşulları fazla çocuk sahibi olmak için caydırıcı bir unsurdur. Dolayısıyla, bakamayacakları bebekleri doğurmanın doğru olmayacağı bilinciyle yerli kadınlar, eşleriyle uyum içinde, en fazla iki çocuk sahibi olmayı tercih ederler.

Avustralya yerlilerinin *bumerang* adı verilen çok meşhur aletleri vardır. Bu sopa, dirsek biçiminde bükülmüş bir eğikliğe sahip, özel olarak yapılan ve uzaktan fırlatılan, hedefe ulaştıktan sonra da sahibine dönen bir alettir. Aborijinler bumerangı sadece avlanma esnasında değil aynı zamanda topraktan bitki yumrularını çıkarmak için de kullanırlar. Yerliler çanak çömlek yapmasını bilmezler; su ya da besinleri ağaç ya da iri yapraklardan hazırladıkları kaplarda taşırlar. Avustralya yerlisi, ateşi çok ilkel bir yöntemle elde eder. Her defasında da aynı işlemi tekrarlar; bu iş için önce uzun bir çubuğu iki avucunun içinde sımsıkı tutar, sonra çubuğun ucunu tahta üzerinde açtığı küçük bir oyuğa yerleştirerek,

hızla ileri geri çevirmeye başlar ve sonunda çubuk tutuşur. Böylece ateş elde edilmiş olur. Yerliler ok ve yayı bilmezler. Tarımla uğraşmazlar. Yerlilerin müzikle araları da pek iyi değildir; sahip oldukları tek müzik aleti değneklerdir. İki değneği birbirlerine vurarak çeşitli sesler çıkarırlar.

Avustralya yerlilerinde tıpkı bizlerde olduğu gibi, anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile sistemi vardır (Thomson, 1983). Çocuklar öz veya üvey olabilir. Yerlilerin evleri, genelde ağaç dallarından yapılma geçici kulübelerdir. Her kulübenin önünde okalıptüs ağacının kütüğünden hazırlanan sürekli bir ateş yanar, aile bireyleri bu ateş çevresinde oturur, yemeklerini yer ve uyurlar. Yerliler genelde tek eşlidirler. Ancak, çok kadınla evlenenler de vardır. Örneğin Avustralya'nın kuzeyinde yaşayan bir kabilede Wongo adlı bir yerlinin tam 22 karısı ve çok sayıda da çocuğu varmış. Aile reisi, bu şekilde kendini daha güçlü ve itibarlı sayarmış.

Kıtanın birçok bölgesinde yeni doğan bir bebeğin göbek bağı, kendiliğinden kuruyup düşünceye kadar alıkonulur; daha sonra da bu göbek bağı alınıp özel bir törenle gömülür. Bebeğe isim verilirken de bir tören düzenlenir. Günlük besin arayışı için kamptan uzaklara giden anne, bebeğini palmiye yapraklarından örölme bir sepet içerisine koyar ve bir omuzuna çanta gibi asar. Böylece, serbest kalan elleriyle rahatça besinlerini toplar, ucu sivri sopasını kullanarak toprak altındaki yenilebilir bitki yumrularını çıkarır. Bebeğin yaşı biraz ilerleyince baba tarafından omuzda taşınır. Çocuğun yetiştirilmesinde anne ve babanın yardımlaşması gerçekten örnek alınacak bir davranıştır. Baba hiçbir zaman çocuğuna dayak atmaz. Çocuklara, buluş çağına kadar son-

suz bir hoşgörü gösterilir. Kız ve erkek çocuklar erişkinliğe kadar bir arada yaşarlar. Kız çocuğu birçok davranış örüntüsünü anneden öğrenir; günlük faaliyetleri onunla paylaşır. Varsa küçük kardeşlerine bakar, onlara âdeta annelik yapar. Kız çocuklarının evlendirilmesinde geleneksel yollar takip edilir. Çoğu zaman kız çocuklarına beşik kертmesi yapıldığı bile görülmüştür. Böylece, yetişkin oluncaya kadar müstakbel çiftler birlikte yaşayarak, birbirlerini daha iyi tanıma olanağı bulur.

Doğum, Avustralya yerlilerinde, tıpkı Eskimo kadınlarındaki gibi, oturur durumda gerçekleştirilir. Erkek olsun, kadın olsun tüm Avustralya yerlileri yakın bir zamana kadar çırılçıplak dolaşırlardı. Cinsel organlarını bile örtme gereği duymazlardı (Thomson, 1983). Avustralya yerlilerinde erginlenme (erişkinliğe adım atma) törenlerinin özel bir yeri vardır. Kız ya da erkek çocuğun erişkinler dünyasına katılması birtakım törenler, eğitsel faaliyetler ve zorlu geçen sınavlarla mümkün olur. Erkek çocuklar sekiz ya da dokuz yaşına geldiğinde, ailesinden alınır ve erkek akrabalarının himayesine verilir. Böylece, erkek yakınların himayesinde çocuğun eğitimi başlar. Bu erginleşim töreni süresince, önce çocuk sünnet ettirilir; ancak bu uygulama Avustralya'nın güneyinde bazı kabilelerde görülür. Örneğin Kaurna Kabilesi'nin erkek çocukları sünnet oldukları halde komşuları olan Narrinyeri kabilesinde bu adet yoktur. Sünnet olmayan bu kabilenin bireylerine erkek gözüyle bakılmaz. Buna karşın, sünnet geleneğinin olduğu Kaurna Kabilesi'ndekiler de şeytani ruhlar olarak tanımlanır. Tören öncesinde çocukların aynı zamanda yüz dahil tüm vücutları beyaza boyanır (Resim 36).

Resim 36: Ergenlik töreni öncesinde erkek çocukların yüzleri ve bedenleri beyaza boyanır.

Aborijinler dünyasında kabilenin disiplin kurallarıyla ilgili bilgiler ergenliğe geçiş töreni sırasında erkek çocuklara öğretilir. Kutsal değerlere saygı göstermenin temel ilkeleri tanıtılır. Yüze beyaz boya ile çeşitli motifler çizilir. Törene ilişkin uygulamalar yaklaşık bir yıl sürer. Tören bittikten sonra, erkek çocuk bir daha ailenin yanına dönmez. Kız çocuklarının ergenlik çağına adım atışıyla ilgili törenler de ayrı düzenlenir. Ailelerinden uzakta bir kampta toplanan adaylara kadın olmanın gerekleri öğretilir; bazen tören sırasında kızkık zarları delinir; vücutları, tıpkı Güney Afrikalı Buşmen kızlarında olduğu gibi, beyaza boyanır (Chippaux; 1961a,b).

Avustralya yerlileri genellikle 500 ile 1000 kişilik kabileler halinde yaşarlar. Her kabile iki eşit kısma ayrılır. Bunlara *yarı* adı verilir. Bir yarının üyesi kendi yarısından değil de, ancak bir başka yarından evlenebilir. Her

kabilede, bireylerin uyması gereken kurallar sözlü olarak belirlenmiştir. Kabilelerin ayrı totemleri vardır. Totem, yeri geldiğinde bir kanguru ya da bir kartal olabilir. Totem kabul edilen hayvanın eti yenmez. Belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan tüm yerliler totemin koruyuculuğu altındadır. Totem olan hayvanın ruhu yerlinin bedeninde yaşar; kişi öldüğü zaman onun bedenini terk eder. Avustralyalı erkekler, yılın belirli dönemlerinde atalarının gömülü olduğu topraklara gelir, orada vücutlarına tepeden tırnağa beyaz boya ile çeşitli motifler yaptıktan sonra ayinler düzenlerler (Resim 37). Bu bir tür mezarlık ziyareti gibidir. Aborijinler atalarının ruhlarına çok saygı gösterir, bu ruhların barındığı toprakları kutsal olarak kabul ederler. Her kabilenin ayinler sırasında öngördüğü motifleri farklıdır. Motiflerin özünü dağlar, akarsular, ormanlar gibi doğal çevrenin unsurları teşkil eder.

Resim 37: Atalarının yattığı kutsal yerleri ziyaret eden Aborijinler tören öncesinde vücutlarını beyaza boyarlar.

Vücutu beyaza boyamanın öyküsü ise çok ilginç; bir rivayete göre, 18. yüzyıl başlarında Avrupalı korsanlar kıtanın kuzeyinden Aborijin dünyasına ilk girdiklerinde yerlilerle adeta burun buruna gelirler. Yerliler ise hayatlarında ilk kez beyaz derili insanlarla karşılaşmışlardır. Bir süre bunun şokunu yaşarlar. Yaşadıkları topraklara ilk ayak basan atalarının bu insanlar olabileceğini varsayarak hemen önlerinde secdeye dururlar ve onlara saygı gösterisinde bulunurlar. Tapınmaya başlarlar. Böylece, düzenledikleri her tören öncesinde, atalarının deri renklerine olan saygılarının bir işareti olarak, vücutlarını baştan aşağıya beyaza boyarlar. Ne hazindir ki taptıkları ve atalarının yeniden dirilerek kendilerini ziyarete geldiğini sandıkları bu beyaz insanların kendilerinin bir gün sonunu getireceğini nasıl bilebilirlerdi?

Dünyanın birçok yöresinde olduğu gibi, Beyazların Avustralya kıtasını istila etmesiyle beraber gelişen olaylar sonucu, bugün Avustralya yerlileri hem sayıca azalmışlar, hem de kültürel kimliklerini ve biyolojik bütünlüklerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Beyaz istilacıların kıtaya ilk ayak basışı, resmi kaynaklara göre 16. yüzyılda olmuştur. Kıtaya önce İspanyol korsanlar gelir. Bunları yaklaşık 60 yıl sonra İngilizler takip eder. Daha sonraki yıllarda Fransız ve İngiliz denizcileri kıtaya çok sayıda göçmen taşır. Özellikle 19. yüzyılın ortalarında Avustralya'da altın madeni olduğu anlaşıncı beyaz istilası korkunç bir boyut kazanır.

Beyazların, Avustralya kıtasında yayıldıkları her bölgede, getirdikleri bulaşıcı hastalıklardan, bunlara bağımlılığı bulunmayan yerlilerin çoğu yok oldu. 1788 yılından önce kıtada 1 milyonun üzerinde yerli yaşıyor-muş. 1850'lere doğru bu sayının 150 bine indiği görü-

lür. Beyazlarla kıtaya gelen kızamık, verem ve grip gibi hastalıklar yerliler arasında kitle ölümlerine yol açtı. Tıpkı Kızılderililer gibi bunların da bu tür hastalıklara karşı doğal bağışıklıkları yoktu. Toprak elde etmek ve yerleşmek amacıyla yerlilere karşı olmadık vahşet örnekleri sergilendi. Yerlilerin kutsal saydıkları kayalık, ağaçlık yerler, atalarının gömülü olduğu mezarlıklar tahrip edildi. Saldırmak, savaşmak ve yabancıya kötülük yapmak Avustralya yerlilerinin doğasında olmayan özelliklerdi. Çok güçlü sezgileri vardı. Bizlerin görmediğini gören, hissetmediğini hisseden insanlardı. Çevrelerinde yer alan canlı ve cansız her şeye dostça bakarlardı. Doğayı taparcasına severlerdi. Tam anlamıyla doğaperestlerdi. Doğaüstü güçlerle imrenilecek bir uyum içinde yaşarlardı. Ne yazık ki böylesine meziyetlere sahip bir yerli topluluk, tıpkı Kızılderililer gibi, Beyaz adamın hışmına uğramaktan kurtulamadı.

Yerlilere karşı uygulanan soykırımda akla gelmedik yöntemlere başvuruldu. Kullandıkları unlara arsenik zehiri bile karıştırıldı. Kasıtlı olarak bulaşıcı hastalıklar yayıldı. 1840 yılı sonlarına doğru yoğun bir ırkçılık kampanyası başlatıldı; yüzlerce yerli, İngiliz askerleri tarafından ayaklarından zincire vurulup, zindanlara atıldı. Küçük çocuklar zorla ailelerinden koparılıp uzaklara götürüldü. Beyazlar gelmeden önce, Avustralya'nın bereketli kıyı şeritlerine dağılmış halde yaşayan yerliler iç kısımlardaki besin ve su kaynaklarınca fakir çöllere sürüldüler. Bugün saf haldeki yerlilerin sayısı 40 bini geçmez. Beyazlardan kaptıkları bulaşıcı hastalıklar yüzünden Güneydoğu Avustralya'da yaşayan Aborijinlerin %95'i 60 yıl içinde ölüp gitti. Bugün ne acıdır ki, Avustralya'da toplam nüfus içerisindeki yerlilerin oranı ancak

%1'dir. Avustralya hükümeti 1930'larda kıtanın kuzeyinde kurduğu özel rezervasyon kamplarında Aborijinleri topladı. Beyazlar tarafından insan yerine konmayan kıtanın bu gerçek sahiplerine eşit vatandaşlık hakkı ancak 1960'larda verilmiştir.

Aborijinler giderek artan ölçüde Avrupa uygarlığına bağımlı hale gelmişlerdir. Batı tipi beslenme ile temas sonucu kalp-damar hastalıklarında artış olmuş; diş çürüğü yaygın bir hale gelmiştir. Yerlilerin genelde düşük olan tansiyonları, batı tipi beslenme ve yoğun kentleşmenin yol açtığı stres sonucu yükselmiştir. Ayrıca, yerli kızların adet görme yaşı da düşmüştür. Gelişen tıbbi olanaklar sonucu istenmeyen çekinik genleri taşıyanlar topluluk içinde sayıca artmış, bunların kusurlu genleri, evlenme yoluyla kuşaktan kuşağı aktarılmıştır. Her yerde olduğu gibi, bu geleneksel topluluk da, endüstrileşmiş toplulukların istilasını sonucu doğa ile aralarında kurmuş olan dengelerini kaybetmişler, önemli bir kültürel yozlaşma içine girmişlerdir. Avustralya'da büyük şehirlerin kenar mahallelerinde umutsuz, kimsesiz, sefalet içinde yaşayan yarı sarhoş kadın, erkek, genç, ihtiyar Avustralya yerlilerine rastlamak artık olağan hale gelmiştir. Batı Avustralya'nın Wiluna bölgesinde yaşayan Aborijinlerde erkeklerin hemen hepsi, kadınların da yarısından fazlası aşırıya kaçacak ölçüde içki içerler. Bazı araştırmacılar bu yerlilerin alkole yatkınlıklarından bahsederler; bu tümüyle yanlış bir bilgidir; zira Beyazlarla temas öncesinde Aborijinler içki nedir bilmezlerdi. Alkollü içecekleri Beyazlardan öğrendiler. Yaşam koşulları kötüleştikçe ve Beyazlar tarafından ötekileştirildikçe, yarınlarından umutları kesildikçe teselliye içkide buldular. Beyazlar bu insanlara artık potansiyel suçlu gözüyle

Irklara Veda

bakmakta, mümkün olduğunca yüzyüze gelmemeye çalışmaktadır. Kitanın gerçek sahiplerinin kendi topraklarında yabancı gibi görülmesi, dışlanması, itilip kakılması ne hazin bir olay! Son yıllarda sokaklarda başıboş dolaşan çoğu Aborijin çocukların, arabaların benzin depolarından çaldıkları benzini içme gibi sağlığa zararlı bir alışkanlık edindiklerini televizyon yayınlarından üzülen izliyoruz. Böyle alışkanlığa sürüklenen yerli kızların evlendiklerinde bebekleri sakat doğmakta, bu genetik bozukluk da kuşaktan kuşağa geçmektedir. Beyazlarla tanışmadan önce kendi dünyalarında düşleriyle baş başa mutlu bir yaşam süren Avustralya kıtasının bu gerçek sahipleri yavaş yavaş can çekişmektedir. Onlar için artık yaşamının bir anlamı kalmamıştır. Tıpkı Kızılderililer gibi aborijinlerin de akibeti aynı olmuş, biyolojik ve kültürel benliklerini giderek kaybetmişlerdir. Yaşasın biyolojik ve kültürel çeşitlilik demekle her şey bitmiyor; asıl önemli olan bu çeşitlilikleri korumak ve geleceğe aktarmaktır. *İnsanlık olarak bunu yerine getirmekte biraz geç kalmadık mı?*

Geçmişten Günümüze Büyüsel, Ritüel, Dinsel, Estetik Amaçlı Uygulamalar

İnsanlar çok eski çağlardan bu yana, büyüsel, ritüel ya da estetik bir amaca yönelik olarak vücutlarında birtakım değişiklikler yapmış; baş, burun, kulak, boyun, diş, dudak ya da ayak gibi çeşitli organlarını şekilden şekile sokmuştur. İnsan düşünce ve yaratıcılığının boyutlarının ne kadar geniş olduğunu gözler önüne seren bu tür etnik davranışları zaman zaman *ilkellik*, *barbarlık* diye tanımlayanlar olmuştur. Çeşitli etnik gruplara mensup insanların, vücutlarının görünüşünü az ya da çok değiştirme ihtiyacı hiçbir şekilde uygarlık düzeyine bağlı değildir. Bu tür ilginç adetler bugünkü geleneksel topluluklarda olduğu kadar, gelişmiş topluluklarda da görülür. İnsanın bedeniyle ilgilenmesi; onu, kendi arzuları doğrultusunda deforme etmesi, çeşitli dövmelemler yaptırması ya da çeşitli süs eşyalarıyla daha çekici hale getirmesinin geçmişi aşağı yukarı 15 bin yıl öncesine taş devrine kadar giden evrensel bir olaydır.

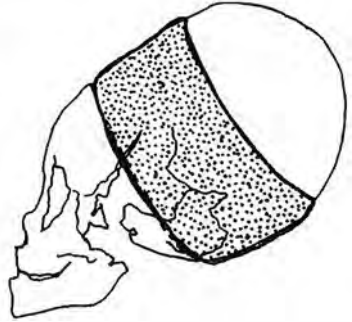
Kişisel bir ilgi veya dinsel-sosyal bir gereklilik olsun, taklit yoluyla zamanla bir modaya dönüşecek tarz-

da süslenmeler, bedenin değişik organlarında gerçekleştirilen deformasyonlar, boyamalar, dövmelemler ya da yaralamalar dünyanın her yöresinde çeşitli etnik grupları kapayacak biçimde giderek geniş bir coğrafi dağılım göstermiştir. Ancak, tüm bu davranışların, günümüzdeki uygulanış şekilleri ve gerekçeleri zaman içerisinde büyük değişimler göstermiştir. Bugünkü çeşitli geleneksel topluluklarda karşılaştığımız ilginç adetleri gözler önüne sererken, insanın estetik, ritüel, dinsel ya da büyüsel amaca yönelik arayışlarında vücudunu nasıl biçimden biçime, renkten renge soktuğuna; bu uğurda ne tür sınırlara katlandığına tanık olacağız.

Başın Biçimini Değiştirme

Bazı topluluklarda, yerleşmiş bir gelenek olarak, bebeğin başı doğumdan hemen sonra, bitki liflerinden örülmüş başlıklar, hayvan derilerinden hazırlanan sargılar, yassı tahtalar, taşlar ya da ağaç kabukları kullanılarak arzu edilen biçime sokulmaktadır. Baş biçimini bilinçli olarak bozma adetinın geçmişi tarihöncesine kadar gider (**Resim 38**). Bilinçli olarak meydana getirilen baş biçimi bozukluğu her kıtada değişik çağlarda karşımıza çıkar. Örneğin Fransa'da, 20. yüzyıl başlarında Toulouse bölgesinde özel bir başlık kız çocuklarına giydiriliyor, başları ön-arka yönde aşırı biçimde uzatılıyordu (Chippaux, 1961a). İnsanlar neden durup dururken bebeklerinin başlarını değişik biçimlere sokma gereğini duymuşlardır? Kültürel bir davranış tarzı olarak herhangi bir topluluğun etnik kimliğini mi simgelemektedir? Bu ilginç adet, çoğu toplulukta sadece kız çocuklarını hedef aldığına göre, acaba bir güzellik anlayışı mı

söz konusudur? Yoksa birçok estetik davranışın kökeninde olduğu gibi, büyüsel nedenler mi toplulukları bu ilginç uygulamaya itmiştir?

Resim 38: Bakır Çağında baş deformasyonu geleneği Anadolu'da yaygın biçimde görülüyordu (Malatya, Değirmentepe). Bir bebeğin deforme edilmiş kafatası.

Baş deformasyonu adetinden ilk kez Hipokrat, yazılarında söz etmektedir. Karadeniz'in kuzeydoğusunda yaşayan halklarda, baş biçimini bozma adetine rastladığını belirten Hipokrat, bu biçimi *makrosefali* (iri kafalılık) diye adlandırmıştır. Değişik kültürlerde görülen baş biçimini bozma adetini tek bir nedene bağlamak ne derece doğru olabilir? Afrika'da Kongo bölgesinde yaşayan ve kendilerini yönetici sınıf olarak kabul eden Mangbetu Kabilesi'nde her anne, doğan kız çocuğunun başına ağaç liflerinden hazırladığı dar bir başlığı giydirmek suretiyle arkaya doğru aşırı biçimde uzamasını sağlamaktadır. Böyle bir biçim bozukluğu Mangbetularda güzellik ve asaletin simgesi olarak görülmektedir (Resim 39). Mangbetu erkekleri başı böyle deforme olan kadınları çok çekici buluyor ve onlarla evleniyorlardı. Kırım'da da

deformasyon sonucu elde edilen uzun ve dar baş biçimi asalet simgesi sayılıyordu. Küba'da, vaktiyle yaşamış olan yerliler üç ayrı yönde yumru oluşturacak biçimde deforme edilen başları sayesinde düşmanlarını korku ve dehşete düşüreceklerine inanırlardı. Anadolu'da, Yörükler de çocuklarına giydirmiş oldukları başlıklar sayesinde kafa arkasında bir yumrunun oluşmasını sağlarlar (Güngör, 1941). Gerçekleştirilen bu biçim bozukluğuna *yörük yumrusu* adı verilir. Orta Asya'daki Türkmenler arasında da baş deformasyonu adeti yaygındı. Bir vakitler Irak Yezidileri arasında da bu ilginç kültürel deformasyon geleneği görülüyordu. Kuzey ve Güney Amerika Kızılderilileri bir vakitler cinsiyet ayrımı yapmadan bebeklerinin başlarını deforme ederlerdi.

Resim 39: Afrika'da Mangbetu kadınları bebeklerinin başlarını, bitki liflerinden hazırladıkları sargılarla sıkıca sararak kendilerinininkine benzecek biçimde deforme ederlerdi.

Başta belirli bir amaç uğruna gerçekleştirilen biçim bozukluğu, çok küçük yaşlarda başlatılır. Bebeğin başındaki kemikler kıkırdak özelliklerini kaybetmediğinden

baskı yöntemiyle en az 4-5 yaşına kadar her tür biçim bozukluğu elde edilebilir. Örneğin Maya Kızılderililerinde doğumdan 4 ya da 5 gün sonra, Peru yerlilerinde çocuk 3'cü ayına girdiğinde bu adet uygulanır. Deformasyon konusunda çalışmaları bulunan Fransız araştırmacı Dr. Chippaux'nun (1961a) gözlemlerine bakılırsa, bu amaçla kullanılan tahta, sargı, başlık gibi araçlar ve gereçler eğer 5 yaşına kadar çocuğun başında tutulursa, ortaya çıkan biçim bozukluğu kalıcı olur ve erişkinlikte de devam eder.

Bu ilginç etnik adetin ortaya çıkışıyla insan topluluklarının sosyal-kültürel yaşam biçimleri arasında herhangi bir ilişki kurulabilir mi? Baş biçimini bozma adetin özellikle 7 bin yıl önce Kalkolitik (Bakır-Taş Devri) adını verdiğimiz kültür çağıyla beraber yaygın hale gelmesi bir rastlantı olabilir mi? Gerçekten de yerleşik düzene geçişin ardından, giderek tarımın gelişmesi; insanların sürekli bir arada yaşayabilecekleri büyük köyler kurmaları, duygu ve düşüncelerinde de bazı değişmelere yol açmış olmalıydı. Baş biçimini bozma adetini de, işte bu gelişen yeni sosyo-ekonomik ve kültürel süreçler içerisinde değerlendirmek gerekir (Özbek, 1974). Her ne kadar dünyanın birçok bölgesinde bu etnik uygulamanın örneklerine tanık oluyorsak da, bununla ilgili en eski belgeler Çin'den gelmektedir; gerçekten de zamanımızdan aşağı yukarı 20 bin yıl önce, üst yontma taş çağında Zukutiyen bölgesinde yaşayan yerliler bebeklerinin başını bağlayarak deforme ediyorlardı. Öte yandan, Yeni Taş çağında Kıbrıs ve İran'da; daha sonraki kalkolitik çağda ise Lübnan'da, İran'da ve Anadolu'da (Resim 38) bu adet yaygındı. Bu kültürel özelliğin bir moda olarak, aynı çağlarda, ticaret nedeniyle kurulan

ilişkiler sırasında birinden diğerine geçmiş olabileceği büyük bir olasılıktır.

Resim 40: Kraliçe Nefertiti'nin bir kızına ait büst (Kahire Müzesi). Bu prensesin kafatası Londra'da bir müzede bulunmaktadır.

Güney Amerika yerlilerinde eskiden baş biçimini bozma adeti son derece yaygındı; özellikle Peru'nun And dağlarında yaşayan Aymara Kızılderilileri, bebeklerinin başlarını öyle sıkı sarıyorlardı ki, bir kaç yıl içerisinde baş geriye ve yukarıya doğru aşırı biçimde uzuyordu. Kazılarda bu tip kafataslarına sahip çok sayıda yerli iskeleti bulundu. Mısır'da, 18. Sülale zamanında firavun Akhnaton ve yakınlarının, duvarlardaki kabartma resimlerde başlarının ön-arka yönde aşırı uzamış halde tasvir edildikleri görülür. Prenses Nefertiti de dahil birçok saray mensubunun başlarında deformasyon bulunmaktadır. Fransız araştırmacı H.V. Vallois'ya göre, Nefer-titi, Mısır'a büyük bir olasılıkla Orta Doğu'dan gelmiş yabancı bir gelindi. Doğma büyüme Mısırlı değildi. Ana-

vatanında uygulanmakta olan baş deformasyonu adetini sarayda çocuklarına da uygulamıştır. Mısır firavunlarından Akhnaton ve eşi Nefertiti'den olan prenseslerin kafatasları bugün Londra'daki Metropolitan Müzesinde bulunmaktadır. Her iki çocuğun başlarındaki yukarı ve arkaya doğru olan tipik biçim bozukluğu Nefertiti'nin kızlarına bebekliklerinde uyguladığı bu geleneğin eseridir (Resim 40).

Yukarıda vermeye çalıştığımız tüm örneklerde başın, belirli bir amaç uğruna bilinçli olarak deforme edilmesi gündeme getirilmiştir. Oysa, bazı topluluklarda çocuğun yetiştirilme biçimiyle yakından ilgili olan ve anenin farkına varmadan yol açtığı bazı biçim bozuklukları da kültürel kökenlidir; ama bilinçsizce yapılmıştır. Özellikle Yakındoğu'da yaşayan Ermenilerde, bebek, zemini tahta olan beşikte belirli bir yaşa kadar büyütülür ve beşikten düşmemesi için de sıkıca bağlanırdı. Sürekli sırtüstü, başı tahta zemine dayalı olarak yatan bebeğin başının arkası, oluşan baskı yüzünden, bir süre sonra yassılaşır. Haliyle bu özellik yetişkinlikte de korunur; ancak, ABD'ye gidip yerleşen Ermenilerin, atalarına özgü geleneksel çocuk yetiştirme tarzını zamanla terk etmelerine bağlı olarak kafa arkasındaki tipik yassılık da kaybolmuştur.

Beyin hacmi baş deformasyonundan etkilenmez; zira, baş, çocuğun büyüme ve gelişmesi esnasında bir yönde kaybettiğini bir başka yönde aşırı biçimde geliştirerek telafi eder. Bu adetin görüldüğü geleneksel topluluklarda yapılan incelemeler, deformasyondan zekanın da etkilenmediğini ortaya koymuştur. Daha açık bir deyişle baş biçimi bozulan bebekler geri zekalı olmuyorlar. Ne var ki, her zaman normal sınırlar içerisinde kalın-

maması, üstelik bu adetin acemi kişilerce yapılması halinde çocuklarda ruhsal kökenli bazı bozukluklar görülebilir; sara hastalığı, beyne kan oturması ya da yarı felç gibi durumlar ortaya çıkabilir. Arjantin’de, çocuklara çok acı çektirdiğini, hatta ölümlere bile yol açtığını gören hükümet yetkilileri bu adeti uygulayan Kızılderili kadınları cezalandırma yoluna gitmiştir. Afrika’da Demokratik Kongo Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Mangbetu Kabilesi hükümetlerin baskısı sonucu bu geleneği 1940’lı yıllarda tümüyle terk etti.

Kulak Memesini Delme ve Uzatma

Kulak memesinin delinip uzatılması bir kültürel uygulama olarak her yerde ve her devirde karşımıza çıkar. Küpenin yaklaşık 15 bin yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Üst yontma taş devri kadınları genellikle yaban hayvanlarının köpek dişlerini ya da çeşitli hayvanların kemiklerinden yontup elde ettikleri nesneleri küpe olarak takıyorlardı. Neolitik çağda kadınlar daha da yaygın biçimde süslenmeye başladılar. Küpe kadınların tarih boyu vazgeçilmez bir sevdası oldu. Bu tür davranışlar amaçsız değildi. Kulak memesini delerek uzatmanın *güneş kültü* ile bir ilgisi olduğu ileri sürülür. Bu davranışlarda süslenme olgusu hiçbir zaman düşünülmemiştir. Günümüzde artık bir estetik anlayışın göstergesi, bir süs eşyası gibi görülen küpenin takıldığı kulak memesinin delinme olayı, başlangıçta ritüel, sosyal ya da dinsel bir anlamı bulunan davranış örüntüsüydü. Kulak memesini delinerek kan akıtılması aslında ritüel bir törenin parçasıydı. Ne var ki, insan azla yetinmeyen, ölçüyü kısa sürede kaçırarak bir yaratıktı; giderek, ruhsal yönden

daha fazla tatmin olmanın arayışına girdi; açtığı kulak deliğini daha fazla genişletti. Kulak deliğine çok ağır metal nesneler astı ve sonuçta kulak memesini uzatarak şekilden şekile soktu. Çinhindi’nde yaşayan Djanei erkek ve kadınları kulak memelerinde fildişinden yapılma oldukça büyük nesneler taşır. Muongların kulak memelerine taktıkları, 10-15 cm çapında ağır bronz halkalar, bu organın omuzlara kadar sarkmasına yol açar. İnkalarda, sadece soylu ailelerin çocuklarında kulaklar süslü bir tıpa takmak üzere delinir. Böylece, kulağına tıpa takılan çocuk erkekliğe adım atmış sayılırdı. Bazı topluluklarda sadece kulak memesi değil, kulak kepçesi de delinerek çeşitli nesneler takılır; nitekim Güneydoğu Asya, Malezya ve Afrika’da pek çok toplulukta tüm kulak çevresi küçük metal halkalarla süslenir. Kulak kepçesine bu amaçla en az sekiz ya da on delik açılır (Chippaux, 1961a). Kulak memesi genellikle 2 ile 3 yaşlarına doğru delinir. Deliğe önce bir ip takılır; daha sonra tahtadan küçük bir yuvarlak nesne yerleştirilir ve zaman içinde bu nesne, kulak memesi istenilen uzunluğa ulaşınca kadar, birçok kez değiştirilir. Yerine her defasında biraz daha büyüğü yerleştirilir. Omuzlara kadar uzanan ya da kulak kepçesinin etrafına sarılan kulak memesi kimi topluluklarda artık bir simge haline gelmiştir. İspanyollar Amerika’ya ayak bastıklarında, yerlilerin kulak memelerinde taşıdıkları fildişi ya da kemikten tıpa biçimindeki nesneleri görünce çok şaşırmışlardı. Botok adıyla bilinen Kızılderililer bu ismi, kulak memelerine taktıkları tıpadan alırlar. Doğu Afrika’nın Kikuyu Siyahlarında kadınların astıkları iri bakır halkalar kulak memelerinin omuzlara kadar sarkmasına neden olur (**Resim 41**). Kikuyu kadınları aynı halkalardan boyun ve

kollarına da takarlardı. Kulak memelerine tahta tıplar, kıymetli taşlarla süslü bakır ve bronz halkaların yanı sıra, bazen kuş tüyü, hayvan dişleri gibi çeşitli nesneler de takılır. Nijer’de yaşayan Mopti Kabilesi kadınları, çizizlerini bir bakıma kulaklarında taşıyor denilebilir; zira kendilerine hediye edilen altından iki iri ziynet eşyasını kulaklarına asarlar; bunlara devamlı bakar ve temizlerler (Idiens ve Scarce, 1975).

Resim 41: Kikuyu kabilesinde kadınlar kulak memelerine taktıkları bakır halkalarla tanınırlar.

Tanzanya ve Kenya sınırları içinde yarı göçebe bir hayat süren Masailerde ve Borneo Adası’nın kuzeyinde erkeklerin de kulak memeleri küçüklükten itibaren takılan ağır nesnelerden ötürü aşağıya doğru sarkmıştır (Resim 42).

Resim 42: Masai (Kenya) ve Punan (Kuzey Borneo) erkeklerinde takılan nesnelerle kulak memeleri belirgin ölçüde uzatılıyordu.

Kulak memelerine takılan çeşitli irilikte, çeşitli biçim ve renkte küpeler günümüzde artık her toplumda hem erkek, hem de kadınlar arasında yaygın bir moda haline gelmiştir.

Burun Takıları

Burun delikleri arasındaki bölmeye ya da burun kanatlarına çeşitli topluluklarda değişik maddelerden halkalar, iğneler, yuvarlak tahta parçaları, kıymetli taşlar ya da hayvan kemikleri takılır. Tıpkı kulak memesinde olduğu gibi, buruna takılan nesneler de evrensel bir yayılım gösterir; bunlara dünyanın her tarafında, her kültürde rastlanır (Resim 43). Ancak, dudak ve kulak dokusundan farklı olduğu için, burun kıkırdağı ne denli büyük ve ağır nesne takılırsa takılsın uzayıp sarkmaz. Basra Körfezi'ndeki Araplarda kadınlar, daha güzel görünmek amacıyla burun delikleri arasındaki bölmeye iğne takarlar. Eskimolarda, deniz hayvanlarının kemiklerinden yapılan süs eşyaları burun delikleri arasındaki bölme delinerek takılır. Yeni Gine takımadalarında ya-

Resim 43: Papoua-Yeni Gine Takımadalarından bir yerli.

Resim 44: Kamerunlu bir genç kadın.

şayan yerliler ve Avustralya yerlileri burunlarını deler ve kuş kemiğini, hayvan dişini, deniz hayvanlarının kabuklarını ya da plastik bir çubuğu buraya takarlar. Burun kanatlarına herhangi bir nesnenin takılması geleneği Kızılderililerde çok yaygındır. Bazı kabilelerde, kabilenin büyük rahibesi gümüşten yuvarlak bir halkayı burun deliğinde taşırdı. Bu takının mistik bir anlamı vardı. Günümüzde, birçok toplulukta buruna takılan halkalar ya da burun kanatları delinerek yerleştirilen ve bizde de hızma olarak bilinen nesneler kadın güzelliğini tamamlayan takılar olarak görülür. Hintli kadınlar burun kanatlarına taktıkları küçük parlak nesnelerle güzelliklerini daha da çarpıcı hale getirdiklerine inanırlar. Çad'da Abeşe Kabilesi'ne mensup genç kadınlar, burun deliklerine taktıkları halkaların yüz güzelliğini ön plana çıkardığına inanırlar. Halkalar, yüz hatlarındaki saflığın bir

simgesidir. Burunlarındaki halkalarla salına salına yürüyen Kamerunlu genç kızlar ise, bu halkaların ritmik hareketleri sayesinde daha alımlı oldukları, böylece daha çabuk eş bulabilecekleri inancındadırlar (**Resim 44**) (Chippaux, 1961a).

Dudaklara Takılan Nesneler

Dudakların delinerek süslenmesi burun ve kulağa oranla daha az yaygındır. Delinen dudağa genellikle kemikten, tahtadan ya da metalden bir çubuk, hatta bir hayvan dişi veya değerli bir taş yerleştirilir (Chippaux, 1961a). Alt ya da üst dudağa değişik uzunluklarda bir çubuk sokulması adeti, Afrika Siyahlarında ve Güney Amerika Kızılderililerinde oldukça sık rastlanır. Eski-molarda da bu adetin görüldüğü söylenir. Çok küçük yaşlardan itibaren alt ve üst dudak mukozasında açılan deliklere önce küçük bir yuvarlak nesne (tahtadan, metalden ya da kemikten olabilir) yerleştirilir; yaş ilerledikçe bu nesne çıkarılıp yerine daha büyüğü konur. Brezilya'nın Amazon ormanlarındaki bazı Kızılderili kabilelerinde sadece erkekler dudaklarına böyle yuvarlak nesneler takarlar (**Resim 45**). Bolivya'nın Amazon ormanlarında yaşayan ve çırılçıplak dolaşan Bororo yerlileri vücutlarına sürdükleri uruku kırmızı boyasıyla olduğu kadar, alt dudaklarını delerek taktıkları havuç biçimindeki tahtadan çubuklarıyla tanınırlar. Suya girdiklerinde yıkanırken bu çubukları çıkarır ve dudaklarını temizlerler. Afrika'da Çad sınırları içerisinde yaşayan Sara Kabilesi'nin kadınları, tabak biçiminde genişlemiş nesnenin ağırlığına dayanamayarak aşağıya doğru sarkmış dudaklarıyla bu geleneğin en çarpıcı ve en tuhaf ör-

neğini sunarlar (Resim 46). Bizler için ilk bakışta çok itici gelen bu görüntü Çad'ın Sara Kabilesi kadınları için hiç de yadırgayıcı değildir. Çadlı kadın nişanlandığında, müstakbel kocası tarafından dudakları delinir ve küçük bir tıpa buraya yerleştirilir. Bir süre sonra bu araç çıkarılır, yerine daha irisi konur. Çadlı kadınlar, tabak biçimindeki dudaklarıyla diğer komşularından ayrılırlar. Bu, onlar için bir tür *etnik kimlik* halini almıştır. Kimi araştırmacılara göre, Çadlı kadınlar tabak biçimindeki dudaklarıyla yörede çok yaygın olan su aygırlarına benzemeye çalışırlar. Dudaklarına takılan tabak biçimindeki nesneleri ömür boyu taşırlar; ancak, kocaları ölürse, yas tuttukları süre içerisinde bunları çıkartırlar (Resim 47). Konuşurken ya da yemek yerken, karşılaştıkları onca sıkıntı ve eziyete rağmen yine de yakın bir zamana kadar tabaklarını terk etmemişlerdir. Bugün ise bu gelenek tümüyle yok olmuştur.

Resim 45: Tabak dudaklı Amazon yerlisi.

Resim 46: Tabak dudaklı Çad kadınları.

Resim 47: Yas tutan kadın dudaklarındaki yuvarlak nesneleri çıkartır.

Resim 48: Surma Kabilesi'nden (Etiyopya) dudağında tabak gibi nesne taşıyan bir kadın.

Etiyopya'nın güneyinde yaşayan Surma Kabilesi'nde de kadınlar, evlenme çağı geldiğinde bu gelenekle karşılaşır (Resim 48); alt dudak delinerek buraya kilden ya da ağaçtan hazırlanan bir halka geçirilir. Bir yıl içinde bu halkalar, gittikçe daha büyüğü ile değiştirilir. Etiyopyalı yetkililer tüm uğraşlarına rağmen, kızları, dudaklara halka takma adetinden vazgeçirememektedir. Çünkü bu adeti en iyi ve görkemli biçimde uygulayan kız, evlenirken ailesine yüklüce bir başlık kazandırmaktadır. Güney Afrika'da, Bambari bölgesinde yaşayan Siyahlar da dudaklara çubuk yerine düğme biçiminde nesneler yerleştirilmiştir. Avustralya'nın güneyinde bir kaç yüzyıl önce yaşamış olan Nagarnooklarda tabak dudaklı kadınların varlığından söz edilir. Bu kabilede, rahipler ev ev

dolaşarak bazı kız çocuklarını alıp götürürlermiş. Kızı, tabak dudaklı yapılmak üzere rahipler tarafından seçilen aile bundan gurur duyarmış. Manastırda kutsal ateşin bekçiliğini yapmak üzere görevlendirilen ve geleceğin rahibeleri gözüyle bakılan bu tabak dudaklı kızlar ölünceye kadar evlenmezlermiş. Bu kız çocuklarının 3 yaşlarına doğru, dudakları delinerek yuvarlak nesneler takılır, iki göğüsleri ateşte dağlanır, hatta vajinaları dikilir-miş.

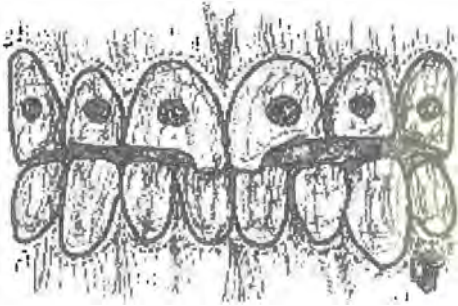
Diş Üzerinde Yapılan Değişiklikler

Bazı topluluklarda, özellikle ön dişlere yapılan çeşitli müdahaleler estetik olduğu kadar ritüel ve büyüsel amaca da yönelik olabilir. Diş üzerinde gerçekleştirilen değişiklikler dört başlık altında toplanabilir: 1. Diş tacının tümüyle alınması ya da dişin çekilmesi. 2. Diş tacının yontularak kama biçiminde sivriltilmesi (**Resim 49a**). 3. Kakma yöntemiyle biçimlendirilmesi (**Resim 49b**). 4. Cilalanması ya da dövme yapılması (Chippaux, 1961a; Özbek, 2007).

Yapılan araştırmalar, belirli bir inanış uğruna diş çekmenin eski olduğunu göstermektedir. Bununla ilgili örnekler Kuzey Afrika ve Japonya'da tarihöncesi çağlara kadar gider; Üst Yontma Taş Çağı'nda Sahra Çölü'nün bulunduğu bölgede yaşayan Asselar topluluğunda, erkeklerin üst kesici dişleri sökülürdü. Öte yandan, Filistin'de, Shongbah denilen bölgedeki kazılarda bulunan kadın kafataslarında alt çenelerdeki kesici dişler hayatta iken bilinçli olarak çekilmiştir. Günümüzde, diş çekimine ilişkin örnekler Çin'in güneyinde ve Avustralya'da çok yaygın olarak görülür. Okyanusya'da Yeni Hebrid

Resim 49a: Ön üst dişlerin yontularak kama biçiminde sivriltilmesi.

Resim 49b: Diş kakmaları.

takımadalarında yaşayan Big Nambas yerlilerinde, evliliğe hazırlanan genç kızın üst orta kesici dişleri çekilir. Güney-Doğu Asya'da, Annam'da yaşayan yerlilerde ergenlik çağına gelen her kız ve erkek dişlerini özel bir boya ile siyaha boyatır. Kuşkusuz her topluluğun kendince bir güzellik anlayışı vardır. Annam yerlilerine göre, bir kişinin ön dişleri siyah ise o kişi yakışıklı ve güzeldir. Beyaz dişli kalanlar bu toplulukta küçümsenir;

zira beyaz diş sadece köpeklerde bulunur. Üstelik beyaz diş sadece çirkinliğin simgesi değil, aynı zamanda gayri ahlaki bir durumdur. Dişlerini siyaha boyatmayan An-namlı bir genç kızın kısmeti açılmaz, evde kalır. Viet-nam'ın güneyinde yaşayan Moi kadınlarında ise üst kesici ve köpek dişlerinin taçları ince bir testere ile kesilip alınır. Bu uygulama bir tür çekici olmanın ölçütü sayılır. Dişlerini bu şekilde kestirmemiş genç kız ve erkekler evliliğe hazır sayılmaz. Testere dişlerini anımsatacak biçimde dişlerini yontturmuş olan gençler aslında kendilerini köpek balığına benzetmeye çalışırlar. Amerika'nın Ekvador ülkesinde bir vakitler yaşamış olan Kızılderililer ve Meksika'daki Aztekler üst ön dişlerin dudağa bakan yüzlerine altından yuvarlak kakmalar yaptırırlardı. Mayalarda diş tacı üzerinde açılan oyuklara kıymetli taşlar yerleştirilirdi. Afrika'da Fildişi kıyısında yaşayan yerlilerde tükürüğünü olabildiğince uzağa fırlatmak bir selamlama jesti olduğundan, üst kesici dişler, bu işlemi kolaylaştırsın diye eğik biçimde yontulur (**Resim 50**). Diş tacını yontmanın totem ile de bir ilgisi vardır. Endonezya kökenli ve bugün Çin Hindi Yarımadası'nda yaşayan Mnong yerlilerinde erkekliğe geçişin bir ön koşulu olarak, genç erkeklerin üst ön dişleri *büyücü-dişçi* tarafından testere şeklindeki kesici bir aletle yontularak çeşitli şekillere sokulur. Dıştan, ilk bakışta daha rahatlıkla görüldüğü için, özellikle ön üst dişlerin taç kısımları çeşitli topluluklarda kakma yöntemiyle süslenir. Orta Amerika'da Yeni Taş Çağı'nda yaşayan Kızılderililerde, değerli taşların kakma yoluyla ön dişlere sabitleştirildiği bilinmektedir. Hindistan'da ise diş, ortasından delinerek metal bir çubuk geçirilir; bu tarz mütilasyon sosyal nitelikli olup, sadece seçkin bir zümreye özgüdür.

Resim 50: Fildişi Sahili (Batı Afrika) kadınları üst orta kesici dişlerinin arasını uzağa tükürmek için eğik tarzda yonttururlar.

Dişlerin cilalanmasına gelince, bitkilerden elde edilen özel boyalarla gerçekleştirilen çok özel bir işlemdir. Kuzey ve Orta Amerika'da yaşayan bazı yerli gruplarda ve bazı Afrikalı kabilelerde kırmızı renkle yapılan cilalama kalıcı olmamaktadır. Oysa, Güneydoğu Asya ve Çin Hindi'nde dişlere uygulanan siyah boya, hayat boyu hiç çıkmamaktadır. Dişler üzerinde gerçekleştirilen dövmenin nedeni hakkında hiçbir tatmin edici açıklama elde edilememiştir; bazı efsanelere dayandırılmak istense de, bunların fazla bir değeri yoktur. Estetik neden daha ağır basmaktadır. 20. yüzyılın başlarında neredeyse tüm Vietnamlı kadın ve erkeklerin ön dişleri cilalıydı. Ülkemizde de bazı kesimlerde, ön dişlerin altınla kaplan-

ması daha çekici görünme tutkusuna yönelik olduğu kadar zenginlik göstergesi de olabilir.

Dövme

Ritüel, büyüsel, dinsel ya da estetik amaçlı olabilen dövmenin öyküsü çok eski çağlara gider. Tarihöncesi insanların da vücutlarına dövme yaptıkları tahmin edilmektedir. Özellikle Üst Yontma Taş Çağı'nda, aşağı yukarı 15 bin yıl öncesinde atalarımızın barınmış olduğu mağaralarda içinde çeşitli renklerde boya kalıntıları bulunan kemik kaplar ve ucu sivri aletler ele geçmiştir. Bunların bedenleri ve yüzleri boyama ya da dövme yapma amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir. Ancak, dövmenin bilinen en eski ve tartışmasız kanıtı "Buzul adamı" olarak da bildiğimiz Ötzi'nin devamlı -6 °C'de tutulan özel bir oda içerisinde korunan donmuş bedeninde tespit edildi (**Resim 51**). Zamanımızdan 5300 yıl öncesiyile tarihlenen buzul adamı Ötzi öldüğünde 46 yaşlarında imiş. Mültispektral görüntüleme tekniğiyle yapılan inceleme sonucunda bu tarihöncesi insanının tüm bedeninde, değişik bölgelerde kalınlıkları 1-3 cm arasında, uzunlukları da 4-7 cm arasında değişen birbirlerine paralel çizgilerden oluşan tam 61 adet dövme fark edildi. Dövmeler daha ziyade bacaklarda ayak bileklerinde yoğunlaşmıştır. Sol ayak bileği ve sağ dizin iç kısmında artı (haç) biçimindeki dövmeler dikkat çekmektedir.

Dövme uygulaması Eski Mısır'da da görülüyor. 11. Sülale Dönemi'nde dövmeler sadece Firavunların huzurunda dans eden dansözlerin ve kadın müzisyenlerin kalçalarına yapılırdı. Öte yandan, İ.S. 6. yüzyılda Antik

Resim 51: Buzul adamının el bileğindeki dövme (solda) ve dövmelemin vücudundaki dağılımını (sağda)

Çağda Yunanlı hekim Aetius ve Buhara'da doğup İran'da ölen ünlü hekim İbn-i Sina, eserlerinde dönemlerinde yaşamış olan önemli şahsiyetlerin, vücutlarındaki dövmelemlerden kurtulmak istediklerinden söz eder. Bu bilgiler de Akdeniz coğrafyasında o zamanlar dövmenin uygulandığını akla getirmektedir. Ortaçağ Avrupa'sında dövme adedinin oldukça yaygın olduğu, bunun da Haçlı Seferlerinden dönen askerler tarafından kıtaya yayıldığı düşünülmektedir. Ortaçağda kilise, İncil'e dayanarak, dövmelemin fetişist (puta tapma türünden) bir adet olduğu gerekçesiyle yasaklamıştı. Bununla birlikte, dövme adeti, yapılış nedeni ne olursa olsun, çağlar boyu hep canlı tutuldu ve günümüze kadar geldi. Evrensel bir uygulama olarak hemen hemen her kültürde ve her yerde karşımıza çıkıyor. Amerika yerlilerinde, Kuzey Afrikalı Araplarda, Japonlarda, Güney-Doğu Asya'da çeşit çeşit dövme örnekleri görülür. Özellikle Japonya'da dövmenin çağlar boyu devam eden bir gelenek olduğu, adeta bir sanat haline dönüştüğü söylenebilir. Günümüz Japonya'sında artık simgesel ve büyüsel anlamını yitirmiş

erkek ve kadınların uyguladığı bir süslenme tarzına dönüşmüştür. Yeni Zelanda'nın yerlileri sayılan Maorilerle Güney-Doğu Asya'da Birmanya'da yaşayan yerlilerin yüz ve bedenlerindeki dövmeler tam bir estetik harikası olup hayranlık uyandıracak derecede mükemmel motiflerden meydana gelir. Köpek balığının sivri dişleri, ucu sivriltilmiş çakmak taşları ve kemikler, deniz yumuşakçalarının çentiklenmiş kabukları ya da iri balık kılçıklarını kullanarak yaratılan geometrik motifler, çemberler, düzenli spiraller simetrik bir tarzda olup tüm yüzü ve bedeni kaplar. Bu dövmelerin motifleri kişisel olup bir Maori yerlisinden diğerine farklılık gösterir. Kişinin adeta kimlik kartı gibidir (**Resim 52**). Güney-Doğu Asya'da dövme daha ziyade dini içerikli olup Brahmanizm ve Budizmden esinlenen motifler şeklinde vücuda işleniyordu. Dövmenin bazı yerli topluluklarda koruyucu bir gücü vardı; bedene işlenen çeşitli işaretler ilgili kabilenin koruyucu totemi sayılan herhangi bir hayvanı temsil ediyordu. Endonezya takımadalarından Borneo'da yaşayan Kayaklar, bir vakitler "ruhu bedene bağlayan bir güç" olarak kabul ettikleri değerli bir inciye devamlı el bileklerinde taşırlardı. Bu inci kaybolduğunda, düştüğünde hayatlarının tehlikeye gireceğine inanırlardı. İşte bu tür tersliklerin önüne geçmek için bilekte inciye taşıdıkları yere dövme ile kalıcı bir inci motifi işletirlerdi. Eskimo inancına göre; sadece kol ve bacaklarına dövme yaptıran kızlar cennete gitmeye hak kazanırlardı (**Resim 53**).

Başlangıçtaki büyüsel, ritüel ve dinsel kimliğini kaybeden vücuda dövme yaptıрма geleneği, günümüzde dünya çapında bir moda akımı haline gelmiş ve insanların vücutlarına uyguladıkları çok çeşitli motiflerle adeta

bir “fantezi dövme” niteliğine bürünmüş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 52: Yüzündeki dövmeleriyle Maori yerlisi.

Resim 53: Eskimo kadını cennete gitmek için dövme yaptırır.

Boyuna Takılan Halkalar

Boyun, özellikle kadının güzelliğine ayrı bir anlam katmaktadır. Uzun ve ince boyunlu olma her devirde ve her toplumda kadınların önem verdiği bir güzellik ölçütü sayılmıştır. Örneğin Güney-Doğu Asya’da yaşayan Padung Kabilesi’nde 5 yaşlarından itibaren kız çocuklarının boynuna bakırdan bir halka takılır ve bu halkaların sayısı her iki yılda bir artırılmak suretiyle erişkinliğe kadar devam edilirdi. Takılan halkaların, boyun omurlarının normal eklemleşmesini etkilemesi sonucu Padung kızları, adeta zürafa gibi uzun boyunlu olurlardı (**Resim 54**). Boyuna son halkanın takılmasını özel bir tören izlerdi. Her halka takılışında, boynun sürekli çekilmesi, bükülmesi zamanla boyun omurlarının disklerden ayrılmasına yol açar; bu nedenle bir an gelir ki, artık Padung

kadını 40 cm kadar uzamış olan boynunu bu halkalar olmadan dik tutamaz. Bakır halkalar genelde yaşam boyu takılır. Ancak, kadının kocasını bir başka erkekle aldatması halinde, bir ceza olarak hepsi aynı anda çıkartılır; boynunu, bu halkalar olmaksızın dik tutamayan kadın ise kısa sürede ölür.

Resim 54: Zürafa boyunlu olarak tanımlanan Padung kadınları (Güney Çin)

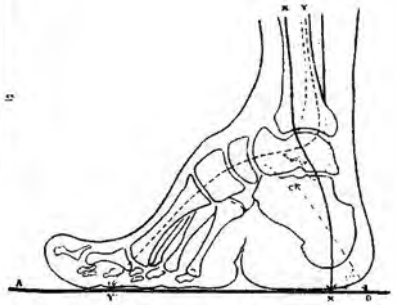
Padung yerlilerinde, araştırmacıların görüşlerine bakılırsa, erken yaşlardan itibaren, ay döngüsüne bağlı olarak (nitekim kadın-ay ilişkisi Çin uygarlığında çok iyi bilinir) değiştirilen ya da yenileri eklenen halkalar, erginleşim töreninin aşamalarını simgeler. Ne var ki, tüm diğer adetler gibi, bu ritüel davranış zamanla amacından uzaklaştırılmış; genç kızların uzun boyunlu olmaların-

dan ötürü daha zengin bir evlilik yapmaları şansını artırmıştır. Padung genç kızları, zürafa gibi uzun boyunlarıyla cinsel yönden daha çekici olduklarına inanırlar. Öte yandan, Padung kadınlarının bacaklarında, kollarında ve hatta karınlarında bile bu halkaların yer alması, söz konusu geleneğin başlangıçtaki anlamından ne kadar uzaklaştırıldığını gözler önüne sermeye yeterlidir. Boyun, kol ve bacaklara halka takma adeti Doğu Afrika'da yaşayan Kikuyu kadınlarında da görülür. Ayrıca, Nijer, Çad ve Güneydoğu Asya ülkelerinde, birçok kabilede kadınlar bacak ve kollarına iri halkalar takarlar. Bir zamanlar ritüel amaçlı gerçekleştirilen boyun uzatma adeti günümüzde para karşılığı turistlere sergilenen bir şov haline dönmüştür.

Ayak Biçimini Bozma

Çin'in Yunnan bölgesinde yaşayan Çinli genç kızlar arasında yaygın olan bir adetti (**Resim 55**). Genç kızlarda küçük ayaklı olmak için gerçekleştirilen deformasyon, ayağın anatomik yapısını bozmakla kalmayıp, yürümeyi ve ayakta durmayı da büyük ölçüde zorlaştırmaktadır. Sargılar kullanarak ayakta yaratılan biçim bozukluğu parmak ve tarak kemiklerinin eklemleşmesini öylesine bozmakta ki, üstten bakıldığında başparmak dışında hiçbir parmak görülmemektedir. Tüm sıkıntılara rağmen kızları daha alımlı kıldığı için bu moda uzun bir süre devam etti. İlk kez Song Hanedanı zamanında (M.S. 960) görülen ayak biçimini bozma adeti, giderek bir güzellik simgesi haline geldi; Yuang (M.S. 1260-1368) ve Ming (1368-1644) hanedanları zamanında, üst tabakanın Çinli kadınları arasında yayıldı. Bazı gezginlerin yazdıklarına

bakılırsa, 1723 yıllarına doğru hemen hemen bütün kadınlar ayaklarını deforme ediyorlardı. 1912 yılından itibaren, Çin hükümeti bu adeti yasakladı (Chippaux, 1961a). Bugün, yaşı 70'in üzerindeki tüm kadınlarda deforme edilerek küçültülmüş ayakları görebiliriz. İmparatorluk yıllarının simgesi olan bu adet bir tür gurur kaynağı olarak kabul edilmektedir. Hayatta kalan yaşlı kadınlar ayaklarına giydikleri özel patikleri hala çeyiz sandıklarında saklarlar.

Resim 55: Çinli genç bir kızın ayağındaki deformasyon (solda); deforme olan ayağın iskelet üzerindeki görünümü (sağda).

Çinli kadınlarda görülen ayak küçültme olayı iki aşamada gerçekleştirilir. İlk aşamada, 4 yaşına doğru parmaklar ve ayak tarak kemikleri öylesine sıkı biçimde sarılır ki, 5. parmak ve onun arkasında yer alan tarak kemiği ayak tabanının altına kayar. İkinci müdahale ise, 7 yaşına doğru yapılır; ayak önden arkaya doğru sıkıştırılır; böylece ayak sırtı deve hörgücü gibi belirgin bir tümseklik kazanır. Topuk kemiği dikey bir konuma gelir. Sonuçta Çinli kızın ayağı ancak 9 ile 15 cm uzunluğunda kalır. Bu durumda, ayağın yere basan tek bölgesi

topuktur. Bir başka deyişle, genç kız sadece iki topuğu üzerinde yürüyebilir (Resim 55). Çin gibi köklü bir uygarlığın yeşerdiği ülkede yaklaşık bin yıl varlığını sürdüren bu tuhaf adetin temelinde yatan amaç ne olabilir-di? Bu konuda birçok varsayım öne sürülmektedir. Örneğin Çinli genç kızları, istilacı düşmanın gözünde daha az çekici ve çirkin göstermek ya da kadınların eşlerini aldatmak üzere başka adreslere gitmelerini zorlaştırmak vb. Ancak, asıl en akla yatkın olanı, nasıl ki Avrupa'da bir zamanlar kadınlar daha güzel ve ince görünmek için korse takmışlarsa, aynı şekilde Çinli genç kızların da daha çekici ve güzel olmak kaygısı içinde ayaklarını deforme etme pahasına küçültme yoluna gitmiş olmalarıdır. Yürürken zorlanmak, parmak ve tarak kemiklerinin anatomik eklemleşmelerindeki bozulma pek önemli değildi; yeter ki küçük ve incecik bir ayağa sahip olunsun. Çinli genç kız iyi bir eş bulmak için bu sıkıntılara seve seve katlanıyordu. Bir başka deyişle, Çinli erkekler büyük ayaklı kızlara pek itibar etmiyor, ayakları küçülmüş kızları evlenmek için tercih ediyorlardı. Küçültülmüş ayaklarına giydikleri işlemeli özel patikler Çinli kızların çeyizlerinde baş yeri işgal ederdi. Bu adetin serbestçe uygulandığı yıllarda ayağı küçük olmayan hayat kadınları da müşteri bulamazlarmış. Çinli kadınlar ayaklarını küçültmek için kullandıkları sargıları zaman zaman açar ve ayaklarını yıkarlardı. Bunu da sadece eşlerinin yanında yaparlardı. Daha önceki örneklerden de hatırlanacağı üzere insan, estetik amaçlı olarak vücudun çeşitli bölgeğinde akla gelmedik biçim bozuklukları yaratmış; tüm acılara katlanarak organlarını şekilden şekile sokmuştur.

Sünnet

Erkek cinsel organına yönelik en yaygın ve en çok bilinen operasyondur. Sünnet, aynı zamanda en zararsız mutilasyondur. Sünnetin yapılışında bir kültürden diğerine farklılıklar gözlenir. Örneğin Avustralya'da Cooper Irmağı yakınlarında yaşayan Iantowanta yerli kabilesinde cinsel organın uç kısmındaki deri yakılır. Müslümanlarda olduğu gibi Yahudilerde de bu deri kesilir. Montandon'a (Chippaux, 1961b) göre sünnet, toteme inanan toplumların kültürel döngüsünde yer alır. Bazı yerlilerde sünnet, erginlenme töreninin bir parçasıdır; gerçekten de Avustralya yerlilerinde ve Afrika'da Masai kabilesinde erkek çocukları erkeklığe adım atma sürecinde eğitilirken bu arada sünnet de edilir. Sünnet, bu geleneksel topluluklarda bireyin topluluk nezdinde kabul görmesi için önemli bir törendir. Hatta bir inanışa göre evlilik önünde de bir engel olup, bu engelin ortadan kalkması için çocuğun mutlaka sünnet edilmesi gerekir.

Sünnetin sağlıklı bir uygulama olduğu görüşü birçok yerli topluluk tarafından benimsenmiştir. Bugün Japonya ve ABD de dahil birçok gelişmiş ülkede sünnetin insan sağlığını olumlu yönde etkilediği tıp çevrelerince kabul görmektedir. Sünnetin ritüel yönü Yahudilerde ve Müslümanlarda günümüze kadar korunmuştur. Bu kültürel davranışın gerçekleşme yaşı bir kültürden diğerine değişir. Yahudilerde doğumdan hemen sonra, Mısır'da genelde 2 yaşlarında yapılır. Türkiye'de sünnet yaşı çok değişme gösterir; bazı aileler doğumdan hemen sonra bebeklerini sünnet ettirirken, kimi aileler de genelde ilkokul çağında sünnet ettirmeyi uygun bulurlar. Sünnet Müslümanlara özgü bir uygulama değildir. Afrika'da ba-

zı siyah kabilelerde 10-12 yaşlarında çocuklar sünnet edilir. Hatta evlilikten kısa bir süre önce yapıldığını söyleyen araştırmacılar vardır. Kimi zaman da baba oğluyla aynı anda sünnet edilir. Kamerun'un kuzeyinde yaşayan bazı Müslüman olmayan kabilelerde sünnetin belirli bir yaşı yoktur. Afrika'da Ndris Kabilesi'nde sünneti yapan kişi özel bir elbise giyer. Sünnet ayakta gerçekleştirilir. Afrika'nın güneybatısında yer alan Madagaskar Adası'nda, Müslüman ya da Müslüman olmayan Siyahlar arasında sünnet çok yaygındır. Bu ufak çaptaki operasyon bir tür bayram ve tören niteliğine bürünmüştür. Eski Dünya'da birçok toplumda görülmesine rağmen, ne ilginçtir ki, Amerika yerlilerinde erkek çocuklara yönelik sünnet uygulaması yoktur (Chippaux, 1961b).

Belirli bir dine ve etnik gruba özgü olmayan bu geleneğin geçmişi ne kadar eskiye götürülebilir? Baudouin adlı bir araştırmacı, sünnetin tarihöncesi çağlara kadar gittiğini söylemektedir (Bkz. Sandison ve Wells, 1967). En azından Yeni Taş Çağı'na ait örnekler vardır. İran'da Tepe Gawra adlı arkeolojik yerleşim merkezinde sünnet edilmiş bir erkeğin penisini canlandıran taştan bir heykele rastlanmıştır. Sünnete ilişkin güçlü kanıtlar Mısır Firavunlarına ait mumyalardan elde edilmiştir. Nitekim, Firavun II. Amenophis, IV. Tuthmosis, IV. Ramses ve daha birçoklarının mumyaları incelendiğinde sünnetli oldukları fark edilmişti (Sandison ve Wells, 1967). Eski Mısır'da sünnetin sülaleler öncesine kadar giden bir adet olduğu ileri sürülmektedir. Mısır'da Sakkara'da VI. Sülaleye ait Ankh-ma-hor'un mezarında bir duvarda sünnet sahnesini betimleyen resimlere rastlanmıştır. Eski Mezopotamya'da sünnet adeti yoktu; Yahudilerin bu adeti büyük bir olasılıkla Eski Mısırlılardan aldıkları,

onlardan da Müslümanlara aktarılmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Sünnet denilince akla hemen erkek çocuklarda gerçekleştirilen uygulama geliyor; oysa, günümüzde, erkek çocukların dışında genç kızlarda da bu uygulamanın yerleşmiş ve köklü bir adet olarak varlığını sürdürdüğüne tanık olmaktayız. Heredot, kadınlara yönelik sünnet uygulamasının zamanımızdan 2500 yıl önce Mısırlılarda, Fenikelilerde ve Hititlerde görüldüğünden bahseder. Erkek çocukları kadar yaygın olmasa da, Afrika ve Avustralya başta olmak üzere, dünyanın belirli bölgelerinde, buluş çağına gelmiş genç kızların, düzenlenen özel törenler sırasında sünnet edildikleri görülür. Genç kızların cinsel bölgesindeki organlarda gerçekleştirilen bu tür mutilasyonlar, ilgili kabilelerce ritüel bir temele oturtulsa da, kimi araştırmacılar tarafından barbarca bir uygulama olarak nitelendirilmektedir (Chippaux, 1961b).

Genç kızlarda cinsel organların bir miktar kesilmesi şeklinde kendini yansıtan sünnet adeti Afrika'da sadece Müslüman değil, aynı zamanda Müslüman olmayan Siyahlarda da yaygındır. Benzer adetlere Avustralya yerlilerinde ve Güney Amerika'da Amazon bölgesinde yaşayan Shipibos Kızılderililerinde de rastlamaktayız. 50 yıl kadar önce, Fransa ya da İngiltere'nin vaktiyle sömürgesi olmuş ülkelerde yaşayan Afrika siyah kabilelerinde, genç kızlarda sünnet geleneğinin hızla yayılmasından endişe duyan kilise çevreleri, görevlendirdikleri özel doktorlar aracılığıyla bu yayılmanın önüne geçmeye çalışmışlardır. Ne var ki, dini kurumlar, törensel bir mahiyeti olan, adeta bir bayram niteliğine bürünmüş bu sünnet adetini yasaklayamamışlar ve tüm çabaları boşa gitmiştir (Chippaux, 1961b).

Afrika'da buluş çağındaki kızlara yönelik sünnet ayın dolunay olduğu evrede gerçekleştirilir. Sünnetin yapıldığı yerde bir kenarda küçük bir topluluk ilahiler söyler, ay ve güneşin faydalarından söz eder. Sünnet olacak genç kız soyulur, kırmızıya boyanmış iki kütük arasında kumdan hazırlanmış bir yer yatağına yatırılır, acıyı fazla duymaması için de özel hazırlanmış içkiden verilir. Sünneti özel kıyafetler giymiş, dini hüviyeti olan bir kadın gerçekleştirir; bambu ağacından yapılmış bir bıçakla klitorisi ve küçük dudakları keser. Sonra kesilen yaraya iyileşme sürecini hızlandırıcı ve dezenfekte edici bir sıvı sürer. Bazı kabilelerde (Sara kabilesi, Çad) sünneti yapan yaşlı kadın ağzına özel hazırlanmış antiseptik bir yeşil sıvıyı alır ve genç kızın sünnet edilen yerine birkaç kez püskürtür. 3 hafta içinde yara kapanıp, tümüyle iyileştikten sonra genç kız artık evlenmeye hazırdır. Afrika'da Mısır, Mali, Çad ve Somali gibi ülkelerde özellikle Müslüman kesimde sünnet adeti yaygın biçimde varlığını sürdürmektedir. Sudan'da, kız çocuklarında cinsel organa yönelik cerrahi müdahalenin M.S. 16. yüzyıla kadar giden bir eskiliği vardır. Genelde, bu uygulama 4 ile 8 yaş arasında gerçekleşir. Asma El Dareer adlı bir araştırmacı (Bkz. Anderson, 1996) Sudan'ın kuzeyinde yaşayan yaklaşık 3000 kadın üzerinde yaptığı bir incelemede kadınların %99'unun sünnetli olduğunu belirledi. Bu tür operasyonlarda hiçbir anestezi yapılmaz; kız çocuğu 15-20 dakika birkaç kadın tarafından sıkıca tutulur. Sünneti yapacak olan yaşlı kadın "Allah büyüktür, Muhammet onun Peygamberidir, Allah tüm kötü cinleri uzak tutsun" diyerek elindeki ustura ile dikkatli biçimde klitorisin bir kısmını keser. Daha sonra, aynı işlemi küçük dudaklar için tekrar eder. Üç ya da dört

akasya dikeniyile iki taraftan kesilen dudakları deler ve iplikle birleştirip, sadece idrar yapacak kadar ve aybaşı esnasındaki akıntının çıkacağı kadar bir delik bırakır. Öyle ki, sünnet olmuş bir kadının idrar torbasını tümüyle boşaltabilmesi ancak 10-15 dakika içinde mümkün olabilmektedir. Bu sünnet haliyle birtakım ciddi sağlık sorunlarını da beraberinde getirmektedir. İdrar yolları iltihabı, böbrek hastalıkları ve leğen kemiği bölgesinde meydana gelen iltihaplanma bunlar arasında sayılabilir. Evlendikten sonra, genç kadının cinsel ilişkisinde de önemli sorunlar yaşadığı gözlenmiştir. Sünnet edilmiş kadınlarda düşük olayına da çok sık rastlanır. İşin tuhaf yanı, Sudanlı kadınlar tüm bu sıkıntıların normal olduğunu kabul eder ve hallerinden hiç şikayet etmezler.

Sünnet olacak genç kızlar için bazen toplu sünnet törenleri düzenlenir. Örneğin Çad'da Sara Kabilesi'nde 20 genç kızın bir arada sünnet edildiğine dair gözlemler vardır. Sünnet töreni sona erdikten sonra toplu halde bu kızlar şarkılar söyler ve dans ederler. Görüldüğü gibi, hijyenik açıdan bazı sakıncalar taşısada da, genç kızlardaki sünnet adeti, yerel hükümetlerin tüm caydırıcı çabalarına rağmen yine de uygulanmakta, hatta giderek yaygınlaşmaktadır (Chippaux, 1961b). Kadın ve çocuğunun sağlığını olumsuz etkileyen bu geleneksel uygulamanın nasıl ortadan kaldırılabilceği konusunda Sudan ve Mısır'da gerek tıp çevreleri gerekse bazı resmi kurumlar büyük çaba göstermektedir. Kökü çok eskiye uzanan bu tür etnik adetlerin birdenbire kalkması beklenemez.

Bazı geleneksel topluluklarda mutilasyon olarak görülmesine de, kızlık zarının delinmesi ritüel anlamı bulunan bir başka uygulamadır; zira bu işlemin gerçekleştiril-

rilmesi için ailede özel bir kişi seçilir ya da topluluk içerisinde saygın bir yaşlı görevlendirilir. Kızlık zarının delinmesi vaktiyle İnka Kızılderililerinde ve Avustralya'daki bazı kabilelerde görülmüş olup; genç kızlar erinlenme töreni bağlamında bu uygulamadan geçirilirler. Böylece genç kız ilgili topluluğun erişkinler tabakasına girmeye hak kazanmıştır. Ona artık çocuk gözüyle bakılmaz.

Yararlanılan Kaynaklar

- Baker, J.R. 1974. *Race*. Oxford University Press.
- Bernard, J. ve J. Ruffie 1966. *Hematologie Geographique*. Masson et Cie. Paris.
- Briggs, L.C. ve N.L Guede 1963. Les Juives de Mzab. *Bulletins et Memoires de la Societe d'Anthropologie de Paris*, 3:506-530.
- Brues, A.M. 1978. *People and Races*. London. Collier Macmillan Publishers.
- Chippaux, C. 1961a. Mutilations et deformations ethniques dans les races humaines. *Histoire de la Medecine* 2; 3. Paris.
- Chippaux, C. 1961b. Mutilations et deformations ethniques dans les races humaines: les levres, mutilations et tatouages dentaires, le cou, le tronc. *Histoire de la Medecine*. Paris.
- Claudot-Howad, H. 1987. Des etats-nations contre un peuple: Le cas des Touaregs. *Romm* 44: 48-63.
- Comas, J. 1960. *Manual of Physical Anthropology*. Illinois: Charles C. Thomas Publisher.

- Conrad, J. 1975. Les races humaines. In *Peuples du Monde Entier*. Alpha. Editions Grammont S.A. Lausanne. Suisse.
- Coon, C.S. 1959. Race and Ecology in Man. *Cold Spring Harbour Symposia on Quantitative Biology*. 24:153-159. Newyork.
- Coon, C.S. 1969. *The Living Races of Man*. New York: Alfred A. Knopf.
- Daeninckx, D. 1998. *Cannibale*. Collection Folio. Galimard. Fransa.
- Diallo, R. 2011. *Racisme: Mode d'emploi*. Larousse. Fransa.
- Douin, J.L. 1998. Des cannibales au bois de Vincennes. *Le Monde*. 7 Septembre, 1998.
- Ferembach, D. 1976. Les Cromagnoides circummediterraneens (particulierements en Orient) et l'origine des types mediterraneens, *IXeme Congres de l'UISPP*, colloque II. ss. 128-143.
- Garn, S.M. 1964. *Les Races Humaines*. Vigot Freres Editeurs. Fransa.
- Güngör, K. 1941. Cenubi Anadolu Yörüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki. DTCF Yayınları.
- Idiens, D. ve J.M. Scarce 1975. L'Homme et vetement. In *Peuples du Monde Entier*. Alpha, Ed. Grammant S.A., 168-179.
- Kherumian, R. 1943. *Les Armenians*. Paris. Paul Geuthner.
- Kottak, C.P. 1997. *Anthropology*. The exploration of the human diversity. McGraw-Hill, Inc.
- Labrousse, A. 1981. Indianite, lutttes ethniques, lutte de classes. *Le Monde Diplomatique*.
- Lahbabi, M.K. 1968. *Ibn Khaldun*. Paris. Seghers.

- Laughlin, W.S. 1977. Origins and affinities of the first Americans. *Current Anthropology*, 526-527. University of Chicago Press.
- Lee, Richard B. 1993. *The Dobe Ju/hoansi*. Case Studies in Cultural Anthropology. Harcourt Brace College Publishers. Second Edition.
- Levi-Strauss, C. 1955. *Tristes Tropiques*. Collection Terre Humaine. France.
- Loehlin, J.C. ve ark. 1975. *Race Differences in Intelligence*. San Fransisco: W.H. Freeman and Company.
- Lynn, R. 1978. Ethnic and racial differences in intelligence: International comparisons. In *Human variation* (Editörler R. Travis Osborne; C.E. Noble ve Nathaniel Weyl), 261-286. Academic Press.
- Marquer, P. 1963. Contribution a l'etude anthropologique du peuple basque et au probleme de ses origines raciales. *Bulletins et Memoires de la Societe d'Anthropologie de Paris*. 4:1-240.
- Marquer, P. 1967. *Morphologie des races humaines*. Librairie Armand Colin. Fransa.
- Mayr, E. 1974. *Populations, Especies et Evolution*. (İngilizceden çev. Yves Guy). Hermann.
- Miles, R. 2000. *İrkçılık*. Sarmal Yayınevi. (Çev. Sibel Yaman). İstanbul.
- Morrison, D. ve G.H. Germain 199. *Inuit: Glimpses of an arctic past*. Canadian Museum of Civilization.
- Moullec, J. 1964. *Les groupes sanguins*. Paris: Que sais-je?
- Neel, J.V. ve W.J. Schull 1966. *Human Heredity*. The University of Chicago Press. ABD.
- Olivier, G. 1971. *Morphologie et Types Humains*. Vigot Freres. Paris.

- Özbek, M. 1974. Etude de la deformation cranienne artificielle chez les Chalcolithiques de Byblos (Liban), *Bulletins et Memoires de la Societe d'Anthroologie de Paris*. t.1, serie XIII, 455-481.
- Özbek, M. 2007. *Dişlerle Zamanda Yolculuk*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Pfeiffer, S. ve C. Crowder 2004. An ill child among mid-holocene foragers of Southern Africa. *American Journal of Physical Anthropology*. Sayı 123, 23-29.
- Sandison, A.T. ve C. Wells 1967. Diseases of reproductive system. In *Diseases of Antiquity* (Editörler D. Brothwell ve A.T. Sandison). Charles C. Thomas Publisher, ss. 498-520.
- Schapera, I. 1930. *The Khoisan peoples of South Africa*. London: Routledge&Kegan Press.
- Stone, L.; Paul F. Lurquin; L. Luca Cavalli-Sforza 2007. *Genes, Culture, and Human Evolution*. Blackwell Publishing.
- Şenel, A. 1984. *İrk ve İrkçilik Düşüncesi*. Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara.
- Thomson, D. 1983. *Children of the Wilderness. Aborigines, Australian, Children*. Currey O'Neil Ross Pty Ltd. Avustralya.
- Vallois, H.V. 1952. La decouverte des races. *La Semaine des Hopitaux de Paris*. No. 17.
- Vallois, H.V. 1965. Race et Racisme. *l'Anthropologie*. t. 69. no. 1-2. 83-98.
- Vallois H.V. 1967. *Les Races Humaines*. Que Sais-je? Paris.
- Vallois, H.V. 1970. Observations anthropologiques sur les Pygmees Baka du Cameroun. *Bulletins. et Me-*

moires de la Societe d' Anthropologie de Paris. S.O. 5, 1: 1-7.

Weiner, J.S. 1972. *La genese de l'Homme*. La Grande Encyclopedie de la Nature. Cilt 18. Bordas. Paris/Montreal.

Science et Avenir 2015 La decouverte d'un fossile vieillit le genre humain de 500 000 ans. Archeo & Paleo. Mart sayısı. Fransa.

Metin Özbek

IRKLARA VEDA

Yaşasın Biyolojik ve Kültürel Çeşitlilik

İnsanın yer ve zaman içinde sergilediği muhteşem kültürel zenginliğini bir an önce başlayın okumaya... Sayfaları çevirdikçe sanki bir zaman makinesi sizi yıllar önce-sine götürecektir ve orada varlığından haberinizi bile olmadığı topluluklarla tanışacaksınız. Ne yazık ki bu toplulukları sadece kitap sayfalarından tanıyabilirsiniz. Neden mi? Çünkü onların büyük bir kısmı çoktan yok oldu. Size vahşi, ilkel, yabani olarak tanıtılan, tarihin tozlu sayfalarına sessizce ve acımasızca gömülen insanlar... Uygarlığın nimetleri diye tanıtılan teknolojiyi onlar hiç tanımadı. Doğayı ve onunla bütünleşen yerlileri yok ettik. "Teknolojik insan" olalım derken "patolojik insan" olup çıktık.

İrk kavramının sorgulandığı bu kitapla "ırk" diye bir kavramın "olmadığını!" anlayacak ve aslında var olmayan ama maalesef "var edilen" bir kavramın nelere mal olduğunu, nasıl milyonlarca insanın ölümüne, acı çekmesine, insanlık ayıplarına sebep olduğunu üzümlere okuyacaksınız. İrk yoktur! Biyolojik ve kültürel çeşitlilik vardır; toplumlar da tıpkı çiçekler gibi renk renk, desen desendir... Yaşasın biyolojik ve kültürel çeşitlilik!

imge.com.tr

imge@imge.com.tr
twitter.com/imgekitabeve
facebook.com/imge.yayinlari
instagram.com/imgekitabeve
pinterest.com/imgekitabeve
google+ imge@imge.com.tr

ISBN 978-975-533-808-8

9 789755 338088